

1911

~~~~~  
Proprietatea Societății academice social-literare «România Jună» în Viena.  
Tipografia J. B. Wallishausser, VIII., Lenaugasse 19, Viena.  
~~~~~

ACADEMIA ROMANA.

Jan. A. 70.545

NOTIȚE BIOGRAFICE

ASUPRA VIEȚII ȘI ACTIVITĂȚII DECEDATULUI

R342366

ANDREIU MOCIONI (MOCSONYI)

MEMBRU ALŪ ACADEMIEI ROMÂNE

DE

VINCENTIŪ BABEȘŪ

Membru alŪ Academiei Române.

EXTRASŪ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM. V, SECȚ. II.
MEMORIÎ ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI.

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORIÎ ROMÂNI).

26. STRADA ACADEMIEI. 26.

1883.

NOTIȚE BIOGRAFICE

ASUPRA VIETȚII ȘI ACTIVITĂȚII DECEDATULUI MEMBRU ALU ACADEMIEI ROMÂNE ANDREIU MOCIONI (MOCSONYI).

Domni Colegi,

Încă din ședința ordinară de la 23 Ianuariu 1881, sub numărul 1037, amă primită onorifica însărcinare, ca să culegă toate posibilele notițe biografice despre răposatul nostru coleg Andreiu Mocioni și însoțindu-le de aprecieri a operelor sale, a activității și caracterului său, să vi le presintă pentru adunarea generală. Cândă deci viă a satisface acestei însărcinări pe câtă m-ău permisă puterile și împrejurările, vă rogă să-mă dați bine-voitorea ascultare, spre a vă spune : *Cine a fostă, cum a viețuită și cum și-a împlinită misiunea p'acestă pământă Andreiă Mocioni.*

Mă aflu, domni colegi, în fața sublimei umbre a unui bărbat, pe care de și colegă ală nostru de la prima urdire a acestei erudite societăți, cei mai mulți dintre noi îlă cunoșcură numai după nume și din renume; căci sôrtea ce conduce ființele omenesci, nu i-a permisă a se înfățișa odată măcară în mijloculă nostru. Și, trebuie să adaugă și să recomandă atențiunei d-văstră din capulă locului observațiunea, că decedatulă nostru colegă Andreiă Mocioni n'a fostă ună bărbată specifică ală științeloră sau litereloră; dănsulă nu s'a impusă atențiunei publice prin scrieri erudite sau opură literare, lăfite prin tipărire — nu că dără i-ară fi lipsită capacitatea, — ci pentru-că timpulă i-a lipsită; toate manuscriptele sale câte ne-aă rămasă, nu suntă de câtă memoriă către Monarchă și către supremele autorități de Stată, și apoi publicațiunii și notițe diaristice despre diferitele cestuini d'ale țilei. Andreiă Mocioni a strălucită prin *fapte și sacrificie;*

elū a făcutū istoriă , prin valórea genulū sēu practicū , și a lăitū cultura sciinței , literaturēi , artei , printre poporulū românū , prin indemnulū sēu moralū și prin ajutorulū sēu materialū. Intrunū cuvēntū : colegulū nostru Andreiū Mocioni a fostū unū înfocatū luptătorū politicū naționalū , și unū mare Mecenatū. Pe acestū terenū elū și-a dezvoltatū activitatea vieții , aci elū și-a afirmatū valórea individualității , aū luptatū elū lupta pentru esința națională , pentru deșeptarea și emanciparea poporului românū. Pe acestū terenū deci lumea a învățatū a-lū cunosce și respecta , de pe acestū terenū vocea publică l'a chiămatū în mijloculū nostru ; prin urmare — credū că cu temeiū și cu dreptate este ca și noi — din aceste puncte de vedere să-i aprețimū faptele și să-i păstrămū memoria în Analele nóstre.

Căci , domni colegi , este o proprietate a firei omene-ci , unū postulatū naturalū alū minței practice , ca—precum pe cei-ce prin tótă viața lorū facū studiū teoretice și combinațiuni practice asupra adevărurilor și folóselorū lorū pentru omū , saū pentru genulū omenescū , și scriū cărți cu bune învățaturī asupra mijlócelorū , saū ca totū atâtea mijlóce folosite desvoltării și perfecționării omului și respective a genului omenescū , popórele i cultivă și păstréză prin secolī în grată memoriă , — nu mai puținū să stime , iubéscă și eternizeze prin monuminte de pietate , pe luminătorī și conducătorī lorū prin fapte viue prin lupte și sacrificie , fără de carī fapte viue , lupte și sacrificie — istoria arū fi imposibilă , sciința sécă , poesia mórtă !

Vē incredințezū , domni colegi , că amū deplină consciința de gravitatea cesiuneī , pricepū pré bine că — după cele espuse , — intru aprecierea activității și meritelorū decedatului nostru colegū Mocioni , amū d'a face cu o problemă pe catū de dificilă , nu mai puținū și de delicată , trebuindū să vē narezū în resumatū ; și în episódele principale , istoria mai nouă a luptelorū și suferințelorū românilorū din Austro-Ungaria ; dar convinsū , că este chiămarea unei Academīi de sciință , a scruta și cultiva , resp. , a supune aprecierilorū sale critice *adevărulū* prin tótă activitatea de desvoltare a genului omenescū , a poporului și a indiviđilorū de direcțiune și conducere în acestū pro-

cesu, unu singuru momentu nu amu esitatu a-mi implini datorinta, intre marginile obiectivitatii.

Voiu incepe cu espunerea datelor, cate amu pututu aduna, despre originea si resp. familia ilustrului nostru colegu Mocioni. Familia «*Mucioniloru*» este venita la noi din Macedonia, anume din Moscopole, odinioara urbea principala si cea mai impopulata de romani a provinciei, unde acea familia prin averea sa, prin valoarea barbatilor ce producea, prin activitatea si influinta ce aceia exercitau — specialmente pe terenul culturalu-bisericescu, esela mai presus de tote. Ea era numerosa, avea biserica cea mai frumoasa si dintre fiit ei cate unul regulat se destina pentru trepta preotescă. In decursul secolilor XVI si XVII mai mult din acesta familia, unul arhimandritu fiindu, au cercetat sântulu mormentu de la Ierusalimu si au adus cu sine icone si moști sante, din cari unele se pastreza pana astazi.

Tocmai insa pentru averea si influinta ei, acesta familia pe la capetul secolului alu XVII-lea, cand puterea osmana in Europa pornea spre decadinta, devenise tare banuita si nesuferita Turciloru, din care cauza fruntașii familiei, pentru de a-si salva viata si averea, fură constrinsi a parasii acea patria subjugata de barbari, a se trage cu familiile lor incoco spre Dacia lui Traianu si a se adaposti in Ungaria. După cum se tine in familia, acesta imigratiune trebuie sa se fiă intemplatu in dieceniulu ultimulu alu secolului XVII; pentru-ca traditiunea familiara istorisese, cum ca pe timpul cand a sositu familia Mucioniloru in Ungaria, aci se urma o lupta crunta cu Turcii si principele *Eugen de Savoya*, celebrulu beliduce impărătescu, isi facuse de problema, a curati țera de ei. Totu traditiunea familiara ne spune ca, unul dintre *Mucioni* fiindu inrolatu in oștirea marelui Eugen, a cadutu in lupta epochala de la Zenta, 1697, iar altulu cu numele *Petru*, preotu fiindu, de asemenea a urmatu stindardulu lui Eugen ca duhovnicu de tabara, si si acesta — mai apoi — a peritu in cutare lupta dintre cele multe, prin cari Eugen a scosu pe Turci din Banatul Temeșianu, 1716. Despre Mucion celu cadutu la Zenta — nu se scie sa fiă lasatu după sine copii; iar preotulu *Petru Mucioni* a a-

vutū trei fii : *Petru II*; *Michail* și *Andreiū*. Este de însemnată, că precum Petru Mucioni preotulū lupta cu crucea în tabăra lui Eugen, alături ea cu armata împăratăscă luptău trupele auxiliare sârbe, cu patriarhulū *Arsenie* de la Ipeș în frunte, și încă de pe atunci tuturorū Românilorū mai distinși ce participaū la luptă le da câte unū nume slavū cu terminațiunea în «*iciū* scū» «*viciū*». Astū-felū făcuseră și din *papa Petru Mucion* — «*Popoviciu*,» care a rămasū urmașilorū lui până la începutulū secolulū nostru, și se pōte vedē între paren-teze și în diplomele nobilitari ce a obținutū familia în decursulū timpulū.

Dintre numiți trei fii ai lui Petru Mucion=Popoviciu, celū d'în-tăiū Petru II, a muritū fără descendință; iar cel-l-alti doui, *Michail* și *Andreiū*, aū întemeiatū fie-carele familia sa, aședându-se ambii în Buda-Peșta, cumpărândū și ținendū aci case mari și luxuriōse, eser-ciândū — ca și în Macedonia predecesorii lorū - comer-ciulū, economia și viața publică însemnată. Mai târziū Andreiū, resp. descendențiū lui pe basa meritelorū militari și a sacrificielorū, financiarī a impetratū la 1780 dominiulū *Foen* în Banatulū Temeșianū, obținendū diplomă nobilitară cu predicatulū de «*Foen*», (1783, publicată la 1805 și reno-vată la 1814); de asemenea din ramulū lui Michail descendintele *Petru III*, ce se mutase la Tocali în Ungaria superiōră și cășligase, acolo averi însemnate, obținu diplomă nobilitară la 1804, prin tōte aceste diplome transcriindu-se numele românū de *Mucion* și *Mucioni*, pe unguriā în «*Mocsony*», precum ilū pōrtă până ađi toți membri familiei și precum și eū voiū urma a-lū scrie mai departe.

Ramulū *Mocsonyi* de *Foen*, (a se pronunța Fēnū, de la lat. «*foenum*») prin diferite desastre familiarī, pe la începutulū secolulū nostru a-junsesse a fi redusū la unica persōnă a seniorulū *Ioane Mocsoni*, născutū la 1780; dar acesta la 1804 căsătorindu-se cu frumoșa al-banesă *Iuliana Panaiot*, după o viață conjugală bine-cuvēntată de 50 anī, la 1854, când răposă rămaseră, după elū descendinți — una fiică și patru feciori. Fiica *Catarina*, născută la 1806, fiindū căsăto-rită cu *Michail de Mocsoni*, ultimulū surcelū alū ramulū ce se mu-tase la Tocali, acestū ramū despărțitū de anī aprōpe 100, prin acē-

stă căsătoria se reîmpreună. Mih. de Mocsonyi, născutū la 1811, trăesce în Buda-Peșta, iar soția sa Catarina, cunoscută și stimată în totă țera ca modelū de inimă creștină și română, a răposatū la 1878. Din acēstă căsătoria avemū pe cei doi iluștri frați *Alexandru* și *Eugeniu de Mocsonyi*, celū d'ântēiū născutū la 1842, celū-l altū la 1844, ambii doctori în dreptū, ambii erudiți și emininți anteluptători naționali, — mândria generațiunei moderne a Românilorū din Austro-Ungaria.

Fiulū *Petru* născutū la 1808, bărbatū de multă erudițiune, sublimū caracterū, multū zelū și multe merite politice-naționali, a răposatū fără a fi fostū căsătoritū.

Alū doilea fiū *Andreiū*, născutū la 27 Iuniū 1812, este de a căruī persōnă avemū să ne ocupămū specialū.

Alū treilea fiū *Antoniu*, născutū la 1816 căsătoritū cu *Iosefina baronēsa Brudern*, trăe ce la moșia Verpelét în comitatulū Hevesulul. Din acēstă familiă s'aū născutū doui fiū, *Zenone* la 1842, căsătoritū cu baronēsa *Maria de Fischer*, și *Victor*, născutū la 1845.

Alū patrulea fiū *Georgiu*, născutū la 1824, căsătoritū cu *Helena de Somogyi*, din care căsătoria are douē fete, *Livia* măritată după contele Andreiū de Bethlen, și *Georgina* în elate de 15 ani.

Că ore astă-zi în Macedonia mai află-se rămășițe din familia Mocșionilorū — nu se scie, dar se scie din hârțiile familiari, că cei de aici până la începutulū secolulū nostru aū întreținutū relațiuni familiare cu rudenii din Moscopolē.

Va să dică, *Andreiū*, răposatūlū nostru colegū, a fostū alū doilea fiū alū lui *Ioane Mocșnyi de Foen*. Elū și-a făcutū studiile gimnasiale, liceali și universitali, în Peșta, pe cari la 1832 le-a încheiatū cu esamenele din drepturi; a fostū apoi introdusū în economia rurală la moșia din Foen; dar la 1836 elū fu chiămatū de «vice notariū» (secretarū alū Prefecturei), în administrațiunea comitatulū Torontalū, devotându-se cu totū zelulū înfocatulū sēu spiritū activității municipale. La anulū 1843 elū deveni alesū «proto-jude» districtualū (sub-prefectū) și d'aci încolo elū iute se aventă la rolulū de conducătorū politicū în comitatū. Prin energia sa, prin agerimea min-

ții sale, precum și prin manierele sale gentile, el răpia cu sine pe semenii săi, mai virtuos pe mulțimea nobleței rurale, Unguri, Croați, Sârbi, Armeni și Români.

Andreiu Mocsonyi era bărbat frumos, de statură mijlocie, de temperament vivace, d'o eleganță alasă, cu o voce pătrunzătoare; vorbea perfect limbile: *latină, germană, maghiară, franceză, sârbă și română*, anume și pe cea macedo-română, căci în casa părintească mai virtuosă această din urmă se folosea.

Portretul ce avem aici ne prezintă pe Andreiu Mocsonyi foarte fidel, în etatea sa de la 60 de ani. Atâta despre familia sa, despre esteriorul său, calitatea spiritului său și primele începute ale activității sale. — Cu permisiunea d'voastră — treci mai departe.

De la 1836 începându, prin țera ungară întrăgă, pornise lupta cea mare între spiritul cel nou la noi, al pseudo-liberalismului engles, amestecat cu principiile democrației franceze, și — între conservatismul istoric, propriaminte aristocratic, împenal și acesta în timp din urmă cu orecari principie progresiste, imprumutate totu din străinătate. În fruntea primei direcțiuni sta *Ludovik Kossuth*, pe a doua o conducea contele *Stefan Szécsenyi*. Această luptă mai virtuosă prin comitate era foarte înverșunată, și erau înrolate în ea toate spiritele cugetătoare. Astu-felu se prepara revoluțiunea, carea trebuia să urmeze curându. Politica guvernului central se sforța întru a pune stavilă *liberalismului*, care pré multu confundându-se cu *radicalismul*, inereu ocupa terenul în inimile maseloră poporului și încurca spiritele ușoră credătoare. Nu trecuseră 10 ani și deja jumătate dintre comitatele țerei erau în posesiunea liberalilor și radicalilor, în câtu în dietele de la 1840 și 1844, conservatorii abia numai cu ajutorulă membrilor *Tablei-Regiă*, cari erau legislatori din oficiu, putură ține în frâu pasiunile opoziționaliloră liberali și radicali. Torontalulă, acestu comitalu dintre cele mai mari și mai bogate ale țerei, numai prin virtutea și energia unoră puțină bărbată ageră și resoluți, între cari escela mai virtuosă subprefectulă Andreiu de Mocsonyi, se păstra încă conservatismulă progresistă.

Andreiu Mocsonyi și cu frate-său Petru, — carele din urmă era

bărbatū d'unū caracterū fôrte seriosū și intrunia tôte condițiunile ū-nuī adevêratū omū politicū, — profesaū încă de pe atunci, conformū înaltei lorū culture și tradițiunilorū familiare — principiulū, că : *supremulū scopū alū Românulū politicū trebuie să fiă* — conservarea și nobilitarea elementulū său naționalū; și doctrinele că : *acestū scopū trebuie acomodată tôte activitatea victiū, că — genuinulū progresū trebuie să fiă moderatū, succesivū și introdusū cu consimțimântulū autorității de statū, dacă este ca să fiă folositorū și durabilū. — Acestū principū și aceste doctrine aū fostū regulativele ținutei lorū prin tôte viața lorū.*

Primulū triumfū ce secera agerulū spiritū alū lui Andreiu Mocsonyi fu, că la alegerile pentru Dieta țerei, convocată pe tōmna anulū 1847, la Poșon, scōse pe frate-sēū Petru de prim-representantū al comitatulū Torontalū, în acestū comitatū ce numēra peste 300,000 locuitorī, Nemți, Sêrbi, Români, Maghiari, Croați, Bulgari, Armeni, Slovaci și Francezi, unde însă la alegeri, după constituțiunea avitică participa numai nobleța, a cărei cea mai mare parte se compunea din Croați, Armeni și Maghiari.

Astū-lelū s'aū introdusū acei doui frați de Mocsonyi, acele douē spirite romane în lupta politică a țerei ungurești — pe acelu timpū cândū poporulū nici nu numēra nici nu cugeta, ci ca o vită, tăcea și purta jugulū stăpânilorū sēi; iar inteligența română, puțină câtă era p'atunci, din clerū mai vêrtosū, d'o jumătate de secolū se frământa în luptă pentru emanciparea bisericei române de Slavonismū. Și așa, domni colegi, nu vê veți mira dacă vê voiū spune, că — precum singuri erau și nesprijiniți în luptele lorū politice — acei doui grachi, i-a și ajunsū fôrte curēndū sôrtea grachilorū. Căci cu câtū lupta între principiile moderate și cele esagerate înainta, cu atâtū nisuițele celorū doui Mocsonyi deveniaū mai isolate și nepuținčiose. Petru, la Dieta din Poșon, pentru ținuta sa fermă și energică, curēndū se vêdu încurcatū în *duce*; iar contra lui Andreiu, spre paralisarea influinței sale în comitatū, se formaū intrige și comploturi, până-ce în Martiū 1848, prorupse revoluțiunea, ale cărei idei și porniri iute propagându-se și triumfându prin tôte țera, frații de Mocsonyi fuseră constrinși a părăsi lupta, retrăgēndu-se mai întâiū

pe la moșiele lor, iar după aceea eșindă afară din țeră, adică din Ungaria, unde pentru ómeni ca ei nu se mai găsea nici loc, nici securitate, nici ocupațiune; averea și-o lăsară pradă furiei revoluționare, dar duseră cu sine și o păstrare intactă consciința și direcțiunea loră națională, precum și fidelitatea loră către Monarchiă și Dinastiă.

N'a ținut însă multă triumfulu revoluțiunei, nici retragerea fraților lor de Mocsonyi. Insurecțiunea maghiară, cu ajutorul Muscalilor fu nimicită la Vilagos-Siria, în Augustu 1849; Petru Mocsoni indată după suirea la Tronă a junelui împăratu *Francisc Iosif*, încă în Decembre 1848 fu chiămatu prin Ministrul conte Stadion lângă Curtea din Viena, ca bărbătu de încredere alu Românilor, pentru de a represinta interesele acestora și a formula postulatele lor, spre a puté fi considerate la opera noiei constituii a monarchiei; iar Andreiu, în Septembrie 1849, fu pusă în capul părților banatice, locuite de Români, peste unu teritoriū de 300 mile patrute și o populațiune de 600,000 suflete, cu titlul și funcțiunea de *supremă comisară districtuală*.

În acéstă calitate a sa, Andreiu Mocsonyi lucra ziua-nóptea, neobosit, la reorganizarea provinciei, în care se instalase anarchia și caosul: paralelu elu învêța și conducea inteligința română, ca să-și pricépă adevăratele interese și să-și ocupe cu demnitate locul ce îi se cuvenia în viața publică de stat. Elu se sbuciumă lucrând jos în popor; iar frate-seu Petru și cu cei-l-alți bărbăți de încredere și deputați ai Românilor din Bucovina, Banat, Ungaria și Transilvania, între cari mă allamă și eu ca represintante alu Românilor din părțile Ungurene și anume acelor din comitatele Arad, Cenad, și Bichor, lucra în Viena, unde Ministerul imperialu *Jach-Schwarzenberg*, carele urmase nefericitul conte Stadion, ne reținea și ocupa cu elaborarea de *programe și memoriu* asupra diferitelor cestiuni relative la îmbunătățirea sorții Românilor, pe când în realitate guvernul Maiestății Sale imperiale, ca după o parolă din Petropole fauria și răspândia reacțiunea! Nu vă puteți închipui domni colegi, tortura, ce suferiam noi atunci și mai vêtosă de pe la începutul a-

nului 1850 până pe la finitulă anului 1852, când din buze ni se recunoscea îndreptățirea tuturor plânsorilor său gravamiloră i ni se promitea cea mai sigură vindecare, iar în faptă vedeamă nedreptățindu-se poporulă română prin tôte sferele vieții sale, și cei mai bunī fii ai sēi persecutându-se, punându-se sub priveghiărea polițiană, încă mai rău de câtă pe timpulă cei mai răi ai sistemēi feudale.

Acēstă situațiune nu mai era de suferitū. Decī, Petru Mocsonyi, resolutū cum era, într'una din zilele lui Maiū 1852, în fruntea unei deputațiuni, în care eramă și eū. înfățșându-se înaintea principelū Schwarzenberg, ca capū alū cabinetulū, după o dispută animată îi plesni în față verdictulă sēu : « *Alteță, așa se vede din tôte, că bărbatū de încredere și reprezentanțū Româniloră aū fostū chiămați și ascultați aicea; ca să cunósceți bine dorintele și trebuintele lorū, pentru a nu împlini nici una; ci a dispune totū contrariulū!* » Imediatū după acēsta jurnalulă oficiosū al prim-ministrulū spuse lumei, că cerererele Româniloră isbindū în drepturile de mai înainte ale altora, nu se potū mplini. Numai pe terenulă bisericescū ni se puneau în vedere unele îmbunătățiri, precum a și urmatū curēndū redicarea Episcopatulū românū gr.-catolicū din Transilvania la demnitatea de Archiepiscopia și Mitropoliă, și aū mai fostū create douē Diecese greco-catolice române în Lugoșū și Gherla, concesiuni și resp. favoruri aceste nouē Episcopit, ce treceau peste programa postulateloră comune a reprezentanțiloră români naționali; pre când de emanciparea Bisericei române ortodoxe de sub jugulă slavonū nici amintire nu se făcea, din contră curēndū după aceea urmă numirea de Episcopit sērbī la scaunele vacante din Diecesele în precumpeniță romane a Temeșōrii și a Verșetulū.

După astū-felū de triste esperiinte, bărbatū de încredere românī părăsiră Viena; iar Andreiu Mocsonyi se grăbi ași da dimisiunea din însemnatulă postū ce ocupa și unde prin atitudinea guvernulū imperială-centrală, ca românū din tōtă inima, devenise imposibile.

Dar reacțiunei din Viena nu-i venia la socotēlă retragerea Mocsonesciloră, mai vērtoșū că tocmai cu puținū mai înainte se blamase rău în Transilvania, prin modulă de procedare față cu Iancu și Acsente,

ba încă și mai înainte în Cernăuți cu frații Hurmuzachesci, totu pentru drepturile Românilor și ținuta fôiei «Bucovina», ce redigeau ei. Deci, Andreiu prin multe complimente fu înduplecatu a primi la 1853 președenția într'o comisiune centrală din Temeșóra, ce avea chiămarea d'a introduce cadastrul în părțile banatice; ear frate-său Petru totu pe atunci fu numit referendaru la suprema Curte de justiția și casațiune din Viena. Ambii își mai încercaseră odată influința în interesul poporului român, dar se convinseseră din nou, că reacțiunea nu era impedecabilă prin raționaminte logice și patriotice, ci că ea trebuie lăsată să-și facă cursul și totu-d'o-dată să-și facă însăși de capu prin naturalele consecințe ale ei și prin pericolile ce ea, în órba ei trufă, provoca din tóte puterile. Ambii frați deci, la 1856 se retrăseră definitivu de la serviciul de stat, cu atât mai vêtos, de óre-ce într'aceea rēposându părintele lor, administrarea considerabilei averi familiare rēmase asupra lor.

În véra anului 1858, Petru fu asasinat—điua la amiadiđi—în Buda-pesta, într'unu modu de totu ticălosu! Acésta îndemnă pe toți membrii familiei, a se retrage și mai multu din viața publică pe la diferitele moși și economii rurale ale lor. Andreiu se aședase la Foen, unde la 1859 se căsători, luându-și soția o femeie de o înaltă cultură, pe tēnera și frumósa *Laura de Cernoviciu*, fiica d-nului Petru de Csernovics, seniorul de Macea și Orosinul micu, ultimul comite Temeșianu, din vița primilor întemeiători și Domnitori ai Muntenegrului, strănepotu alu renumitului Patriarchu de Ipec, Asenie Csernovics, care la 1691, deșertându Serbia vechiă, cu 40 mil de familii sērbe ortodoxe a trecut în provinciile Austro-ungare și a întemeiatu națiunea și ierarchia sērbescă.

La anul 1859 politica lui Bach și Schwarzenberg, prin bătăliele de la Magenta și Solferino fu isbită de mórte, și Impărăția din Viena iar se simți în necesitatea d'a căuta suat, lumină, direcțiune—în *sínul popórelor sale*, la bărbații de minte, animă și credință. Andreiu Mocsoni fu și elu chiămatu la Viena. Era într'una din primele đile ale lui Februarie 1860, când mă surprinse în cancelaria mea de la suprema Curte de justiția, și-mi descoperi—în confidenția,—că Mo-

narchulă, după desastrelor din Italia, simte necesitate și dooresce să convóce o adunare de *notabili*, ca reprezentanți ai țerilor și popórelor, cu cari să se consulte asupra *reconstruirii Monarchiei pe base noue*; adaoșe că elă este destinată a reprezenta pre Românilă din Banat și părțile ungurene, că pentru Transilvania este luată în combinațiune Episcopulă Șiaguna, iar pentru Bucovina baronulă Alecu de Petrino; și termină : că s'a consultată deja cu contele *Goluchowsky*, ministrulă de interne, cu baronulă Șokcevič, Banulă Croației și cu Archiducele *Rainer*, președintele consiliului Imperială, dar' tare se teme, că și acestă plană are să fiă o secătură ; căci precum a înțelesă, aristocrații din Ungaria și feudaliți din Galiția, Boemia și Austria, voră fi reprezentați în precumpenință, și aceștia pururea retrograți, nu potă să fiă capabili a reprezenta adevăratele interese moderne ale monarchiei și ale popórelor ei.

Intr'adevără atare consiliă imperială a fostă convocată pe luna lui Maiă 1860, și adică sub forma și numirea de—«*Senată imperială sporită*», («*Verstärkter Reichsrath*»). *Senatulă imperială comună* esista și funcționa în Viena de la 1852, sub președenția Archiducelă *Rainer*, ca corpă consultativă în tóte cestiuile de legislațiune, precum și în tóte casurile grave de politică și administrațiune publică. Elă, acestă Senată, numără 15 membri, între cari trei Archiduci; acuma elă fu sporită cu 45 notabili, de prin tóte țerile, și la 31 Maiă se întruni în prima ședință. Șapte maghiari, mai toți dintre cel mai de frunte magnați, își ocupară locurile cu espresa rezervă, că ei aș urmată chiamării Maiestăței Sale—în omagială supunere, făr' a judeca însă dreptulă patriei loră ungurescă, dreptulă constituțională ab-antiquo, că ea, prin propria ei legislațiune să se rostască, ei înșiși nerepresentându alta, de câtă fiă-care persóna sa. Astă-felă se ingrădeaș ei din capulă locului în contra eventualității, dacă cum-va majoritatea ară fi fostă contra preconceptei loră intențiuni.

Până la 27 Septembrie 1860 s'aș ținută 20 de ședințe și s'aș debătută, resp. criticată—și condamnată cu voce înaltă—intrăga politică și administrațiune publică cu totă, cu justiția și cu finanțele. Peste vără nu s'aș ținută ședințe plenare, ci numai prin comisiuni.

Intr'aceea elementele aristocratice-feudali, în frunte cu Maghiarii, Boemii și Polonii-feudali, s'au înțeles și consolidat, în câtă deja de la a VII-tea ședință, ținută în 11 Septembrie, 'i vedemă pășindă cōmpacți, dominândă terenulă, chiar și în contra miniștriloră Maieștății Sale Imperiale. Puntulă de gravitațiune era în comisiunea financiară, de 21 membri, între cari era și Mocsoni, și s'au formată încă din acéstă comisiune trei grupe cu trei diferite opinii principale în privința modului și resp. a principiilor de reorganizare a Monarhieii Habsburgice : aristocrații și feudații insistaū la *basa istorică*, cerëndă returnarea la statulă mai de nainte de 1848, «*dualismulă în pluralitate*» ; adică pentru provinciile Austriace o autonomiă administrativă câtă se pōte de mare, iar pentru Ungaria drepturi de stată liberă, pe basa Sancțiunei pragmatice. Nemții și anume partea civilă, susțineau, sub titlulă de «*Unitate a Monarhieii*» ; *centralismulă*, întru care elementulă germană, elementulă de cultură, cum 'i diceau, avea rola cleiului ; iar' organizarea centrului o pretindeau câtă se pōte de liberală ; uniculă reprezentante ală Sasiloră din Transilvania, d-nulă Maager, propunea introducerea sistemii parlamentare cu o reprezentațiune centrală în Viena, pe base democratice. Dintre Români, baronulă Petrino din capulă locului s'a asociată la grupa aristocrațiloră-feudali ; Șiaguna—lungă timpă esită, gravitândă totă spre acea parte, și—mie mi-au rămasă în memoriă neșterse încercările sale acuși seriōse, acuși glumețe,—d'a convinge pe Mocioni că, pentru Monarhieă și chiar pentru Români, sistema antică, aristocratică-patrimonială, sau *patriarchală*, cu câte-va corecture moderne, ară fi cea mai bună ; în cele din urmă însă tactulă seū și inteligența sa totă l'au separată de către acea grupă, și dēnsulă în ședința a XIX-cea din 26 Septembrie 1860, fară a se decide espresă pentru vreuna dintre sistemele propuse, a formulată în 10 puncte postulatele speciali pentru Români, postulate ce teoreticament s'ar putē admite în ori-care sistemă.

Andreiū Mocioni, consecinte principiuluiă mai susă arētată și maximeloră conducētore ale familieii sale, ținēndă totă-d'o-dată contă și de tradițiunile și de opiniunea publică forțe conformă a poporului

română din Austro-Ungaria, în ședința a XVII-cea de la 24 Septembrie 1860, a propus și a dezvoltat o sistemă politică a sa proprie, pentru reconstruirea și resp. așezarea monarhiei austriace pe baza *naționalităților*.

Credă, Domni colegi, că vă voi face multă mai bine pricepută acea sistemă, precum și zelul și energia cu care o apăra Mocioni, decă vă voi spune, la acest loc, că Andrei Mocioni, cu tótă convicțiunea și arderea sufletului său ținea în fond la politica marelui beliduce Eugen de Savoya și considera esistența durabilă și prosperă a Imperiului Austriac de o *adeverată și durabilă necesitate europénă—întru interesul existenței, dezvoltării și prosperării popórelor Orientului și a păcii și securității Europei*, iar dinastia Habsburgică de *chiămată și calificată, a un și scuti sub autoritatea și protecțiunea sa pe tóte popórele, și a le conduce conformă acelu mare scop*. Numai cât Mocioni spre acest scop ținea, că Austria trebuie să se desfacă totalmente de Germania, trebuie să abandoneze totalmente tendința d'a germanisa popórele Orientului, trebuie să incete d'a se identifica cu interesele claselor și populațiilor privilegiate și d'a se rădima totu numai pe acestea; trebuie să-și pună de basă a reconstrucțiunii și consolidării sale — *interesele tuturor popórelor și naționalităților, principiul egalității de drept politic, național, confesional și cultural*; pentru ca astu-fel Imperiul Austrinc să devină Imperiul popórelor din Orient, sub sceptrul dinastiei Habsburgilor. Despre estinderea drepturilor politice, democratice, asupra maselor până jos, lui Mocioni nu-i plăcea să auđă, pre câtu timp vede pe poporul de jos simplu și necult și cuoscea măestria d'a-lu amăgi a șiarlatanilor politici. Îl indigna și cugetarea, ca să vadă pe poporul român uneltă tiranilor săi, în contra sa!

Astu-fel inspirat, de aceste idei condus fiindu Andrei de Mocioni, în auđul lumii cutez să afirm, că — pe această leială și rațională basă, Impărăția și Dinastia Habsburgică n'avea, nu putea să aibă unu amic și sprijinitor mai sincer și mai energic de câtu el, întocmai precum totu sub acest punct de vedere, Dinastia și

Monarchia Habsburgiloră n'a avută și nu putea să aibă ună poporă mai devotată și mai fidelă ca celă română.

Și acuși d-văstră, Domni colegi, aveți să vedeți prin câte vicisitudini aū străbătută, cu ce felă de rezultate a debutată convicțiunile lui Mocioni, ca și dovotamentulă poporului română.

Lasă cuvântulă fapteloră și evenimenteloră.

Andreiă Moccioni, încă în ședința a VII-tea de la 10 Septembrie 1860, împreună cu Petrino și cu Șaguna și-a ridicată vocea, pentru de a se plânge amară, că—politica Imperiului nu numai cultura națională a Româniloră, dar și liniscea sufletescă, liniscea conștiinței loră o face imposibilă, prin usurparea administrațiunei fonduriloră religioare, prin detragerea de ori-ce ajutorare învățământului română, specialminte în Banatū și Bucovina, și prin tolerarea, ba chiar încurajarea proselitismului confesională !

Mocioni esclama : « *De 146 de ani, de cândă Banatulă-temeșiană a devenită sub stăpânirea Austriei, acestă stăpânire n'a rēdicată o unică scōlă cu spesele statului pentru maioritătea poporațiunei, pentru Români, nici n'a îndemnată și sprijinită măcară pe Români, ca ei să-și înființeze o scōlă secundară și superioră română!* » Eră în ședința a XVII-cea Mocioni rosti cuvinte și spuse adevăruri, cumă nu le mai aușiseră pēn'aci înaltele regiuni ale Impărăției Austriace.

« Trebuie să ținemă—dicea elă—la *unitatea Imperiului*, căci numai în *Monarchia unitară*, (adică sub controlă și în solidaritatea reprezentanțiloră tuturoră popóreloră) Monarchulă va afla adevărulă și noi vomă găsi garanțiile necesari pentru desvoltarea egală și neîmpedecată a diferiteloră popóre, specialminte a celoră mai mici și pân'aci desconsiderate.

« După propunerea maiorității, popórele cu tóte îndreptățițele loră interese, ară deveni date la discrețiunea tiraniloră loră celoră mici, la discrețiunea unoră clase privilegiate și rafinate ; dar'—factorii statului modernă nu suntă, nu potă să fiă acele clase și cu ale loră interese particulari; ei suntă și rēmână *popórdle*, cu interesele generale de cultură, civilisațiune, prosperare.

«Tocmai d'aceea tare trebuie să regretăm, că nu vedem aci reprezentate pe unele popoare însemnate, pe Cehi, Ruteni, Sloveni!

«Parola timpului este *cultura, civilizațiunea, prosperitatea generală*; d'aceea cesiunea de *limbă și naționalitate* preocupa pe toate popoarele, desclindând pe acelea, cari până aci erau împedicate în esercițiul acestui drept al lor.

«*A sosită timpul, ca și în Austria să se codifice acest drept despre alii mei și alii tăi naționali.*

«Limba și Naționalitatea sunt proprietatea eredită de la mamă-natură, proprietate pe care popoarele culte o păstrează ca pe un sanctuarium.

«Dacă legile și instituțiunile de stat recunosc de chiămarea sa, a apăsă averea și proprietatea materială a cetățenilor, și dacă simțului moral al omului nu permite acestuia a răpi averea, proprietatea materială a comunității: cu cât mai vârtos legea și statul trebuie să apere cea mai scumpă și sacră avere a omului și a popoarelor; cu cât mai mult simțului moral trebuie să împedecă d'a fi atacată cea mai înaltă proprietate morală, *limba și naționalitatea semenilor săi!*

«Deci eu, punându-mă și pe baza manifestului Maiestății Sale din 19 Aprilie a. c. (care desclinită accentuează egalitatea națională), pretind, că dacă este ca să se redestepte și recâștige încrederea generală și să se promoveze binele tuturor popoarelor imperiului, pentru interesul adevărat al Monarchiei și Dinastiei, sistema politică-administrativă de până acuma a Monarchiei trebuie să fiă înlocuită cu alta, basată pe *dreptul egal al tuturor popoarelor*, cu instituțiuni populare, autonome, astu-fel în cât:

1. Intrăga operă de reorganizare, adică toate instituțiunile ce se ațintesc a fi introduse, să fiă întemeiate pe principiul egalei îndreptățiri naționale, în acel înțeles, ca—în comună să fiă exactă reprezentarea naționalităților din comună, în comitat, district, ținut, naționalitățile din acelea, în provincia resp. țările coronale totu asemenea naționalitățile, în măsură precum sunt compuse acele țări; la urmă, în centru, în Senatul Imperiului, totu asemenea na-

ționalitățile părților, fiă-care parte reprezentativă cu propriul său caracter național, va să dică, Germanul ca German, Sărbul ca Sărb, Românul ca Român, și așa mai departe.

2. Justiția să se simplifice, înlesnescă și facă mai estină prin introducerea sistemelor orali și a publicității, ca control.

3. Invățământul de sus până jos să fiă mijlocul prin institute în limba poporului.

4. Libertatea confesională și sprijinirea de o potrivă a tuturor bisericilor din partea statului, să se pronunțe în principiu și să se traducă în fapte.

«Forma și modalitatea, prin care aceste principii să se realizeze, Moccioni de-o-cam dată nu le atingea, putându-acelea să fiă adoptate după împrejurări. Ceea-ce însă elu repezind înțona — este : *«dreptul egal, politic» național și confesional — pentru toți.*

Căci—apăsându cuvântul elu esclama :

«Poporele și națiunile astă-zi s'au desceptat și nu mai pot fi adormite ca odinioară ; pe ele nu le mai mulțămesc interesele materiale, ci ele chiar și după esemplul claselor superioare ale societății, au învățat a cunoște interese și scopuri mai înalte, mai sacre, interesele și scopurile culturii și ale naționalității, precum se adevări această chiar prin animatele debateri ce urmară în acest înalt Senat de la 21 Septembrie încóce.

«In fine, pe cât prin votul majorității, pe basa principiului de individualitate istorice-politice s'ar aținti la nimicirea autonomiei Banatului, eu 'm permit a depune pe mēsa înaltei adunări un protest în scris, cu rogarea ca să fiă adaus procesului verbal».

Acēsta este esența votului, mai pe larg explicat, și motivat de fericitul întru d-nul colegu al nostru *Andrei Moccioni*. Discursul său întreg și cu memorandumul-protestul, se află pe romănesce publicat în suplimentul Gazetei Tr. no. 44 din 1860, iar despre efectul ce acēstă pășire și propunere a făcut în membrii înaltului Senat Imperial, anume în tabăra aristocraților-unguri și feudaliilor-austriaci, ne fac mărturia notițele stenografice, publicate p'acel timp, la Viena, în tipografia statului, sub titlul : *«Verhandlungen des*

verstärkten Reichsrathes», carte ce astăzi cu greu se mai găsește pe ici pe colea.

Unul câte unul corifeii majorității se sculau spre a combate și respinge principiile și propunerile lui Mocioni; pe cari le timbrau de tendințe *Garibaldine*, calificate numai d'a distruge monarchia; iar memorandumul-protestul cereau a nu fi admis de loc.

Andrei Moccioni se apără în toate părțile, iar memorandumul și-lu retrase, și a treia și l'a prezentat Monarchului în persoană.

Ară fi prea lung și obositor, domni colegi, a vă înșira aici cu de a măruntul fazele prin care amintitul memorandum a lui Mocioni a trecut și consecințele ce programa; dezvoltată de acesta a avut; atingă deci numai pe scurt, că d'aci încolea persoana lui Andrei Moccioni a fost ca și proscrisă; amicii de până aci îl părăsiră, până și Românii cei slabi de ângeru se feriau de dânsul; iar cându curându după aceea elu returnă de la Viena cu soția sa, în gara de la Segedin, numai prin privighiare, tactul și rezoluțiunea acestia a fostu feritu de un atac contra vieții sale!

Tocmai însă p'aceiași timp — d'altă parte Andrei Moccioni deveni cea mai iubită și stimată persoană, cea mai firmă speranță a poporului român, și totu p'atunci prin adrese veniau să-i se închine Cehii din Boemia și Moravia, Rutenii din Galiția și Slovaci din Ungaria. Mai mult: popor și Reuniuni din Bucovina — i se adresa cu aderență, spunându-i că—dânsul, iar nu baronul Alecu Petrino a reprezentat adevăratele interese și dorințe ale Bucovinei, spunându acăsta chiar și prin adrese către Maiestatea Sa Impăratul. Aci la mână am documentele originale despre acăsta.

În acestu timp, atât de critic pentru Români, Andrei Mocioni mi-a comunicat planul, conceput în familie încă la 1857, pentru înființarea unui țiar român politic, mai mare și independent în Viena, care împărțindu-se estin și chiar gratis, să prope și esplice printre poporul român ideile și principiile naționale, specialminte pe cele profesate de către membrii familiei de Mocioni și am stabilit împreună programa pentru o asemenea fôia.

Curându dup'acésta elü chiämându-mă la moşia sa Foen, a regulatü cu mine împreună subvenţiunile ce-şi propusese a da literaturêi române şi tinerilorü români lipsiţi de mişlóce, pentru de a se cultiva în sciinţe şi arte. Spre acestü scopü Andreiü Mocioni angajându şi pe fraţiil sêi şi pe soră-sa, şi succesivminte din anü în anü urcându sumele de bine-facere, pe la 1867 ajunsese a împărţi ca subvenţiunil şi resp. burse — până la 10,000 fl. (25,000 franci) anualü, la care sumă dintr începutü Andreiü contribuia—din propriulü îndemnü—totü rate duble.

Peste totü, Andreiü Moccioni era de caracterü splendidü şi generosü, elü nu cruşa punga, îndată ce i se dovedia necesitatea şi utilitatea naţională. Nicî o dată foile din Viena nu s'aü ocupatü cu atâtă interesare şi bună-voinţă de Români, ca şi pe timpulü cândü Andreiü Moccioni şi cu—totü atâtü de generósa sa soră Caterina—petreceau în Viena şi le influinşa cu cuvântulü şi cu fapta.

După ale mele notiţe, sumele sacrificate de la 1860 până la 1870—numai pentru subvenţiunil studenţilorü români săraci şi diaristiceil germane şi române, specialminte *Albinei*, întemeiată 1866 la Viena, şi luî «*Ost şi Vest*», ce încă de mai nainte se infiinşaseră totü la Viena, precumü şi unorü altorü asemenea scopuri, ajungeau cifra de 80,000 fl. aprópe 200,000 de lei n. şi până astă-đi, după însemnările mele, pe caril ocaşionalminte le-amü şi publicatü, aprópe 100 de tineri români şi-aü terminatü studiele şi şi-aü creatü o esistinţă de ómenil cultil, prin ajutóarele familiei de Moccioni; dintre caril mulţi chiar aici în România şi-aü găsitü adăpostirea.

Şi, Domni colegi, ceea ce punea corónă zelulü naţionalü şi filantropiei lui Andreiü Moccioni, era, că sacrificiele amintite le aducea regulatü, chiar şi în anil de totü neroditori, când elü, care n'avea nicî unü venitü regulatü, din capitale saü case, ci numai din precaria sa economiă rurală, iar din acésta nu-şi scotea nicî măcarü seminşa!

Ca unü eclatante exemplu alü filantropiei sale, vă amintescü aici anulü 1863, aşă numitü alü *seccei saü fómeteri în Banatü*, când întrégă câmpia Banatului în locü de recollă nu presinta de câtü unü

pêrjolă! Atunci Andreiū Moccioni, făcendū chiar datorii, de cari până la mörte n'a pututū să scape, nu numai s'a îngrijitū peste totū anulū de pâne pentru 400 de familii și de nutrețū pentru vitele aceloră—în Foen, dar elū și-a estinsū jurū împrejurū sacrificiele și a făcutū apeluri în tôte părțile, mai întâiū de tôte către Guvernulū împărătescū din Viena și a mijlocitū sume sörte considerabile, prin cari a salvatū viața la multe miū de ómeni.

Suntū convinsū, că multī își vorū mai aduce aminte, chiarū și din mijloculū nostru, despre efectulū și resp. caracteristicelē rezultate ce a produsū pășirea sa de atunci, prin o apostrofare cam ageră făcută fraților din România.

Eră la începutulū lunei lui Ianuariū 1864. P'acelū timpū lipsa de pâne în părțile bănățene ajunsese la culme, și rezultatulū colectelorū devenise insuficiente; dincóce de carpați, în România cea mănosă, acea calamitate ce băntuia atâtū de înfricoșatū unū numărū de jumătate milionū Români, părea că nici nu se observă. Atunci Andreiū Moccioni își ridică grava voce și cu o duioșă amară se rosti print'r'o corespondință din Temeșóra în «Concordia» din Pesta :

«Cu nemărginită durere privescū la sërmanulū nostru poporū, cum pătinesce de fóme, fără a puté să deștepte compătímirea fraților nostri de dincolo de Carpați, cari de și în anulū trecutū avuseră o recoltă dintre cele mai bogate, măcarū că miseria noastră adese ori fū descrisă prin foile noastre, continuū a aréta o nepăsare bătătoare la ochi!

«Lumea cultă se miră de acéstă nepăsare, mai vértosă că, d'altă parte, vede pe frați nostri de dincolo provocândū la contribuiri pentru ajutorare străinilorū și anume a Polonilorū. Chiarū Maghiarū din România, de și sörte puținī la numărū, alérgă cu denarulū lorū într'ajutorulū fraților maghiari de dincóce, cari și ei așisderea se aflū în miseriă! (a se vedea «Concordia» nr. 13--267—1864).»

Acéstă gravă voce, reproducă numai de câtū și de cele-lalte foi române, ba și de mai multe foi străine, străbatū în auđulū conducătorilorū din Principatele-Unite, și în ședința Camerei de la 26 Februarie 1864, vedurămū pe d-nulū C. A. Rosetti propunendū unū ajutorū de 3000 galbeni pentru peritorii de fóme Banațieni și pe Cameră

voțându în unanimitate această sumă; éru apoi ridicându-se principii C. și D. Ghica și mijlocindū urcarea acelei sume la 6000 galbeni; rezultatū pururea demnū de amintire, rezultatū ce cu dreptū cuvântū, chiarū prin «Buciumulū» de la 30 Martie 1864 se atribuia vigurosulū apelū, făcutū de Andreiū Moccioni!

Amū amintitū aci această episodă, una dintre mai multe asemeni din vieța decedatului nostru colegū Andreiū Moccioni, nu numai spre a da tributulū de recunoștință ce se cuvine zelului și meritului naționalū, ci pentru că credū a fi oportunū, ca să constatū la această ocaziune, în sînulū acestei erudite corporațiunii unū mare adevărū pre care fôrte mulți nu vorū să 'lū pricépă și aprecieze, adică, că —*vocea omenéscă*—*nu totū atâtū valoréză din ori alū cărūi rostū*. Ridicatus'aū vâierări cu sutele prin pressă, despre calamitatea Banatului la 1863—64; suferitaū bieții Bănățienī, cum se exprimă de la tribună d-nulū C. A. Rosetti în Camera României, «*în câtū nu li-a mai rămasū nici chiar puterea d'a mai striga!*» și totuși «*suferința lorū n'a găsitū resunetū în animele acestorū cincī milione de vecini și frați,*» până cândū durerea și pericolulū nu străbātu la ânimă din rostulū lui Moccioni. Pentru-că—autoritatea lui Moccioni p'acelū timpū era fôrte mare.

Dar' să revinū érași la firulū, celū părăsiū pe unū momentū, alū activității și resp. alū desvoltamentelorū politice-naționale.

M. Sa Impêratulū Austriei, dispusū cum se părea, a primi votulū majorității consiliului său imperialū de basă la reorganizarea Monarchiei, adică pretinsulū de către clasele privilegiate *dreptū istoricū alū țerilorū și popórelorū*, prin rescriptulū de la 29 Septembre 1860, cu care închidea sesiunea înaltei corporațiunii, par' că totū voia să țină întru câtū-va comptū și de voturile separate; căci — anunțându cum că «*I este dorința d'a introduce instituțiunii populari*», provoca pe d-nii Senatori, ca — «*să 'și facă de problemă, fiă-care în ținutulū său, a căștiga recunoștința și sprijinirea publicului pentru bunele intențiunii ale Monarchului*».

Astū-felū fiindū, ușorū este de înțelesū, că și memorandumulū-protestū alū Senatorelui românū Andreiu Moccioni nu s'a pusū simplū

la dosariu. Moccioni însuși de și bine observă cele ce se petreceau prin regiunile mai înalte și pentru acelea era foarte desgustat și supărat, totuși nu a părăsit Viena fără a conjura pe Monarch: să nu pună în riscu ănelele popórelor pentru interesele cele meschine ale ruginitelor clase privilegiate! Totu în acelú timpú, Andreiu Moccioni, în societate cu colegii sái, Episcopulú Șaguna și baronulú Petrino, se presintară naintea Tronului cu rugarea: «*să se îndure Maiestatea Sa a încuviința cândú-va o dată emanciparea Bisericeí române ortodoxe de sub jugulú Mitropolieí slave din Carlovețú!*» La acéstă cerere primiră parola Monarchului, că Maiestatea Sa—«*Nu este ne-aplecatú (nicht abgeneigt) a împlini dorința Románilorú ortodocși în privința unei Mitropolii propriú a lorú.*»

Scurtú dupá acestea se publică diploma Maiestății de la 20 Octombrie 1880, ca unú manifestú către tóte popórele Imperiului, prin care în frase mari și frumosú sunátore, se promitea în generalitate—drepturi și libertăți politice pentru țeri și popóre și clasele istorice, în specialú — niminú nu putea să fiă satisfăcutú. Apói ministrulú, contele Goluchowski, pe basa acelei Diplome se grăbi a scóte la lumină pe fiă-care sêptămênă câte unú statutú pentru organisarea singuraticeilorú provinciei, cari tóte dovediră, că—totulú era greșitú, tóte erau nimica, nimica în totalú și în parte.

În Ungaria se deschise era sgomotóselorú manifestațiunii politice, și Schmerling fu chiămatú a înlocui pe Goluchowski.

La Banatú s'a trămisú contele Mensdorf-Pouilly cu însărcinarea, ca — ascultându pe bărbații de încredere ai poporațiunilorú, să se constate, decă dorința comună este, ca provincia să remână de sine, să se constituéscă în autonomie, cum cerea Moccioni, sau să se încorporeze Ungariei, cum pretindeau d-nii maghiari. Și s'aú coruptú și falsificatú și mistificatú multe voturi române și sêrbe, și s'aú raportatú, că: *provincia nu este în condițiunii: d'a se puté constitui și administra de sine;*—și atunci prin Moccioni s'a presintatú Monarchului o petițiune cu peste 12,000 de subscrieri din partea Románilorú ceréndú ca: decă provincia nu póte să fiă constituită de sine, ea cu Románii să se încorporeze Transilvaniei, precum a mai fostú une-

orî și în trecut. Tóte în deșertú : Banatulú—pentru a treia óră a fostú datú pradă nesațiului d-nilorú maghiarî, Banatulú, acéstă provinciă română, a căreia tótă nefericirea derivă de la frumuseția și fertilitatea pământului ei ! Căci frumósa țerișóră, fiindú ea de la natură atâtú de bine-cuvéntată, și—după scóterea Turcilorú la 1716 rarú împopulată, mai numai de Români, d-nii maghiarî în nesațiulú lorú d'a stăpâni și d'a stórce popóre câtú mai multe,—fiindú că n'aveau de unde s'o împopuleze cu poporú d'alú lorú pentru d'a o esploata și specula îndoitú și întreitú, o făcură de vëndare—in pãrticele, cu totú cu poporulú autohtonú, introducëndú iobagia (la 1766—1780,) și cotropind'o cu colonii străine — nemțesci, bulgăresci, sêrbesci, slovăcesci, croate, boeme, franceze, etc., instalându-i o administrațiune dintre proletarii și vagabonđii celor-l-alte comitate ungurene, iar de cultura intelectuală, morală și economică a poporului românú neîngrijindu-se de felú ; ástú modú, în cursú de 100 de ani o ruinară totalminte și o aduseră în dóga celei mai miserabile provinciă a Imperiului !

Acéstă dovedia prin memorandumú sêú Andreiu Mocioni, și d'aci veți bine-voi a pricepe, domni colegi, cari trebuia să fiă simțimintele lui, cândú vedú noulú păcatú alú Curții de Viena, noulú traficú între acéstă și aristocrația maghiară. Și totú d'aci veți puté să vă es-plicați, cum se făcu, de Mocioni, bărbatul activității și a luptei încordate, față cu Dieta unгурéscă, ce tocmai fu convocată pe luna lui Maiú 1861, la Buda-Pesta, și chiar față de alegerile dispuse pentru primele zile ale lunii lui Aprile, proclama *pasivitatea Românilorú din Banatú !*

Credința sa în prudința și în cugetulú curatú și dreptú alú Austriei față de popóre, începuse a-lú părăsi și elú spera, că prin pasivitatea Românilorú 'i va succede a da o lecțiune salutară și Germanului din Viena, și Ungurului din Buda-Pesta. Curëndú însă densusulú trebui să recunóscă, că pasulú era pripitú ; fiindú că nu ținea comptú de împrejurări și anume de opiniunea publică la poporú, care era angajată deja pentru lupta activă. Decí Mocioni, în Martie 1861, convocă o conferința de căți-va bărbați, dintre cei mai incređuți ai

săi din Transilvania și Banatū, (și pe mine din Viena), și ascultându pãrerile lorū, consimți, ca eū, printr'o proclamațiune cãtre poporulū nostru alegătoriū, sã recomandū activitatea cea mai zelósã, alegerea de deputați romãni, cari înfãțișându-se la Dieta Ungariei, sã formuleze și apere și aci postulatele națiionali, astū-felū de postulate adicã, cari corespundēndū trebuințelorū și dorințelorū națiionale, și culturali ale poporului romãnū, totū d'o datã sã pótã servi de basã pentru o înțelegere și convețiure a Romanilorū cu Ungurii ca bunii frați.

Prin luptã destulū de grea, a succesū a scóte aleși din Banatū și Ungaria 15 deputați romãni, dintre cari 11 aū formatū țiapãna falangã de la 1861, ce prin tactulū și energia sa și-a eluptatū unū respectū, cum nu se pomenesce sã mai fiã avutū vr'o datã Romãniil în legislațiunea Ungariei, ceea ce se dovedesce atãtū prin adresele Dietei, cãtre Monarchū, cãtū și mai vėrtosū prin rescriptele Monarcului cãtre Dietã, în cari din urmã pretensiunile politice-națiionali ale Romãnilorū, pãnã și cele relative la autonomia Transilvaniei gãsirã cea mai espresã apreciere și recunóscere.

Andrieu Mocioni de și alesū și elū deputatū din centrulū de atuncil alū activitãții Romãnilorū bãnãțieni, adicã din Lugoșū, elū fiindū-cã publicase pasivitatea, nu putea sã priméscã mandatulū și sã participe la Dietã, totuși se bucura din tótã ânima pentru tactulū și zelulū și succesele deputațiilor romãni; apoi dēnsulū, dupã ce Dieta Ungariei, care fațã de Austria și de Monarculū Francisc Josif se puserã pe basa negațiunei, la începutulū lui Augustū fu disolvatã, — numai de cãlū se aședã érãși în Viena și se puse de nou în legãturã cu bãrbații ce formaū p'acelū timpū supremele organe ale Imperiului, pentru scopulū d'a represinta și face sã fiã recunoscute interesele națiunei romãne. Elū de îndatã ce veduse direcțiunea pornirilorū maghiare prin legislațiunea țerii, avisase și încuragiase pe Romãniil de prin tóte părțile, ca prin bãrbații din sinulū lorū sã stãruéscã la guvernulū centralū din Viena—pe basa programei națiionale comune din 13/25 Februarii 1849, pentru convocarea unui Congresū națiionalū generalū, prin care sã se formuleze postulatele na-

țiunei române către Impărăția, conformu împrejurărilor actuale ale Imperiului.

Astă-felū ér se adunără mai mulți represintanți ai Românilorū în Viena, cari la începutū urmaș sfatulū lui Mocioni, mai târziu, se conduceau de Mitropolitulū gr. cat. românū din Blașiū, *Alexandru Sterca-Șiuluțiu*, și Impărăția, atacată prin d-ni maghiari din tôte părțile, prin tôte mișlôcele, chiar și prin comploturi și conspirațiuni din afară, se aréta fôrte plecată de a împlini tôte cererile «juste» ale Românilorū, între cari într'adevărū numărau pe tôte câte li se propunea — afară numai de una : «*Constituirea tuturorū Românilorū din Monarchiă, într'unū unicū corpū politicū, o țēră coronată cu tipū și caracterū naționalū românū.*» Mocioni tocmai la acestū postulatū ținea mai presusū de tôte.

Elū numai în acéstă concesiune din partea Monarchiei putea să recunoscă adevărată bună-voință către Români și o solidă garanția pentru seriositatea și durabilitatea drepturilor publice, ce s'arū accorda Românilorū. Schmerling, ministrulū imperialū de statū, își da tótă silința pentru d'a face pe Mocioni, să se mulțămescă — d'ocamdată — cu autonomia Transilvaniei, în care Românilorū din acéstă țēră li se promitea pozițiunea unei naționalități politice recunoscute, iar lui Mocioni—postulū de guvernatore. Dar Mocioni nici nu voia să audă de condițiunea, ca Româniū din Monarchiă și mai departe să rămână prin mai multe țeri divisați și separați unii decătre alții, și pururea esplotați și eludați de clasele privilegiate străine. Atunci Schmerling își lua refugiulū la vecchia și încă netocita armă a intrigei; elū în particularū inspira pe unii Români din Transilvania, că — pentru acéstă țēră, resp. pentru Româniū ei — pôte acordă congresū naționalū separatū, pôte promite pozitivamente *autonomiă cu naționalitatea română recunoscută*, chiarū și Mitropoliă română ortodocsă, dar — cauza celorū-l-alți Români din Ungaria și Banatū trebuie să fiă lăsată la o parte, respective tractată separatū. Decī represintanțiū români ardeleni fuseră provocați, ca—dēca dorescū congresū, autonomiă, Diētă pentru țera lorū, acestea să le caute separatū de Româniū din Banatū și Ungaria.

Pe acelă timpū Mitropolitulū Őiuluŕiu încă nu ajunsese în Viena. Ceia-l-alfi represintanŕi români ardeleni, cređendū că—mai bine este a primi ceea ce li se oferia cu atâta bună-voinŕă, de câtū nimica, ba că dênŕii nici n'arū fi îndreptăŕii a refusa — pentru unū bine problematicū mai mare, favorulū ce li se punea în vedere, întru interesulū Românilorū din Transilvania subscriseră o petiŕiune separată ŕi tractamintele urmară separatū. Astū-felū, separatū s'a ŕinulū la 1863, în Februarie, congresulū românū naŕionalū în Sibiiū ŕi s'a întrinitū mai târđiū totū în acelū anū Dieta Transilvaniei, ŕi a votatū ŕi s'a sancŕionatū autonomia ŕerii ŕi naŕionalitatea politică a Românilorū, ŕi s'a pusū p'aceste base mulŕime de români în diferite funcŕiuni publice ŕi a intratū Transilvania în parlamentulū centralū din Viena; érū doui—trei ani mai târđiū, după ce Austria cumplitū fu bătută în Boemia ŕi perdu Veneŕia, în cari bătălii regimentele române atătū la Custozza, câtū ŕi la Königgrätz escelaū prin eroismū, precândū despre cele maghiare Kossuth lăudându-le scria, că puneau batistele albe în baionetă ŕi treceau la inamicū, — Impărăŕia prin sfatulū ŕi ajutorulū puternicilorū din Berlin, împăcându-se cu *domnū maghiari*, tôte câte se acordaseră ŕi sancŕionaseră ŕi chiarū realizaseră în favorea «*Naŕiunei române din Transilvania*» — s'au retractatū ŕi desfiinŕatū, ŕi — au ajunsū érăŕi *Bănăŕieni, Ungurieni, Transilvăneni egali*, în aceeaŕi condiŕiune: fără nici unū dreptū, nici unū petecū de ŕeră a lorū, nici unū organū politicū-naŕionalū propriū, care să-i pôtă apăra!

Durerea ŕi inverŕunarea lui Andreiū Mocioni, cândū înŕelése de pasulū separatū alū fraŕilorū din Transilvania — nu se puté descrie. Dênsulū alergă la Schmerling ŕi 'i făcu cele mai grele imputaŕiuni — nu că a sedusū pe Români, ci că a apucatū érăŕi p'o cale greŕită ŕi fatală pentru Monarchia ŕi Monarcū. Căci elū totū ŕinea, că întărirea poziŕiunei Românilorū în statū — este o necesitate absolută pre câtū întru interesulū Românilorū, încă ŕi mai multū întru alū Monarchiei ŕi Dinastiei. Dar — ce ajunge vócea onestă, ce — cele mai raŕionalŕi argumente ale particularului, faŕă de preocupăŕiunile ómenilorū de statū, crescuŕi ŕi dedaŕi cu minciuna ŕi înŕielăciunea?!

Intr'aceea pe la capătul anului 1861 sosindū la Viena scirea telegrafică, că Patriarchul sêrbescū de Carlovețū, baronulū Josif Raia-cici a reposatū, Andreiu Mocioni se decise a lăsa pentru unū timpū la o parte tôte cele-l'alte cause și a se apuca cu tôte puterile sale de cestiunea *emancipării Bisericeii române ortodoxe*. Ne înțeleserămū și ne angajarăm a lucra împreună. Celū d'ântăiū pasū ce întreprinserămū fu, că printr'o depeșă telegrafică notificarămū episcopulū *Șiaguna*, la Sibiū, mórtea Patriarculū și-lū rugarămū să se pună în fruntea miș-cării pentru separarea Românilorū de către ierarchia slavénă din Carlovețū și pentru restaurarea vechiei Mitropoliū române ortodoxe în Transilvania. Rêspunsulū telegraficū alū lui *Șiaguna* suna că — *«dênsulū avêndū parola Monarculū, (de care amū amintitū mai susū), cum că nu este neaplecătū a încuviința pe sêma Românilorū ortodoxi o Mitropoliă a lorū propriă, nu pôte sū mai întreprindă vr'unū pasū, ci cere ca d'aci încolea noi să mergemū înainte.»* Deci ne făcurămū planulū. Mocioni pleca la Banatū, éru, eū carele din cauza schimbărilor politice mă aflamū în disponibilitate și refusamū a intra în vr'o funcțiune, acum primiiū invitarea ce mi-o făcuse Cancelariulū aulicū alū Ungariei, contele Anton de Forgách, și intraiū de referințe în cauzele criminale la Cancelaria ungarică aulică din Viena, pentru ca să amū ocașiune a pleda la acestū înaltū Dicasteriū cauza Mitropoliei române, precum însuși contele Forgách imi dăcea.

Și — d'aci încolé se începū o agitațiune prin diaristică, precum și directū în poporū prin protopopiatele române, cu unū zelū, o serioșitate și intensitate—cum nu s'a mai pomenitū până aci. Andreiū Mocioni din Transilvania da tactulū, și — întregă inteligința română observa și urma în cea mai admirabilă armoniă. Mocioni comanda, și în luna lui Maiū 1862, 24 deputați români, dintre cei mai distinși bărbați ai bisericeii și națiunii din Banatū, Bucovina, Ungaria și Transilvania, cu Episcopulū *Șiaguna* în frunte, presentară Maiestății Sale imperiale regie în Viena — suplica a două milióne de români ortodoxi, pentru separarea Bisericeii lorū de către cea slavonă din Carlovețū și constituirea ei într'o Mitropoliă română, pe basă națională și sinodală.

Monarculă și propriamente archiducele *Rainer*, «alter ego» ală sėu pe acelu timpă, cu acestă ocaziune dederă promisiuni de totă positive, avisăndă suplica Romăniloră supremeloră dicasterii centrale spre luare în considerațiune. Dar dificultățile cele mari totă era de parte d'a se fi delăturată. Vechia sistemă d'a nu suferi ca să se împreune elemintele omogene, ci chiară d'a separa—unde se pôte—pe cele împreunate, spre scopulă de a le slăbi și respective a le ținē slabe, — iar se puse în aplicare. Monarculă țicea : «*Mi-amă dată cuvēntulă și decī voescă ca Biserica română ortodocsă să fie constituită de sine*». Inșă politica tradițională a Austriei rēspundea : «*Nu se pôte!*»—și argumenta, se înțelege în secretă — cam astă-felă : Douē miliōne de Romăni, consolidăți și organizați, resp. disciplinați la ună centru, nu se pôte să nu constituēscă curēndă-tărđiū — ună factore prē cumpenitoră în stată, care ară reclama neapărată pentru sine—administrarea bogateloră fondurī religionare din Bucovina și o considerabilă parte din cele de la Carloveț; chiară dreptulă d'a dispune liberă de ele — nu li s'ară putea contesta; ba ară cere de la noi până și o dare de sēmă despre administrarea și utilizarea acelorăși fondurī prin noi, în totă trecutulă, și așia ară aduce în cea mai grea perplexitate pe guvernulă împērătescū! Și mai altele.

Decī, intriga și aci se puse în mișcare. Poliția din Arad și din Lugoșă, la cari puncte se concentra activitatea nōstră, denunțāndă mereū, că—«*se lucra de Daco-românia, pe care Mocioni tinde a o înființa mai întăiū în Biserică*». Cu ochii mei amă vēđută raportulă oficială, de acestă cuprinsă.

Cancelarulă Ungariei, contele *Forgach*, nu voia să audă d'o Mitropoliă română ortodocsă, la care să aparțină și Bucovina, și cândă *Schmerling* ilă liniscia, că — va face pentru Bucovina o Mitropoliă separată, atunci dēnsulă mergea ună pasă mai departe și opina, că—ară fi mai bine ca și contele *Nadasdy*, cancelarulă aulicū ală Transilvaniei, să facă Mitropoliă separată pentru Romăniū ortodocși din Ardeală, iar pe Mocioni și pe mine ne sfātuia, să credemă și să consimțimă, că pentru noi cel din Ungaria și Banată, multă mai bine ară fi, să avemă Mitropolia nōstră propriă în Arad, pe care

elü arü face ca să fiă îndestrată din partea Statului ungurescū cu tôte miđlócele materiale, câte s'arü recere. Dar Andreiu Mocioni, credinciosü pururea principiului sĕü și alü familiei sale — că : « *Românimea una fiindü, la una și aceeași sórtü trebuie să tindă pururea — prin consolidare, la tôte ocasiunile câte se oferü* », — respingea cu tötă energia ori-ce pactare în acĕstă privință. In consecința acestora, contele Forgach, în butulü mandatului împĕrătescū, puse suplica Românilorü la dosarü, să mai dörmä, până cândü dörä petenții se vorü muia. Totü p'acelü timpü, același domnü Cancelarü aulicü, pe sub mână miđloci la Maiestatea Sa transmutarea mea de la cancelăria aulică din Viena la Tabla-regiä judecială din Buda-Pesta; astü-felü cređĕndü omulü politicü a fi scăpatü d'o-camdată de cestiunea Mitropoliei române. Dar s'a inșelatü.

Andreiu Mocioni nu era omulü, ca să se sperie de apucături politice malițiose. Elü cunoscea căile și ómenii, afla și combina tôte, și-și lua mĕsurile necruțĕndü nici ostenele, nici cheltuele. Acuma elü incepu a lucra prin alte persóne de influință, directü la curtea împĕrătescă și—paralelü—cu corifeii Sĕrbilorü din Carlovețiü și Neoplanta, și—nici odată, nici într'o causă până aci, spiritulü sĕü celü agerü și luminatü n'a desvoltatü atăta activitate, și n'a strälucitü și triumfatü, ca tocmai în acĕstă epocă, plină de dificultăți și încurcături artificiale. Inșă—ce e dreptü, elü nici n'a fostü cândü-va atätü de bine sprijinitü de către ai sĕi. Dovĕdă eclatante, că într'adevĕrü « *vires unitae agunt coelos!* »

După multe trăgăniri, congresulü « *iliricü electoralü* », adică pentru alegerea de Patriarcü sĕrbescü, « *Archiepiscopü și Mitropolilü alü națiunei sĕrbe și române* », fu convocatü pe 2 Augustü 1864 și colegiele electorale se întruniră în primele țile ale lui Iuliü a aceleia anü. Alegerile de deputați erau indirecte, adecă prin puțini delegați de prin comune, și numĕrulü de 75 deputați, a treia parte, adică 25 din clerü, era astü-felü împărțitü asupra Dieceselorü, încätü tocmai cele mai mari, impopulate de Români, aveau cei mai puțini represintanți, de unde a urmatü, că într'unü timpü de conveuire de 130 de ani, nici o dată nu s'a pomenitü, ca marea majoritate a Românilorü să vrea fi represintată

în congresul iliric prin mai mult de 5, 6 s^{eu} 7 deputați, întocmai precum se practică, și se mai practică în mare măsură până astăzi totu această politică electorală în reprezentanțele politice ale Ungariei și Transilvaniei. Andreiu Mocsoni în fața acestora, emise comanda: «nici un^u vot^u român^u să nu se dea candidaților s^{erbi}!» Astu-fel^u eșiră aleși din Diececele *Arad*, *Temeșióra*, *Versiet^u*, 13 deputați români, toți bărbați distinși prin inteligență și pozițiunea lor socială, dar — cei mai puțin orientați în cauză; căci terenul fiindu-le închis^u, le era necunoscut^u. Deci Mocsoni, fără întârziare convocă pe toți aleși deputați români la sine în Temeșióra, pentru o conferință, prealabilă pe ziua de 8/20 Iuliu 1864, și conferința se întruniră completă, fără nici o absință, și ea desbăt^u lung^u și serios^u—asupra ținutei de adoptat^u resp. a modului de procedere, față cu congresul din Carlov^uț^u, dar—consimțim^uentul^u tuturor^u pentru propunerea ce se făcea de Mocsoni, fiind^u că această involve o formă de abstin^uță, un^u ce cu totul nou^u în luptele n^ostre, nu se putea obțin^ue.

Mocsoni ved^und^u această scrupolositate și nedecisibilitate, curmă încercările ulterioare de copacitare, și constat^und^u că — toți au recunoscut^u necesitatea de *pășire solidară*, post^u ca — d'ocamdată să ne mulțămim^u cu at^uta, adăog^und^u rugarea, ca toți să ne angaj^um^u cu parola, cumcă pe 31 Iuliu, cu două zile mai înainte de deschiderea congresului, vom^u fi — nu în Carloveț^u, ci în Neoplanta, (Neusatz, oraș^u mai mare, la îndep^urtare de o oră, pe Dunăre, în sus^u de Carloveț^u), pentru d'a lua decisiuni definitive, conform^u împrejurărilor^u, pe cari până atunci le vom^u studia. Toți primiră.

E^u și cu Mocsoni plecar^um^u la Foen, unde în timp^u de opt^u zile ne statorir^um^u întreaga programă, compuser^um^u un^u memorandum^u către Maiestatea Sa Imperatorele, o adresă către comisarul^u împ^uerătesc^u de la congres^u, generalul^u b. *Josef Philippovich*, cu rugarea, ca să ne ia sub apărare dr^uepta cauză, dezvoltată în memorandum^u, er^u p'acesta să-l^u înainte cu recomandațiune la Pr^ueinaltul^u Loc^u; în fine compuser^um^u și o declarațiune către însuși *Congresul^u nați^unei s^urbesci*, prin care îi esplicam^u anomalia situațiunei n^ostre în Patriarchia și resp.

Mitropolia sêrbescă și arêtamă în modû plausibilû, că chiar simțulû de frățietate către poporulû sêrbescû și de lealitate pentru interesulû comunû alû Bisericeî ortodoxe, ne impune datoria *d'a nu* participa la actele congresulû, *d'a nu* influința alegerea Patriarchulû sêrbescû, ci *d'a* insiste la constituirea Bisericeî române într'o Mitropoliă națională a nôstră propriă. Cu aceste pregătite acte plecarămû la Neoplata și ajunserămû acolo destulû de timpuriû spre a ne presinta comisarulû imperialû, ce deja sosise în cetatea Petrovaradinulû, peste Dunăre de la Neoplanta. Mocsoni, în timpû de 24 ore, informă pe generalulû Philippovich despre programa deputaților români, asigurându-lû, că de la aceea unulû nu se va abate, fiindû-că ținû toți la parola Monarculû, cumcă doresce înființarea Mitropolieî române. Baronulû Philippovich îndată telegrafisă ministrulû de statû Schmerling și Monarculû despre acêstă programă a Românilorû, și—lealitatea nôstră fu recunoscută, și tractamintele avură rezultatulû doritû de noi, încă mai nainte *d'a* sosi colegii nôștri români; iar când aceștia sosiră și aușiră cele întemplate, cu bucuriă subsemnară toți actele nôstre; apoi în ziua de deschidere a Congresulû, până la care ne succese a câsciga în partea nôstră și pe părintele *Procopiu*, Episcopulû Aradulû, noi Româniî, cu mare pompă, de o dată cu Comisarulû împêrâtescû intrarămû în Carlovețû, unde sub conducerea numitulû Episcopû și a lui Mocsoni, ne presintarămû comisarulû separatû, ca constituiți într'unû corpû represintativû românû specialû, depunêndû în mânilû sale adresa nôstră către dênsulû și Memorandulû nostru către Monarcû, totû d'o dată rugândû, ca — după constituirea congresulû să fimû admiși a ne presinta înaintea aceluia corporativû pentru de a-i face declarațiunile nôstre și a ne lua adio-ulû pentru totû-d'auna.

Tôte se petrecură cu o precisiune și solemnitate exemplară; toți erau surprinși și admiraû tactulû și solidaritatea Românilorû. Pline suntû colônele gazetelorû sêrbesci, dar și a celorû germane de pe acelu timpû — de laude pentru purtarea, și de recunoscință pentru actele și manifestațiunile deputaților români față cu comisarulû împêrâtescû și cu congresulû sêrbescû, și tôte laudele și recunoscințele se revêrsaû

specialmente asupra conducătorului Andreiü de Mocsonyi; érá acesta în acelü mare momentü se afla la culmea bucuriei și — potü dice cá — elü gusta cele mai fericite zile ale vieții sale! Epistolele sale d'atunci către consórta sa, precum și către sorá-sa Catarina, făceau viuá mărturiá despre acésta. Într'una din acelea elü, sub 5 Augustü 1864, se exprima așia: «Discordia și sfâșiarea ce domnesce între Sêrbi — este fără exemplu. La noi Românii ei privescú cu úmire, ca la nisce me-teori. Comisarulü împêrâtescú, purtarea mea și a Românilorü o arétá Sêrbilorü ca de modelü. Aceștia suntü descuragiați, par'că și-arü vedea cu ochii peirea neevitabilá. Bárbați de ai lorü din tóte partitele vinü a-mi cere svatulü; cáci ei lipsiți suntü de conducêtorü, lipsiți de direcțiune».

Toți vedeau și recunosceau, cá causa Românilorü trebuie să triumfe.

Episcopulü Șiaguna p'acelü timpü petrecea la Băile-Herculane, lângá Mehadia, și nu sta nici într'o legăturá, directá sau indirectá cu deputații români de la Congresulü din Carlovețü; elü numai târziu după aceea a luatü exactá cunoscința despre planurile și operatele deputaților români, și numai din raporturile foilorü se informa despre purtarea lorü la Congresulü sêrbescü; când însă elü aflá și cunoscú tóte, nu se putea stêpâni d'a esclama cu intusiasmü: «Bravo, bravo Frátuțilorü! Mě închinü diplomației și tactulü vostru admirabilü!»

Resultatulü a fostü, cá resoluțiunea împêrâtescá ce confirma alegerea Patriarchulü Mașireviciü, i acorda jurisdicțiunea arhiepiscopalá și metropolitaná numai peste partea sêrbescá a ierarhiei, rezervându expres jurisdicțiunea asupra Românilorü — înfiinșândei metropolie române.

Astü-felü emanciparea Bisericei române de unü jugü bisericescú-culturalü străinü de 170 de ani, fú proclamatá de la înălțimea Tronulü. Actele metropoliei române se scóserá din archivá și se făcurá obiectulü tratamentelorü de urgență între cancelaria aulicá-regiá unгурescá cu cea transylvaná și cu ministerulü imperialü de Statü. Sinodulü arhiepiscopilorü Bisericei ortodoxe din monarchia intrégá fu convocatü pe luna lui Septembrie 1864 în Carlovețü, și la acelașü, din mandatü maiestic, Andreiü Mocsonyi și cu mine eram invitați a participa

ca bărbați de încredere ai Românilor de religiunea orientală ortodoxă, spre a conlucra la statorirea modului și condițiilor, resp. a programelor, pentru despărțirea practică.

Mai întregă toamna anului 1864 o petrecurăm în Carloveșu, în lucrare și frământări grele. Sinodul arhierilor lucra cu comisarul împărătesc în secret, era noi bărbați de încredere lucrăm într-o comisiune mixtă, sub președința episcopului de la Buda — pe față. Colo cauza română era reprezentată prin Șaguna episcopul Transylvaniei, Ivanciovici episcopul Aradului și Hackman episcopul Bucovinei (trei contra cinci), era ici, în comisiune, prin Mocsonyi și prin mine (doi contra cinci), colo se discuta canonicele și legalitatea, ici fondurile și realitățile și drepturile materiale. Celor din Sinod se prezenta toate câte se decidea în comisiune; comisiunii, sau mai drept spus, Românilor din comisiune, rămânea ascunse cele mai meritorii concludențe ale Sinodului. Operatele bărbaților români de încredere s'au publicat la rândul lor și lumea le cunoștea; procesele-verbale ale Sinodului episcopesc — le avem între actele metropoliei, rămase după Șaguna, dar acelea nu s'au publicat nici până astăzi. Ele sunt lipsite, în cât privește pe Români, de temeiul dreptății și echității. Totuși ele se prezintă monarhului cu subscrierile tuturor! Și — ele se luă de basă la înființarea metropoliei din Sibiu.

Episcopii români țineau, ca — *numai să vedem odată înființată Metropolia română, măcar și strivită, apoi revindicarea părților române, rămase neemancipate, și consolidarea succesivă va urma mai cu înlesnire.* Andrei Mocsonyi însă răspundea: *dacă înființarea din capul locului nu se va decreta și executa pe bazele unei logice sănătoase, ale dreptății și realității, corectura posterioară va fi mult mai anevoioasă și — poate chiar imposibilă.*

O experiență de 18 ani a justificat temerile și prevederile lui Mocsonyi.

S'a sacrificat episcopia română străvechiă din Timișoara, sub pretextul, că — considerațiunile de politică mai înaltă n'o admiteau pe acel timp. Motivul adevărat, real era, în partea episcopatului

sârbescă, pentru că o diecesă română, cu scaunul în Timișoara să nu nulifice totalmente pe cea sârbescă, care jură împrejură este lipsită de popor; eră în partea episcopatului român motiul eră ca — episcopului din Arad, prin anexarea părților timișiane, cu 150,000 de Români, către diecesa Aradului, să se facă un mai mare venit, o mai bună dotațiune!

Relativă la monastirile și fondurile comune și la comunele bisericesti cu populațiune mestecată, sârbă și română, s'au luat astu-fel de conclusiuni, cari d'o-cam-dată susțineau statul de mai înainte, lăsându-le adică pe toate sub jurisdicțiunea ierarhiei sârbesti, eră pe Români indemnându-i ca să-și caute partea lor prin tractaminte separate și chiar prin procese lungi, înaintea tribunalelor unguresci! P'acastă cale, în cursu de 18 ani, abia ni-a succésu a trage la metropolia noastră, dintre 100,000 de Români de prin comunele amestecate, vr'o 25,000, și din fondurile comune, de peste trei milioane florini, cam 450,000 florini.

Andrei Mocsonyi numai după luni de zile și anume după publicarea rezoluțiunii împărătesci din 24 Decembre 1864, prin care se încuviință Metropolia română și se normău basele pentru înființarea ei, a putut afla cuprinsul autentic al conclusiunilor Sinodului arhieresc din Carlovățu, și acel cuprinsu i-a sfâșiat inima. Epistolele sale de pe acel timp către consorta sa și către soră-sa și către mine, sunt pline de indignațiune și de lacrimi sufletesti; și d'acastă durere, nevindecată a rămas inima lui pîn' la mörte!

Dar cu toate aceste, el a rămas în luptă. La 9 Februarie 1865 el într'o epistolă către iubita sa consörtă suspină: «Mare resignațiune și mari sacrificii imi cere națiunea. Așu multămi lui Dumnezeu, decă mi-ară ajutá, să scapă odată d'atâtea sfortări și necasuri, ca să potă trăi câl-va ani pentru mine. Dar este sörta ce mi-a creat o providința și care mă împinge înainte, totu mai departe, în cât în ce să fiu förte curiosu a vedé: pînă unde? Unde o să ajungem?!»

D'aci se póte pricepe, că Mocsonyi, p'acel timp — câtu eră de desgustat! Elu mereu își perdeá încrederea în mersulu lucrurilor, sau propriaminte în ómeni, în cei de sus ca și în cei de jos, în

inteligința ca și în buna-voința lor. Totuși se supunea la fatergele și sacrificiele ce i se cereau. Elu tocmai atunci, în primele zile ale lui Februarie, în capu de iernă grea, prin grele pericole, din nou călători la Carlowitz, împreună cu episcopii și cu toți deputații români, pentru d'a mai încercă odată, complanarea în modu amicalu a diferințelor cu Sêrbii; dar când și la acêstă ocaziune se convinse, că păcatulu din tòmna trecută este ireparabilu, că pentru nepriceperea saũ egoismulu unor conducători, metropolia română are să rămână strivită, elu — plinu de amărăciune — părăsi Carlovățulu, și d'aci încoale elu numai din depărtare observă mișcările și svêrcolirile ce se făceau pe terenul bisericescu, spre scopul reorganisirii și consolidării noiei ierarhii; érá când la 1868 vedu introducându-se în administrațiunea acestei ierarhii principie și instituțiuni așa numite *democratice*, adică o sinodalitate după tipul și asemănarea constituțiunilor politice moderne, — principie și instituțiuni în sine fôrte frumose, despre cari însă Mocsonyi ținea, că nu potu să fiă nici seriose, nici oportune, pentru că Clerulu, crescutu în școla absolutismulu, érá în timpul mai din urmă, sub dominațiunea ierarhiei sêrbesci — coruptu, demoralisatũ și devenitũ anarchicu, nu le va respecta, nici suferi, érá poporul lipsitũ de necesara cultură și deprindere practică, nu le va pricepe și apêrá, și astũ-felũ acele frumose principii și instituțiuni au să devinã unũ nou isvorũ de demoralizare și spoliare în sinulũ poporulu, — elu se retrase și abținũ de la ori-ce mai departe amestecũ în afacerile bisericesci și nu mai primi nici unũ mandatũ din câte i se oferiau ca deputatũ la Congresulu saũ Sinódele Bisericei române ortodoxe; ceea-ce însă de felũ n'a împedatũ opiniunea publică, de a recunósce și enuncia susũ și tare, că — *restaurarea metropoliei române ortodoxe în Transilvania, Banatũ și Ungaria eminaminte este opera și meritulu lui Andreiũ Mocsonyi*, fără de a căru energiã și prudință și sacrificie, acêstă metropolie, precum dovediaũ pedicile ce i se puneau, de bună sêmă, totũ atâtũ de puçin se putea elupta la 1864/5, câtũ de puçin a succesũ eluptarea ei în trecutũ, prin atâtea crunte stârui și martirii! Frații români ortodocși din părțile Transilvaniei, sub conducerea episcopulu Șiaguna, au contribuitũ fôrte multũ și au

inlesnită puternică reeșirea, și acesta mai vârtos prin marea încredere, de care se bucură Șaguna în urma meritelor sale, la Curtea împărătească din Viena; necontestabilă însă este, că — nu atât la stăruința, câtă mai vârtosă pentru a face plăcere lui Șaguna a încuviințat monarhul metropolia română ortodoxă. Lui Șaguna metropolia era o grație și remunerațiune — de sus; d'aceea el a primit-o, a trebuit să o primască cu mulțămite, așa cum i s'a oferit; dar — ce e drept, primind-o el a făcut mult pentru de a o conserva și desvolda, și — în această privință, din acest punct de vedere considerat, Șaguna este și va rămânea *mare* în istoria Bisericii noastre și a luptelor noastre naționale.

Lui Andrei Mocsonyi și Bănățenilor și Ungurenilor români, Metropolia a fost o concesiune asupra necurmatorilor stăruințe de 50 ani și mai bine, stăruințe cari între împrejurările politice ale epocii d'atunci păreau ne mai respingibili; și — tocmai d'aceea concesiunea se făcea — ca toate concesiunile de nevoie, în condițiuni foarte grele, pe cari condițiuni Mocsonyi, în cunoștința exactă a împrejurărilor, *nu le-ară fi primită*, știind bine că scopul lor era a îngreui viața și a împedica desvoltarea națională. El însă fu paralizat de votul precumpenitor al episcopilor și al mai multor corifei români. D'aci supărarea și la urmă retragerea lui.

Tot așa asemenea s'a întâmplat, respective a decursu lupta și pe terenul politic. Mocsonyi, nepreocupat și independent, observă cum se pune în lucrare intriga și amăgirea din partea guvernului din Viena, pretutindeni printre Români; cum toate avantajele ce se făceau și resp. drepturile ce se acorda Românilor, erau numai pentru d'a speria și muiă pe aristocrații maghiari. Amă avut ocaziune a vedea în mânele lui, la anul 1863, o pistolă discreționară, adresată prin cancelarul aulic contele Nadasdy, către un conducător al administrațiunii politice din Transilvania, în care se explică acestuia, că n'are să meargă prea departe în protecțiunea ce dă Românilor; căci — nu pentru tot-d'a-una împărăția voesce a se reșima pe poporul român. «Bazele și columnele împărăției sunt și trebuie să rămână — *familiele istorice*, aristocrația cea mare și cea mică. Dar fiindcă

acestă faptore, în timpul mai din urmă, identificându-se cu naționalitatea maghiară, a apucată armele democrației și s'a făcută renitinte, prin favorisarea și rădicarea momentană a Românilor scopul e, a se dá acelei aristocrații renitinte o bună lecțiune.» Atâta și — nimicū mai multū!

Prin tóte Andreiū Mocsonyi urmă a se convinge, că bētrâna Austria este totū cum a fostū de la primele începute ale formațiunei sale, incorigibile, că — prin urmare, adevărată trebuie să fiă sentința lui Machiavelli, cum că imperiele totū prin miđlócele prin cari s'aū înființatū și măritū, caută să trăiească sau să se desființeze și să piéră. D'aceea elū din nou a ajuns a simți și recunósce necesitatea de o înțelegere cu Ungurii, și din nou elū începū a căută legătura cu corifeii maghiari. D'aci se explică, că Andreiū Mocsonyi, în tótna anului 1865, din tóte puterile stăruia, ca Români să participe la alegerile ce se áceau pentru Dieta unгурescă, convocată pe 10 Nombre alū aceluiași anū, și se bucură fórte multū când vėdu că, în mânia tuturorū intrigelorū și presiunilorū oficiali, 23 Români fuseră aleși deputați din părțile unğurene și bânățene, între cari toți trei frații Mocsonyesci și cu nepotulū lorū de soră, Alexandru de Mocsonyi. Înșă nici această bucuria și buna-speranță nu ținū mult; căci domniū Maghiari numai pînă la catastrofa de la Sadova se arētară plecați d'a tracta cu Români, resp. cu mandatarii acestora. Curēnd după acea catastrofă, Austria, resp. împērăția Habsburgică, urmând — cum se scie, sfatului și resp. presiunei din Berlin, se aruncă în brațele Ungurilorū, făcēndū acestora concesiuni mari, pînă și d'acelea, despre cari, cu puțin timpū mai înainte, nu voiă nici să audă! Anume, în cătū pentru naționalitățile nemaghiare, oferindū domnilorū aristocrați maghiari, precum p'atunci ne spunea contele Juliu Andrásy, cu ocaua drepturile. în alte cuvinte: condițiunile de viață ale naționalitățilorū, pentru dramuri de concesiuni în dreptulū publicū! Și acēsta tocmai p'acelū timpū, când *meritele*, virtutea și valórea militară a soldaților români, prin cari singure s'a făcutū posibilă luarea Custozzei în Italia, și s'a salvatū onórea armelorū austriace la Sadova în Bohemia, se glorificaū și se remuneraū prin numeróse decorațiuni!!...

Caracterul fundamental al Ungurului și anume al clasei conducătoare maghiare — e: *insolenta*, îndată ce-i zimbescce norocul, și acestu caracteru a fostu, este și rămâne isvorul nefericirii acestui popor, altu cum forțe bunu și chiar simpatie Românului!

La anul 1867, în Maiu, avu locu încoronarea și jurământul regelui Francisc Josif pe constituțiunea ungară, pe care domni maghiari ei înșiși și-a făcut'o, pentru sineși, și anume în contra naționalităților nemaghiare. Prin actul încoronării se subscrie și sigilă solemnă aservirea Românilor maghiarismului și specialminte aristocrației maghiare.

Mocsonyi vedea, simția, cumpenia greutatea urmărilor, nefericita situațiune, la cari se condamna cauza, națiunea sa; dar nu scia, unde să mai caute scăpare! În această perplesitate a sa, a întreprins în ziua de 26 Faur 1867 — veduta sa la «*Ma: ele expatriatū*» maghiarū, *Ludovicū Kossuth* în Turin, vedută pentru noi de valoare istorică, de care însă Kossuth în tom. III alu scriptelor sale din exilū, atinge mai mult ca de un omagiū pentru sine.

D'aci incoale luptele deputaților români, pe lângă că ele după cele întemplate, nici nu mai puteau ave consistința și eficacitatea de mai nainte, fiind-că se resfrângeau într'unu elementu, sprijinitu de susu cu totă puterea imperiului, elementu ambițiosu și setosū de domniă, și prin urmare lipsitū de ori-ce considerațiuni; elementu ce printr'o extraordinară întemplantare, de odată fu ridicatū la culmea dorințelor sale și altu-felū exaltatū pină la nebuniă, — dar ele, acele lupte, se și conrupeau și incurcau sistematicaminte prin cel de la putere. Astu-felū chiar legile de la 1868, create în urma stăruințelor deputaților români — cum se pretindea, spre asigurarea dreptului limbilor și naționalităților nemaghiare și resp. a bisericei lorū orientali, presintau o stilistică plină de echivocități, și curându se adeveri, că ele numai acelu scopu n'aveau a servi, pentru care se creaseră.

În această confusiune și turburare a minților, Andreiū Mocsonyi susținea, că Românii din Ungaria și Transilvania, părăsiți totalminte din partea Coronei și persecutați din partea guvernului Maiestății Sale austro-ungare, nu potū urma altă politică, de câtu cea mai *moderatū*

și *reservată*, întru a cărei apărare singur numai se potu uni toate partidele și forțele naționale. Dar această parolă nu plăcea de felu extremilor noștri, și adică nici celor ce se îngajaseră în tabăra domnilor de la putere și propunea închiderea totală a luptei și opoziției române, — nici celor ce — în nerăbdarea lor profesau, că moderațiunea și resp. oportunitatea, slăbiciune fiindu și greșală, mijlocul celu mai bun și unicu, d'a înfrânge îngâmfarea și netoleranța șiovinismului maghiar se pôte găsi numai într'unu radicalismu politicu naționalu din a noastră parte. Astu-felu ne'nțelegerile și sfâșierea prin-deau locu și se lăția — atâtu între deputații de la Dieta ungară, câtu și printre luptătorii naționali din popor, și arma îndatinată era : *suspiciunea*; și toți se înferau reciprocamente cu epitele de «*perfidu*» și «*trădătoru*». Chiar și metropoliții români *Șiuluțiu* din Blași și cu *Șiaguna* din Sibiu, totu pentru zăpăcēla ce întēmpina cauza națională, se ataca și înferau reciprocamente, prin diare și broșure, de lași și trădătoru, și apoi amēnduoi veniau prin epistole a se plānge și scusa înaintea lui Mocsonyi, care în toate părțile se încerca a face pe mijlocitorul — mai totu fără succesu. Ajunseserăm în epoca de la 1869 pînă pe la 1876, prin drasticele și răpețile schimbării de sus, într'unu labirintu și o confusiune, în călu rare erau spiritele cari să se mai scie orienta, și în această confusiune generală, totu însul credea, că — fratele se, vecinul se, rivalul se național este cauza rēului, pe când adevērata causă era — *scintirea referințelor de sus*, de la Tron, guvern, legislațiune.

Andrei Mocsonyi era unul dintre cei puțini, ce la momentu recunoscără morbulu societății, așa numite *imperiu austro-ungar*, și elu totu-d'o-dată recunoscū, că acestu morbū, în acestu stadiu de dezvoltare, nu se pôte vindeca, ci că elu trebuie să-și facă cursul se naturalu spre a ajunge în situațiunea — sau de a deveni vindecabilu, sau de a se dissolve și distruge. Deci Mocsonyi sfātuia, ca Români, cu slabele lor puteri proprie, să nu mai încerce a împedica cursul naturalu alu procesului de dezvoltare în noulu organismu alu Statulu austro-ungar, ci cine tocmai are plăcere și dispozițiune, mai bine să-lu promoveze; națiunea însă să adopte și păstreze o politică ra-

țională de pasivitate și resp. abținință. El însuși de la începutul anului 1869 se retrăsese la moșia sa Foen, curmându-și mai toate legăturile cu lumea exterioară. Credințele și speranțele sale în înțelepciunea și moralitatea, prin urmare într'o misiune istorică sau chiar providențială a Austriei și resp. a Austro-Ungariei, în această epocă suferiră lovitura de mörte, și o suferiră — potu dice — definitivă, când vëdu și se convinse, că noii stăpâni ai situațiunei în Austro-Ungaria întorcü cu susulü în josü toate conceptele de dreptü și dreplate, de morală și patriotismü și virtuți civice în Statü, și că în urmaarea acestei procedure antipodice, cei mai sinceri și probați patrioți, cei mai leali și credincioși supuși ai Monarchului, în publicü se califică și înfieră de agitatori, de inimi ai Tronului și ai patriei!

Nefericită era acea epocă pentru Monarchiä și pentru popóarele ei, dar pentru Români mai vërtosü, cari pinä aci avëndü prea bună credință despre Austria și parte mare și despre inteligența și genuinulü patriotismü alü Maghiarilorü, d'o dată se vëdură constrinși a se lipsi d'acéstă credință și a se arunca în brațele pesimismului!

Andreiü Mocsanyi, și după temperamentulü seü iute, dar mai vërtosü după tristele experiențe de douë-deci de ani și mai bine, simțiindu-se înaintändü spre hëtrânețe, érá dorințele și tendințele sale naționali vëdëndü-le în celü mai brutalü modü isbite și respinse, cădu într'unü pesimismü atâtü de extremü, în câtü nu mai găsia în peptulü seü stimulü seü motivü d'a se încrede nici măcar în vitalitatea elementulü românü. Elü pretutindenea vedea reacțiunea introducëndü-se și resfăcändü-se — dincóci, ca și dincolo de Carpați, și ánima sa suferia torture ce nu se potü descrie. Numai cine, îndestratü cu asemenea ánimă, cugetare și consciință, se va fi aflatü când-va, după atâtea lupte și sacrificie, în asemenea situațiune, acela numai póte să-și închipuésca durerile sufletulü seü pe acelü timpü. Elü ajunsese de nu mai doria pentru sine — altü-ceva, altü favorü de la sórtă și de la lume, de câtü — «*pace și liniste.*» Era încă în Ianuariü și Februariü 1865, când desgustulü seü pentru politica din Viena i amária viéta. În acelü timpü contele Zichy, cancelarulü aulic pentru Ungaria, făcuse și 'mă comunicase planulü seü, ca pe membrii familiei Mocsanyi de

Foen să-l ridice la rangul de Magnați ai țerii și să-l introducă în Casa de sus a legislațiunei, — firesce ca să-l aibă de unelte politice pentru scopurile mai înalte; deci eu la dorința expresă a cancelarului, informând despre acestu planu pe frații Andreiū și Antoniu de Mocsonyi, pe cela în Timișoara în Aprile, érá pe cesta la moșia sa Bulciu în Maiū, amū primit răspunsū — de la Andreiū: *«Spune-ți să-mi redee celți pușin pacea, dacă nu-mă pôte restitui încrederea ce mi-aū răpit'o cei de sus!»* — érá Antoniū mi-a dîșit: *«Cei de sus ne credū netr'bnici saū n'bnun; și nu sciū că mi-arū și rușine a eși între ómeni cu titlulū de Comite (Graf), pe câtū timpū ține miserabila situațiune de astăđi a națiunei române.»* Apoi — ce felū era, domni koleđi, acea situațiune, din ori care punctū de vedere considerată, în aseménare cu situațiunea mai târđiă și cu situațiunea de astăđi — a Românilorū de sub stăpânirea unгурéscă!

Când la 1866 guvernulū provisoriu alū României se decise, a pune temeiū unei Academii române pentru întregă Româtime — prin înființarea societății academice în Bucuresci, Andreiū Mocsonyi a fostū chiămatū cu mine, a represinta părțile Banatului timișianū în acea societate. Dar Andreiū Mocsonyi nu se considera pe sine de omū specialū alū sciințelorū și literilorū, d'altă parte nici organizarea dată societății academice nu corespundea ideei ce avea elū despre o corporațiune, *foculariū alū spiritulū naționalū românū*; deci elū, preocupatū de pesimismulū seū, pînă să se intereseze de ea, aștepta s'o vedă afirmându-și valórea existenței; însă pesimismulū seū, nutritū de împrejurările politice, crescea din anū în anū, în cālū de la 1869 încóci începuse a nu mai dori să audă nimicū despre Români; căci — din câte se scriaū saū se auđiaū, nici una nu era ca să-l pótă place. P'acelū timpū imi adresă din Foen o epistolă plină de amărăciune, prin care imi spunea, că — după cum observă, cu țera împreună, întregū corpulū naționalū merge spre putređiune și decădere. Nici *«Albina»*, acéstă puternică bateriū electrică, nu mai e în stare a împedica procesulū de demoralizare și disolvare;» prin urmare că și-a propusū, nici a o mai citi, nici a o mai sprijini. *«Nu voiū a mai lupta și sacrifica în vântū, ci voiū aștepta în răbdare momentulū pornirū spre regenerare, decă a fi să-lū mai ajungemū.»*

Acelu momentu pentru densusu s'a ivitu — in luptele ostiriloru romane peste Dunare, prin bravurile soldatiloru romani la Plevna, Rahaova, Vidin. etc. La audirea aceloru bravure, anima lui Mocsonyi, ca si a tuturoru Romaniloru de pe globulu pamentulu, a tresaritu de bucuria: ghiata ce o incrustase — s'a spartu si a disparutu, peptulu seu resimti erași caldura si placerea vietii, din care iute resari noua speranta pentru natiunea sa. Elu incepu a recunoste si chiar a admira intelepciunea si patriotismulu barbatiloru conducetori in Romania, era in sacrificiele si entusiasmulu terii elu vedea totu atatea dovești si garantii pentru unu viitoru mai fericitu si mai demnu de numele de Romanu. Inca de la inceputulu anulu 1878 Mocsonyi incepu a'si reinoi legaturile cu cei mai buni, mai intimi ai sei si a se interesa de tote cate directu sau indirectu priveau pe Romanii. Laudele si recunoscintele, ce virtutile romane secerau din partea opiniunii publice europene, ilu faceau mandru si veselul, in catu se lauda catre ai sei, ca — *par'ca se simte intinerindu!* Chiar miseria situatiunii Romaniloru din Austro-Ungaria, nu-lu mai descuragia; elu credea si profesa pe faca, ca — redicarea si regenerarea elementulu romanu in Romania libera, petrecendu-se atat de rapede si sigur, nu se pote sa nu influinzeze si regenereze si partea de dincoci a corpulu nationalu.

In acesta placuta dispozitiune ilu gasi pe Andreiu Mocsonyi la 1879 scirea, despre transformarea si constituirea societatii academice in — «*Academia Romana*», pe basa unei legi de Stat. Densusu rechiamatul in sinulu Academiei, primi cu cea mai mare placere, si nimicul nu doria mai multu, de catu ca sa pota lua parte la sedintele Academiei romane, — o dorinta ce-i remase neimplinita; caci — pe cand elu isi facea cele mai frumoase combinatiuni si planuri pentru inaugurarea unei noi activitati nationale, intru interesulu viitorulu nostru, atunci — in Decembre 1878, printr'o racela ce 'si atrase afara la tera, redeşteptandu unu morbū vechiu, de care patimia din tinerețe, cadu la patu, din care nici cea mai buna cautare, nici arta medicala, a celor mai renumiti doctori din Viena si Timisoara nu-lu mai putura redica. Natura sa cea forte, organismulu seu celu tepanu, resistara unu anu si jumătate, pana la 5 Maiu st. n. 1880, candu elu, dupa

lungi și grele suferințe. în brațele duiósei sale soție, înconjuratú de cei mai iubiți ai sei, își dede în mânilé Creatorului seú sufletulú seú celú nobilú.

O sté plină de rađe cálduróse și luminóse, astú-felú apuse de pe orizontele nostru naționalú; dar ea n'a apusú în memoria mulțimeí ce-lú cunosciá, stimá și iubiá. Virtuțile, beneficiéle și meritele lui Andreiú Mocsonyi nu vorú perí nici odatá din ánimele recunoscétóre ale Românilorú.

Mi-amú datú silința, domni colegi, a vé descrie prin câte-va trásuri fidele, pe scurtú, vieța și activitatea bárbatului ce amú perdutú noi, a perdutú națiunea románá în persóna decedatului nostru colegú Andreiú de Mocsonyi. Décá acéstá vieță și activitate într'una atinge, ba chiar cuprinde o mare parte din istoria epocéi, și anume istoria luptelorú și suferințilorú de aprópe 40 de aní a Românilorú din Austro-Ungaria, acéstá este tocmai cea mai eclatantá dovédá, cá în acea epocá spiritulú lui Andreiú Mocsonyi a influințatú și resp. a făcutú istoria.

Opulú francesú din Genova intitulatú : « *Istoria bárbatilorú de Statú ai secolului alú XIX-lea* », la anulú 1862, publicándú biografia lui Andreiú Mocsonyi, începe cu urmátórea sentință :

« *Istoria nobilului seniorú Andreiú de Mocsonyi atátú de intimú și prin atâtea fapte comune se îmbinú cu istoria mai recentá a națiunei sale, a celorú trei și jumétate milióne de Románi din Monarchia austriacá, în câtú una fără de alta nu se póte scrie exactú.* »

Eú așú putea să încheiú cu acéstáși sentință, cum credú — pe deplinú justificatá prin cele mai susú aduse. Dar o observațiune, saú mai dreptú — o constatare totú trebue să mai facú, pentru adevérulú celú mare și caracteristicú, ce cuprinde ea și care este cá :

Andreiú Mocsonyi, bárbatulú cu stare și cu înaltá culturá socialá, bárbatulú și resp. familia sa din clasa superiórá a societáții, tocmai așa ni presentá, prin luptele sale, o viață plină de decepțiuni și suferințe, ce trecú desú în martiriú și chiar în tragediá, ca și toți bárbaii noștri de josú din poporú, cari de secolí, și anume de la începerea redeșteptárilé nóstre naționale, prin străduințe încordate, prin caracterú ermú, zelú și devotamentú activú, aú luptatú și s'aú expusú pentru

o idee mare, pentru recunoșterea drepturilor poporului român, a drepturilor de existență și desvoltare și prosperare națională în patria sa străbună.

Va să dică : sôrta și Provedința ce croiesce sôrțile popórelor, este justă, ea egalmente împarte celorú cărorú se cuvine suferințele și cununa martiriului.

Să fimú sigurí, deci, că ea, sôrta și Provedința, egalmente va împărți și învingerea și triumfulú, și tóte folósele multimei poporului, când le va fi meritaú! Amú disú.

ACADEMIA ROMANA.

Jan. A. 70. 546

— — — — —
VIETA ȘI OPERELE

LUI

PETRU MAIORU

DISCURSŪ DE RECEPȚIUNE ALŪ D-LUI ATANASIŪ MARIANŪ MARIENESCU

ȘI

RESPUNSULŪ DOMNULUI V. A. URECHIA

— — — — —
EXTRASŪ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM. VII, SECT. II.
MEMORII ȘI NOTIȚE.

— — — — —
BUCURESCI

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORII ROMÂNI)

26. STRADA ACADEMIEI. 26

1883.

VIÎTA ȘI OPERELE
LUI
PETRU MAIORU

DISCURSUL DE RECEPȚIUNE AL D-LUI ATANASIU MARIANŪ MARIENESCU

I.

INTRODUCERE

Domnilorū mei,

Prin votulū bine-voitorū m'ați chiămatū la acestū locū onorificū in mijloculū Domnielorū-vōstre. Vē mulțămescū pentru buna-voință !

Ca să corespundū și eū statutelorū înaltei corporațiunii, amū insinuatū discursulū meū de recepțiune, despre vieța și operile lui Petru Maiorū, unū literatū de mare însemnătate între Româniū din Ungaria și Ardealū, iară operile lui, de mare influință asupra vieței naționale, deosebi în epoca în carea ele vēdără lumina.

Inchipuiți-vē unū poporū asupritū multū timpū prin legi de evulū mediu ; despoiatū și de puțina existență politică și națională ce avea odată ; despoiatū chiarū de libertatea religiunii și independința bisericei, ce avea odată ; înfrinsū în starea materială, și — în acestū modū, adusū la întunerecū pentru originea și cultura sa națională, — mai, adese-orī, adusū la desperațiune și pentru existența sa naturală.

Mai că in asemenī împrejurări s'a arĕtatū Petru Maiorū, unulū din cei mai invĕțați luminători ai poporului românescū, și scriindū : «Istoria despre începutulū Românilorū in Dacia,» a grăitū contimporanilorū sĕi : «Mari aū fostū părinții și strămoșii voștri, aū dom-

nită în Roma, aă domnită în lume! voi sunteți strănepoții loră, purtați numele loră, vorbiți limba loră, — deșteptați-vă, și vă luminați, ca să vă cunoșteți, cine sunteți, și ca să pricepeți, ce puteți fi!»

Cuvinte și idei de acestea aă electrisatū poporulă românescū, și mai alesū pe cărturarii lui. Inima a începutū a bate, spiritulū a se lumina, și a se ridica cunoșcința de sine, — și porniră mulți la lucru, pentru cultura națională.

Pentru acēsta, însemnătatea literară a lui Petru Maioru și *puterea națională* a operelorū lui, nu le putemū din destulū judeca, decă nu vomū face o revistă istorică și de cultură asupra epocēi, în carea s'a arătatū luminătorulū nostru; ba nici acēsta nu o putemū cunoșce din destulū, decă nu vomū cerca cauzele începerii ei, fenomenele și instituțiunile ei, precum reflexulū acestora asupra sorții și vieții, asupra redeșteptării și culturēi poporului românescū.

Insă istoria culturēi poporului românescū din Ungaria și Ardealū, e în așa de strinsă legătură cu istoria politică a țerilorū și cu istoria bisericescā a poporului, în cātū nu putemū nimicū dice despre cultura lui, decă nu ne estindemū atențiunea noastră și asupra acelorū istorii.

Din acēstă causă, mă simtū îndemnatū de a face o schițare a epocēi istorice, bisericesci și culturale, începēndū de la anulū 1690 și finindū la anulū 1831, cu timpulū morții lui Petru Maiorū.

II.

E P O C A

A) E P O C A I S T O R I C Ă

1. Starea politică

a) *Starea politică în generală.* Veți aștepta dōră, ca din cartea sorții poporului românescū să enarezū întâmplări mari și plăcute, ca inima să vi se bucure, sufletulū să vi se redice? Nu, în acēstă epocă, calea lui e calea la Golgota, și din pieptulū lui nu s'a auditu alta de cātū : «Dumneđeulū micū, Dumneđeulū mieū, de ce m'ai lăsatū?!»

În secolul al 14, 15 și 16-lea, când spiritul popórelorú părea a fi amorțitú, și tóte atérnaú de la absoluta putere saú grațíá a monarhilorú; când castele cavalerilorú și nobililorú, aú redicatú zidú între síne și íobagi saú sclavi, adecá poporú, — poporulú românescú încá záceá amorțitú, — dar pe basa unorú diplome și privilegíi re-gesci, — de regulá numai pentru nobíliea poporului românescú, — Românii în unele părți ale Ungariei și ale Ardealului esistaú și po-liticesce sub numele lorú națíonalú, avéndú districte románesci și díregétori de frunte románi, și se părea, cá-și vorú putea duce esi-stența politicá mai departe.

Însá începerea evoluțíunilorú popórelorú, a Turcilorú, Serbilorú, Sașilorú și Nemțilorú către teritoriulú acestorú țeri, — stingerea dom-nitorilorú din case mestecate la anulú 1526 în Ungaria, redicarea principilorú pámêntení la anulú 1538 în Ardealú; mișcările de re-forme în vieța politicá și bisericescá în Europa; — tóte aceste ca și atâtea strámulări mari în patriá, aruncará valurile lorú cu înfrângere asupra vieței politice și bisericesci, ba și naturale a poporului romá-nescú. Drepturile cele vechi ale lorú încetará, și din felurite princi-pii se redicará minoritățile nóue, cu diplome și privilegíi, adese-orí cu legi nóue, deasupra poporului românescú, care deveni pradá tu-turorú veneticilorú, nóuelorú sisteme de statú, și nóuelorú principii de religiune!

b) *Starea politicá în Ungaria și Banatú.* Turcii cuprinsérá Bana-tulú, unde pe atunci populațiunea era mai absolutú românescá, ílú făcurá câmpulú resbóielorú și predárilorú, în câtú Românii cei de la șesú, se vedúrá siliți a se retrage mai către munți. Res-pingerea Turcilorú după tiraniá mai multú de unú secolú și jumétate, îndemnará pe mulți Románi retrași la munți ca să-și reocupe locu-rile de la șesú, — dar se redicará alte tempestáti în contra esistenței lorú. Fiindú pámêntulú Banatuluiú încá în parte mare deșertatú de populațiune la anulú 1690, se chiámará Serbí din Bosnia și Alba-nia, și aceștia immigrará în Slavonia și în părțile de josú ale Banatuluiú pe lângá Tisa; iará prin patentulú din 17 Februarie 1763 se ordi-nézá colonisarea părțilorú banatice prin Nemți, și aceștia se aședá

prin mijlocul Banatului, — și cum riurile spargă pământul, așa a-ceștia spargă masa elementului românesc. — Români deja cu sate zidite cu pământuri bune în posesiune, se scot din casele și pământurile lor, se gonesc pe alte teritorii și se ordineză, ca se lucre de clacă la zidirea caselor colonilor celor noi.

Ce grozavă a trebuit să fiă sârtea poporului românesc din Banat, când împăratul Iosif al II-lea se vede silit la anul 1785 de a dice : «Națiunea românescă se tratăză încă totu într'unu modu sclavicu, de aci urmările sunt, în parte, puțina ei cultivare și nestatornicia. E și adevăru, că pentru de a face locu altor colonu, *Românilor li s'aă luat pământurile cele mai bune, satele lor li s'aă strămutat, și ast-fel li s'aă făcut mai multe apăsări, cându ei, sunt totuși, cei mai vechi locuitori ai țerei.*» Iară despre Români din Ungaria, din districtul Oradiei și Aradului, dice : «In acestu districtu trebuie de a privi la principiile adevărate, precum le postesce toleranța. Incă domnesce deosebi în comitatul Aradului o rigore și o apăsare nemărginită într'unu modu sclavicu — la cari, diregătorii comitatului și magistrații de acolo, se credu a fi imputeriți. Români sunt încă așa de tare siliți la apăsarea și la tratarea sclavică, în cătu și locuințele proprii, le sunt de totu indiferente, și sunt dară aplecați la nestatornicia. In fine trebuie o tratare mai omenescă și din partea domnilor de pământ și mai marilor lor, ca să se lege de pământul pe care sunt.»

Pe lângă aceste, înființându-se ierarhia serbescă, Serbi se înalță în viața bisericescă, Nemții în viața cetățenescă și politică asupra poporului românesc. Dar nici atăta n'a fostu destul : principiul catolicismului, purtat pe brațe de cei de la putere, încă a trebuit să aibă prada sa și din acestu elementu supus sclaviei, și înfrântu în tôte direcțiunile ! Și ce a pututu să fiă altă consecință, de cătu ca poporul să fiă adus la o amețire, la o desperare pentru casele și pământul lui, pentru religiunea lui, și pentru totu ce e sântu și dreptu în lume !

c) *Starea politică în Ardeal.* Români în vechime, avându statul și ordinea inagnaților și nobililor din sinul lor, puteau a se în-

ţelege bine cu maghiarii de prin comitate, şi cu Secuii. Dar unŭ poporŭ saŭ gonitŭ saŭ fără putere de a trăi în patria sa, Olanda şi Flandra, iea lumea în capŭ, şi sub nume de Saşi, pe timpulŭ regelui Ghesa alŭ II-lea (1142—1148), se aşedă în Ardélŭ. I s'a datŭ locŭ pe fundulŭ numitŭ regescŭ şi împărţitŭ în comitate, în cari locuiaŭ numai Români (1) şi la începutŭ, nu mărginiră drepturile vechi ale Romanilorŭ. Regele Andreiŭ alŭ II-lea însă, la anulŭ 1224 le dede teritoriulŭ de la Oreşia până la Baroth, drepturi şi libertăţi, în câtŭ Saşii începură de a şi forma unŭ statŭ micŭ naţionalŭ sub conducerea comitelui săsescŭ din Sibiiŭ, şi începură de a fi poporŭ domnitorŭ peste vr'o 200,000 de Români, cari se aflară pe teritoriulŭ Saşilorŭ, şi începură de a cuprinde drepturile şi moşiile Românilorŭ.

O nefericită rescolă a ţeranilorŭ din tôte popórele din Ardélŭ, sub conducerea lui Doja, silesce pe nobiliŭ şi magnaşii Maghiari şi Români, cari formaŭ o naţiune politică, asemenea pe Secuŭ şi pe Saşi, cari acum dispuneaŭ de drepturi nobilitare, ca să se alieze contra ţeranilorŭ, adecă iobagilorŭ, cari aveau lupta mai multŭ economică, o întrebare de bună starea materială.

Nobiliŭ maghiari şi români, ca o naţiune politică, apoi Secuŭ şi Saşii, la anulŭ 1437, facŭ uniune în contra ţeranilorŭ, cari mai peste totŭ erau Români. Uniunea acésta cu încetulŭ se desvóllă de o uniune naţională în contra Românilorŭ, acele trei naţiuni se inarticuléază în legile ţerei, de trei naţiuni recepte, adecă primite în ţeră. Româniŭ la începutŭ erau represintaşi prin nobiliŭ lorŭ în naţiunea maghiară, şi de bună sémă prin aceştia încă aŭ avutŭ ceva scutinţă, dar cădëndŭ Ardélulŭ sub domnia principilorŭ pământeniŭ la anulŭ 1538, şi aceştia, sub pedépsă de confiscarea bunurilorŭ şi perderea drepturilorŭ nobilitare, silindŭ pe nobiliŭ Români să trecă la calvinismŭ, mulţi nobili Români, anume cei de la putere, prin legea nouă trecură şi în naţiunea genetică maghiară, şi acuma remânëndŭ poporulŭ românescŭ numai o plebe de iobagi, — a remasŭ fără nici o influinţă la legile ţerei şi fără dreptŭ de a dispune despre sórtea sa.

(1) Se pomenesce şi de Biseni, — cari aŭ trebuitŭ să fiŭ iar Români din altŭ prejurŭ, — pentru că urma lorŭ nu se află nici după limbă, nici după portŭ, iară Biseni, însămnă pădurenii,

Când ajunse Ardélul la 1696, sub noua casă domnitore, — strămutarea aduse năoue fatălități asupra poporului românesc.

2. Starea bisericească

a) *Starea bisericească în generală.* Biserica de ritul greco-oriental în Ungaria și Ardélul esista organizată, încă din vechime. Afară de puținii greci și de puținii Serbi, împrăștiați prin țeri, Românii forma masa creștinilor de ritul greco-oriental, — și ei, în secolii 14, 15 și 16, aveau pentru Ardélul, mitropoliă în Belgradul sau Alba-Iulia, care adese-orî s'a lășit și peste credincioșii din Ungaria, și aveau une-orî și aci mitropoliă și episcopatele lor românești.

Dar mare blestemul a trebuit să cadă pe Românii, pentru că s'au făcut creștinii, și pe biserica lor creștină, pentru că și-a apărât sănștenia vechiă. Jupiter din cetatea sa înaltă a fost încetat de mult de a privi în lume și de a apăra totu ce e român, — iară Dumneșeul creștinilor prin învăștarea iubirei deapropelui, nu a fost în stare, ca se facă bun pe creștinii, ci aceștia au pornit cu dor selbatic asupra Românilor. Religiunea le-au spart'o în trei, — și în biserica lor nașională, le-au pus stăpâni străini.

b) *Ierarchia Serbescă în Banat și Ungaria.* Serbii nici se așeșară bine în țerile imperiului, și la 21 Augustul 1690 căpșetară diploma de la împșratul Leopold I-ii, dânduli-se libertăți religioșe și speciale. La unu an, în 20 Augustul 1691, căpșetară altă diplomă cu drepturi și mai mari, — de a-și alege pe arhiepiscopul lor «de nașione și limba serbescă» și acela să dispună «de tôte bisericile de ritul oriental, se rîndușcă preoșii serbi în orașe și sate, și să dispună de toșii, cari mărturisesc religiunea greco-orientală.» O și negră pentru sô.tea de unu secol și jumătate a poporului românesc deosebi din Banat!

Prin diploma din 4 Martie 1695 se organizșază episcopii năoue. Ienopolia a Românilor încetșază și se alătură Temișorei, aci în Verșeșu și în Oradia mare, respective Agria, se punu episcopi serbi. Sub împșrătessa Maria Teresa se reorganizșază episcopatele, se formșază și la Arad episcopie și se pune episcop serb. Ce a putut să ur-

meze, de câtă că arhieriei sêrbi cu puterea dată și cu instinctulă ce-lă are ună poporă, când se simte în pozițiune domnitore, se pornescă asupra Româniloră, că să-I slaviseze; iară cu trecerea la unire a mitropolitului greco-orientală din Belgradă, să-și lățescă ierarchia și peste Români rămași greco-oriental în Ardélă;—precum ne mărturisescă decretulă pră înaltă din 13 Iulie 1731, prin carele Vicențiu Ioanovică, mitropolitulă Carlslovețului îl căpêtă sub jurisdicțiunea sa.

Regulamentulă din 1777, pentru națiunea ilirică, nu numai că a dată tótă ierarchia greco-orientală pe mâna Serbiloră, dar pe aceștiă îl ridică și la o unitate națională sub nume de «nație ilirică» și fiindă-că Români greco-oriental din Banată și Ungaria erau mai deosebită supuși ierarchiei, acesta și congresulă sêrbescă, privesce pe Români că pe o parte întregitore a națiunii ilirice, dar fără ca,—său de la stăpânire, său de la congresă — să aibă partea cea mai mică din bunurile și drepturile națiunii ilirice. Tincu Velia, fostă profesoră de teologiă și protopopă, în istoria sa bisericescă ne enăreză: «Acestă politică de desnaționalizare o aă urmărită și practicată ierarchiei sêrbi prin episcopii, protopopii și directorii scolari, în acelă modă, că aă scosă pe nesimțite mai din tôte bisericile limba românescă și cărțile românesci, aduse cu mari spese din Ardélă și Tera românescă, și aă întrebuițată totă felulă de mijlăce, ca Români să lapede numele de familiă său cognumele românesci, și să iea altele sêrbesci său ale loră proprii să le sêrbescă. Și de atunci avemă atâtea cognume sêrbesci în sinulă națiunii, și mai alesă între preoți și învățatori, ca cei mai subordinați și mai dependenți de ierarchiei sêrbesci.»

Iată ce a fostă misiunea principală a ierarchiei creștine sêrbesci, iată la ce ajunsă ună poporă immigrată și mică, dar dără susținută spre înădușirea elementului românescă, care politicesce era deja și înfrântă!

Era încă o asuprire asupra bisericiei orientale, — și sub acestă zăcea și Sêrbii privilegiați, și adecă «se susține numai una și adeverata religiune, cea catolică» și ortodoxii nu aveaă dreptă ca să

posedă bunuri și să pórte diregătorii! Ahea la 1790—91 s'aú proclamatú și ortodoxii cu drepturi de cetățeni și de a posede bunuri, precum de a purta diregătorii, dar praxa din viețá se opri numai la nobilii ortodoxi, și ahea dieta din 1844 decise, ca și nenobilii să fiá aplicați *după posibilitate*.

c) *Ierarchia greco-orientală románescă în Ardélú*. Mai 'nainte de a vorbi despre starea bisericeí orientale a Románilorú, e de lipsá de a permite unele considerațiuni generale, cari aducú luminá asupra relațiunilorú ardelene. Biserica catolică în Italia și în Europa, pentru mai multe abuzuri din partea cleruluiú catolicú decádëndú din puterea sa morală, și Papa Piu alú II-lea neînvoindu-se la atare reformá, a împinsú pe catolici într'o revoluțiune bisericească. Martinú Luther la anulú 1517 începe lupta pentru reformá, și la anulú 1530 reformele lui în dieta din Augsburg devinú doctrinele unei secte formate din catolici: a confesiunii reformate, sub numele augustane saú luterane. Dar între reformați curéndú se începe cërta pentru doctrinele nóue, de óre-ce Ulrich Zwingli din Elveția încă la anulú 1519, iară după mórtea lui, Ioan Calvin, unú omú fanaticú și grozavú la caracterú, în anulú 1531, fundéză o confesiune nóuá, numită elvetică saú calvină. Insa reformații se împartú și mai tare, se începe doctrina în contra Sânteí Treimi, și se fundéză confesiunea unitară. Nicí catolicismulú din Ungaria și Ardélú n'a fostú cruțatú de valurile reformațiunii, — ba acele isbirá cu puterea mării turbate asupra bisericeí romano-catolice, și apoi se oprirá surpândú o parte din biserica greco orientală románescă din Ardélú.

d) *Ántéia spargere a bisericeí greco-orientale románesci prin calvinismú*. Sașiú fiindú în legăturá cu Germania și cele-l-alte țeri, furá cei d'ántéiiú cari primirá confesiunea luterană, și-și fundará biserica națională. Nobilii maghiari și románi — cari formaú națiunea politică maghiară — se făcurá calvini. Románii nobili, nu numai pentru interesulú comunú ce-lú aveaú cu nobilii maghiari, ci deosebi, pentru că sub pedépsá de confiscarea bunurilorú și perderea drepturilorú, se pretindea trecerea la calvinismú, părăsirá religiunea vechiá a lorú. Următorii de confesiunile aceste și catoliciú, apucândú puterea în mână,

se proclamă religiunea catolică, luterană și calvină, iară la anul 1570 și cea unitară, ca și patru religii recepte, adevărate primite în țera Ardélului, și totu aceste confesiuni la anul 1575 aduc lege, că religiunea greco-orientală se privește de sectă, și se privește de suferită în țera numai până va plăcea domnitorului și ordinelor de stat, adevărate nobililor și magnaților. Ce era mai trist pentru Români de cătu, a nu fi primiți nici ca naționalitate între națiuni, nici ca orientali între religii recepte în țera. Dar acesta nu ar fi fost răul cel mai mare, decât ar fi fost lăsați în pace cu libertățile religioase de până aci. Inșă cam de-odată cu reformațiunea, începându epoca principilor din țera (1538—1696) și fiindu acești domnitori mai toți calvini, începură de a sili pe Români, acuma pe Iobagi și clerul ca să primescă calvinismul.

Încercările primare erau prin catichismul tipărit românesc, cu scopul de a falsifica doctrinele bisericii orientale și de a amăgi, și apoi prin instrucțiunile principilor, date ca și porunci clerului românesc. Neajungându aceste încercări, apucară administrațiunea unei părți și acuși a întregii biserici orientale, și puseră pe superintendenții, adevărate episcopii calvini, acuși de control, acuși de capii mitropoliților și ai bisericii orientale. Mitropoliții cercară de a-și apăra biserica, dar acela, cari se susțineau cu tăria bărbătească în religiunea lor veche, cădură de sacrificiul bisericii, anume: Ilie Iorest, la anul 1643 fu condamnat și despoiat de toate, iară mitropolitul Sava Brancovici la anul 1680 fu aruncat în temniță, și adese-ori scos în târgul din Vințu și bătut înaintea credincioșilor săi.

Dar în lume, o religie nu a putut să fi așa de batjocorită ca și aceea orientală din Ardél. Petru Maior ne spune: «Superintendentul calvinesc nu numai ședea pe scaunul cel d'ânteu în soborele cele bisericesti ale Românilor, ci încă și clerul și protopopii români erau siliți să-l ducă pe acela în scaun redicat pe umeri până la sobor, și nici fără superintendent, nu era iertat clerul și archiereilor să judece nimic în cele duhovnicesci!»

Între așa împrejurări dară nu e minune că s'au aflat și mitro-

poliți ca și Stefanu Simonu (1643—1651), și ca și Iosifü Budai (1680) cari se supuseră, și cu o parte din clerü și poporü trecură la religiunea calvină, și acésta fu ântéia spargere a religiunei greco-orientale și a elementului românescü.

e) *A döua spargere a bisericeî greco-orientale romane prin catholicismü.* Principiü din țără finiră cu domnia lorü, și Ardélulü ajunse sub sceptrulü gloriosü alü Austriei, care avea în sistema sa politică, principiulü catholicismulü. Impératulü Leopoldü I-iü, în 4 Decembre 1691, emite o diplomă, prin care garantéză în Ardélü privilegiile celorü trei națiuni, și drepturile și libertățile celorü patru religiuni.

Se începe o eră nouă, dar cade unü blăstemü noü asupra Românilorü, — paharulü celü amarü încă nu a fostü plinü,

Politica avea lipsă de întărirea catholicismulü încontra celorü trei confesiuni reformate, pentru că aceste sub timpulü principilorü din țără înfrânseră și catholicismulü, carele în timpü förte lungü nu avu episcopulü sëu. Fiindü Româniü și de astă dată destinați de o pradă nouă, trebuia și acumü ca să li se creeze o sórtă așa de grea, încätü să nu o mai pôtä purta, — să-și blăsteme ðilele și tötă creatura, căci numai atunci se vorü apuca cu tóte mânilé de favorurile promise, primindü uniunea cu Roma, saü mai bine ðicëndü cu Papa Romei.

Colonics, primatele Ungariei, începe agitațiunea; o armată de iesuiți buie asupra bisericeî gr. orientale, ajutată din când în când și de alta militară, căci era lipsă de catolici, măcarü să-i scótă și din petre. Teofilü, mitropolitulü orientälü din Belgrad, în 21 Martie 1697, iar Atanasiü mitropolitulü, în 5 Septembre 1700, subscriü actulü de uniune cu Roma, — mitropolia orientälă română încetéză, — clerü și poporü trece la uniune. — Și acésta fu a döua spargere a religiunii orientale Române din Ardélü.

f) *Starea primitivă a bisericeî unite.* Și Românilorü celorü uniți, vieța încă li se mai face amară. Impératulü dä diplome și drepturi, dar dieta și guvernulü, care slătea mai alesü din reformați, punü totü felulü de pedice pentru esecutarea lorü. — Dar și tóte favorurile date împedecăü, că biserica unită să fiä independentă, pentru că scopulü

principalu era, ca Românii trecuți la uniune, să fie *deplinu catolici*, — și până acesta se va putea, — după instrucțiunile papei, jurisdicțiunea bisericească, trebuie să fiă în mâna catolicilor adevărați. Pentru acesta, de loc ce Atanasiu trecu la uniune, se denumi unu jesuitu cu titlu *Causarum generalis auditor* și se puse episcopului unitu, ca unu controlorū, acuși ca unu superiorū, în cătu jesuiți controlori, făcură mare necasū bisericei unite. Petru Maiorū despre această epocă a bisericei unite, ne amintesce următoarele: «Uniți să și aducă aminte de tocmela cea vechiă a episcopilor latinesci, cari — cum se întorcea vre-unii din legea grecescă, la împărțășirea cu Roma vechiă, — îndată încălecară peste ei, în cătu episcopii ce foști de legea grecescă nu mai aveau acea putere și volnicia, care o avuseseră fiindu neuniți, ei cu totul atârnau de la voia și porunca episcopilor latinesci și numai vicari erau acestora... Intru acea asuprire era arhiepiscopulu din Ardealu cu toți Românii lui, după făcuta unire cu biserica Romei!» Papei din Roma nu-i trebuia Românii, — și în cătu erau răsăriteni, îndemna popore străine asupra lor; i-au trebuit numai catolici, să fiă supuși șieși și ori și cui. Petru Maiorū ne mai spune: «Impărătesa Maria Teresa, cu mare nevoe mijloci de la papa, ca episcopii uniți să scape de robia episcopilor latinesci și să fiă episcopi cu eparchiă.» Amară aducere aminte de Roma papei! După multe fatalități și a bisericei unite, gloriosulu împăratu Franciscu Iosifu I-iu, la anul 1855, o reorganizăză fundându episcopia Gherlei și a Lugoșului, și restaurându mitropolia lui Atanasiu din Belgradu cu reședința în Blajū.

g) *Starea bisericei orientale, după uniune.* Trecendū Atanasiu mitropolitulu răsăritenū la uniune, mitropolia Belgradului încetăză. Și credinciosii orientali până la 1751, rămănu fără de nici unu episcopū, iară la 1731, suntū apriatū supuși mitropolitulu din Carlovițu, — până ce de altă parte unele cause bisericesci se desfacū prin consistoriulu uniților. Se vede că la anul 1751 totuși a fostū planulu, ca să se denumescă unu episcopū ortodoxū, căci de acuma se denumescū dar numai Serbi și provizorii de episcopi răsăriteni pentru Ardealū. Impăratulu Iosifu alu II-lea la anul 1783 denumesce

episcopu stabilu cu reședința în Sibiiu, și în cele spirituale îl supune mitropolitului din Corlovițu. — Dar după mórtea acestui împératù, episcopia rămâne veduva 14 ani, — și abia la anul 1810, se denu-mesce întâiul episcopu român Vasiliu Moga.

Deși împératul Iosif II-lea împinse epoca sa înainte, — și de și în Ungaria se aduse articolul de lege 27 din 1790—91, și în Ardealu articolul de lege 60 din 1790, — pentru libertatea religiunilor, — totuși Românii orientali, și în secolul a-lu 19-lea, pe care lumea vrea să-lu numescă a-lu civilizațiunii și culturei, dicu, Românii orientali, prin instrucțiunea gubernială din 13 Augustu 1810, către Moga, fură din nou loviți, spunându-i-se că religiunea orientală nici acum se privesce de primită în țeră, ci numai de tolerată, — și pentru acésta, episcopul n'are dreptu să-și apere turma sa, ci să se retragă de a face pedece uniunii cu Roma.

Până aci a fostu calea la Golgota!

Românii de religiunea orientală, până în timpul mai nou, totu doriau renviarea mitropoliei lor, — și vedem pe pré bunul împératù Franciscu Iosif, ca și pe ângerul, care a prăvălitu pétra de pe mormentu, și a strigatu : «Nu vă temeți, știu că mitropolia cea restignită o căutați — ea a reinviat!»

Și în 24 Decembre 1864, ne restaură mitropolia, și ne scăpă de ierarchia sêrbescă, dându și bisericei greco-orientale românesce libertăți mari!

B) EPOCA CULTURALĂ.

Décă ne-amu întreba : «că în ce stadiu a fostu cultura poporul românesc în periodul de la 1699 încóce, mai multu de unu secolu ? ar trebui să respondem cu întrebarea : ce căutați cultură la unu popor în epoca când n'a avut pozițiune politică, și a fostu clăcașul boerilor, despoiatu de starea materială ? ce căutați cultură la unu popor, în epoca când biserica i s'a spartu în trei părți și capi religiunilor lui în parte mare erau străini, — și lumea totă era în neîncetată frecare cu el ! ce vreți cultură la unu popor, când pruncii

lui erau împinși în școle străine, și nici n'avea drept să aibă școlile sale naționale și publice.

Dar totuși să cercăm relațiunile, cari l-au făcut neputincios unu timp lung, — să admirăm instinctul și inceputurile lui pentru cultură, ca să aflăm și ceva mângâere, și să ne întărim speranțele noastre.

a) *Starea culturii în ierarhia sârbescă.* După ce Sârbii se aședară, și biserica lor națională se organizează, — mitropolia și respective mitropolitul din Carlovițu la anul 1749, fu prevădută cu mari bunătăți materiale, și anume i se asemnă 9000 fl. pe an din cassa statului, și i se deteră bunurile Neradinu, Pankovcze și Dallia spre folosire, și multe alte edificii și venituri. Mai târziu Neradinu se prevede mănăstirii Gergeteg iară Dallia i remase, aducându ați venituri de peste 100,000 fl. pe an. Românii nu au căpălatu nici atâta, cât ar face unu procentu din veniturile acestea, — ba și veniturile acestea adese ori erau mijloce spre sur area Românilor, — dându-li-se din ele, cărți bisericești slavone, și demoralisându-i-se cărturarii, plecați pe cariera bisericească.

Sârbii încă la anul 1706 cerură învoire ca să ridice școle, — și abea la 1733 le-a venit răspunsu, că baronul Kalanek, judecătorul națiunei ilirice s'a însărcinat. ca să introducă școle prin orașe și sate; iară congresul abea la 1730, a trămisu circulare către preoțime, ca să ridice școle, — și în anul viitoru Carlovițulu fu cel d'ântăiu cu școle triviale sârbesci. Mai trecură ani, și la anul 1777 împărătesa Maria T resia se vede îndemnată «de a îndruma dregătoriele aulice, ca să fiă privighetore la *introducerea* cu folos a casel scolare.»

După colonizare, abea la 70 de ani, a venit unu mitropolit vrednicu la Sârbi, Paulu Nenadoviciu care, din veniturile cele mari, la anul 1761, a ridicat școlile triviale din Carlovițu, de unu gimnasiu sârbesc; iară Stefanu Stratimirovici, mitropolitulu cel mai bine meritat, la anul 1791, lângă gimnasiu a fundat unu alumnou pentru 60—70 de tineri sârbi săraci și unu convictu pentru 40—50 de tineri, cari plătiau ceva puțin pentru susținere și învă-

țătură, — și Sârbii își începură progresul.— Destul de puțin în decursul timpului, din milioane de venituri. Românii nu au fost primiți în alumneii, și convicți mult timp, — și când începură de a-i primi, putură ei ore să capete cultura națională, când și din cei primiți, ca să se facă preoți sau călugări, și dora să ajungă la o treptă mai înaltă ierarhică, trebuia să-și schimbe numele și să-și ascundă simțimintele naționale, — sevă decă au fost bine crescuți pentru uniunea ierarhiei sârbesci, ca nisce renegați, deveniră turbați propagatori ai serbismului.

Vom fi așteptat dora sprijin de cultură românească de la aceia, cari scoteau cărțile românești de prin biserici, de la aceia, în a căroră mână era directoratul școlilor, — și pe băiatul Munténu 'lu botează Munténovici; de la aceia, cari dispunându de putere mare în biserică, făceau așa de mari abuzuri de ea și în contra preoților, încât împărătesa Maria Theresia la anul 1777 se vedu silită de a ordona: «Noi oprim episcopilor și mitropolitului, ca pe supușii lor preoți sântiți, să-i mai pedepsescă cu bătaie, cu fere, cu legături și cu lucruri pentru slujitori! Ore preoții romani puteau *ave curagiul să fiă pe față naționali și să se opună?*»

Ce stare de cultură generală vom căuta în epoca acesta la poporul românesc? Să amintesc cuvintele pré dreptului împărat Iosif al II-lea dîcîndu la anul 1785: «Nașinea română se tratéază încă într'unu mod sclavic, — de unde urmările ei sunt în parte pușina ei cultivare. . . . La aceștia trebuia așa să se *introducă* școle, precum preoșimea ei să se instrueze mai bine!»

Vedurăm că la anul 1731 s'a trimis circulariul către cleru pentru rădicarea, școlilor, — și împăratul cel bun, încă și peste 54 de ani ne spune de lipsa *introducerii școlilor!*

După legile țerei, în această epocă nici era ertat alor confesiuni — afară de celei romano-catolice, — ca să redice școle publice. Și decă vedem la anul 1761 un gimnasiu sârbesc, acela și alte școli confesionale publice, se deschiseră pe baza patentelor și resolușionilor Impărătesci căci abea articolul de lege 26 din 1790—91

iertă Augustanilor și Helveților ca să zidescă școle publice, și articolul 27 din același an, -- greco-orientalilor.

A lipsit dora în românii instinctul pentru cultură? și priceperea, că ce însemnătate și putere are învățătura și știința? Nu au lipsit.

De loc : cum la anul 1731 a ajuns circularul pentru deschiderea școlilor, Românii maltratați de visurile grozave ale secolului și amorțiți de gona și de trudă își deschiseră ochi! Oh! dar cine să învețe? unde sunt învățătorii români?! sunt! Dumnezeu le-a inspirat ideea, și protopopii, preoții și alți cărturari români formară școle private, adică în casa lor: unu diacon din mănăstirea Tismana din România, diaconul Loga, la anul 1736, trece în Banat și la Irediste lângă Verșeț fundeză șola comună românească, apoi îi urmeză și alți învățători din România, ca să învețe pe tinerii cari voru să fiă preoți și învățători! Iată începutul culturii poporului românesc în Banat, prin sine și de la sine, căci cel ce are taria în sufletul său, și credința în puterea sa, — nu pere.

Serbi cei privilegiați cerură curându ca să-și redice institutul de teologie, dar împărătesa Maria Teresia la anul 1777 le dice: «să înceteze cu ridicarea școlilor clericale, până se va lua otărîrea prénaltă». Abea sub Iosif a II-lea s'a otăritu, — și la anul 1789, în Temișóra se improvisază teologia și preparandiă, unu cursu de șese luni la olaltă pentru Serbi și Români; iară mitropolitul Stefanu Stratimnovici numai după ce apăru articolul de lege 27 din 1790—91 putu să le reorganizeze mai bine. În institutul din Temișóra, au fostu Michaiu Dascălul și renumitul Dimitriu Țichindelu primii profesori români, — și institutul pedagogic românesc s'a înființat numai sub împăratul Franciscu I la anul 1817 în Arad.

Petru Maioru, bărbatul culturii naționale, pe pagina din urmă a istoriei sale vorbindu despre înființarea acestui institutu pedagogic, în descoperirea bucuriei sale ne dice: «ce deosebitu bine pôte nădăjdui nemul românesc de la catichetu Dimitrie Țichindel și de la cei trei profesori români, Constantinu Diaconovicu Loga, Dr. Iosifu Iorgovici și dr. Mința». Totu Petru Maior, despre clerul român de pe timpul său în Banat, ne mai spune: «Ba și în

Bănatu, măcaru că-i stăpânescu episcopii cei sêrbesci, încă se află preoții romanii procopsii întru învățatură, — dintre aceiași este proto-presbiterii : Petru Iorgoviciu alu Oraviței, Stefanu de Atanasieviciu alu Lugoșului, Ión Tomiciu alu Caransebeșului, Nicolae Stoica de Hațegu alu Mehadieș».

Iată unu picu de libertate, și în timpu scurtu, ce progresu a produsu! cultura precumu schimbă fața pământului, așa schimbă și spiritulu unu poporü!

b) *Starea culturală în ierarchia greco-catolică romană.* Orî și câtü de multu era statulu organizatu pe sistema de religiuni; orî și câtü de mare lipsă avea politica, de catolici în Ardél; orî și câtü de mari erau promisiunile către Romanii, cari trecü la catolicismu, — în comparare cu dotarea ierarchiei sêrbesci, biserica greco-catolică a fostü sărăcesce dotată. Impêratulu Carolü al VI-lea la anii 1717 a dăruitü pentru traiulu episcopului Iónu Patachi, bunulu de la Gerla și moșia de la Sâmbăta de josü, cari aduceau pe anü unü venitü de 3000 fl. Energia episcopului Inocențiu Clainü, mijloci la anulü 1738 schimbarea acelorü bunuri cu domeniulu Blașului, care aducëndü 6000 fl. pe anü, 3000 fl. erau destinate pentru episcopü, și 3000 fl. pentru călugări și scopü de cultură. Modestü începutü, dar în mâna celorü bunü fu dar cu sporulu lui Dumneșeu.

Orî și câtü catolicii le aduceau Românilorü aminte de Roma, — și orî și câtü Românii făcură uniune cu papa, — catolicii priviau pre Românii numai de catolici, și din partea lorü nu s'a facutu nici o îngrijire pentru cultura națională, — ba pe pruncii români îi chiamă și îi mână în școle catolice de limbi străine, — unü seminarü romano-catolicü din Clușiü, delocü a statü gata pentru crescerea preoților români; și apoi decretulu gubernialü din 26 Septembrie 1699, ordinéază unițilorü, că în lipsă de școle între Romanii greco-catolici, candidații de preoție să aște primire în statulu preoțescü numai atunci, când ei vorü fi cercetatu școlele ale acelorü confesiuni recepte, cu cari s'au unitü Românii, adecă școlele catolice, luterane și calvine. După trecerea lui Atanasiu, la anulü 1700, Românilorü greco-catolicii li se ertă se între în școlele latinesci.

Când vor fi combinată Românii din epoca această, starea din ierarhia sârbescă, și starea din acea greco-catolică, — voru fi putut dice: «Seu cu capul de pîtră, seu cu pîtră de cap, — totu una!» A trebuit încă multu timp, și trêba s'a întorsu spre bine. Ce minune pôte să facă resoluțiunile împărătesci, — Carolu alu VI-lea dă venitu de 6000 fl. iar Maria Theresia ordonéză deschiderea de școle românesci. Iată fundamentul, ca să se începă viața românescă cultura națională. Să ne aducem aci aminte de cuvintele poetulu Muresianu: «*Din simbure întocma și chedrulă ese afară.*»

Episcopulu *Inocențiu Clain* și deosebi episcopulu Aron, la anul 1754, începe lucrul de cultură, cu toiagul seu, desparte întunercul de lumină. Acestu om nemuritor, la anul 1757 ridică sintaxa, adică a patra clasă de gimnasiu și alte școle românesci și ține peste 300 de învățaci, cu pâne și la serbători cu fertură, — și pe unii cu cărți și cu halne. Inocențiu Clain redicase seminarul numit regesc, iară Aron, la anul 1754 ridică alu doilea seminar, numit episcopesc, și primesce 12 tineri, a căroru număr se măresce apoi la 24. Acestu episcopu a înzestrat biserica sa și cu o tipografiă, și cu satul Kut, cumpărat cu 30,000 fl. din care 24000 fl. a datu de la sine. Ce ar fi făcutu acesta, să fiă avutu veniturile mitropoliei sârbesci, — ce progresu gigantic aru fi făcutu atunci Românii!

Dar numărul școlilor în sate pe acestu timp, nu putea fi mare; Eud. Hurmuzachi le pune la 10. Trebuie să admirăm și aci anima cea grațiosă și spiritul puternic alu împăratulu Iosifu alu II-lea. Georgiu Șincai la anul 1782 se denumesc de directoru de școle și dură 12 ani pe această carieră, înmulțind școlile populare.

Dar școlile mai înalte din Blăși începă de a fi renumite pentru cultura înaltă a profesorilor lor, — și pentru deșteptarea zelulu naționalu. Blășiu începe de a se face o Athenă mică pentru Românii și centrul culturei naționale, de unde se răspândesc bărbați cu spirite luminătoare, ca să vestescă poporulu românesc zorile învierii sale. Pentru această, poetulu Caraba, a putut cânta demnitatea *Blășulu* în modul acesta:

«Légănule de sciință
Și de simțuri naționale,
Blajule! tu locuință
Geniului gînteî tale»

Dar preoților greco-catolici romani, li s'a deschisă calea și în alte institute de teologie. Curîndu după trecerea lui Atanasiu la uniune, Iosif Constantin Patachi se trâmite la Roma în institutul de propaganda fide, și la anul 1716 ajunge de a fi episcopu. Inocentiu Clain, mijlocesce de la Papa locu pentru trei teologi; ântêiași dată trâmite pe *Pavelu Aronu*, apoi pe *Gligoriu Maioru*, cari ambii devinû episcopi. La anul 1774, merge și Georgiu Șincai cu Petru Maioru. Episcopul Al. Rednic mijlocesce de la Maria Teresa, la anul 1765, doue locuri în pasmaneu din Viena, institutul teologicu unguresc, unde se trâmise Samuil Clain și Stefanu Popu. Maria Teresa fundeză în Viena, la Santa Barbara, un seminaru pentru 50 de clerici greco-catolici de toate naționalitățile, și aci se primesc 9 Români din Ardélu și 6 din Oradia-mare. Totu aci trebuie să ne aducem aminte și de diecesa acêsta. Episcopul Oradiei-mari abea la anul 1777 se făcu independinte de episcopul latinesc. Maria Teresa inzestreză diecesa cu bunul Beiușiu, unde se făcu alu doilea gimnasiu greco-catolicu românesc, și unde unu altu prejur de țeră 'și află isvorul culturei și redeșteptarea națională.

Cātu de tare a progresat clerul greco-catolicu în epoca acêsta, ne spune Petru Maioru la anul 1812 : «Măcaru că învățatură și sciință nu e mai puțină în clerul Românilor din Ardélu, de câtu în clerul papistașilor unguri din Ardélu, ba și între politici mulți bărbați români sunt învățați, — unii sunt puși și în diregătoriele cele mai 'nalte, adevă : consiliari; nici clerul episcopiei Oradiei nu e mai puțin învățat.»

Unu postu de însemnătate mare pentru Români, la începutu numai pentru greco-catolici, era și revisoratul de cărți. Maria Teresa fundase în Viena o tipografiă slavénă și *românescă*, și împêratul Iosif al II-lea la anul 1771 află pe Gligoriu Maioru sub pedepsă în Munkacs și-lu trâmite de revisor de cărți în Viena. Dar reviso-

ratulū din Buda, aduse mari rezultate pentru literatura romānescā. Prin articolulū de lege 26 din 1790—91, lângā locotenința din Buda se înființēzā revisoratu pentru cārțile confesiunii augustane și elvetice. Prin rezoluțiune prē 'naltā se înființēzā și pentru cārțile greco-catolice și peste totū pentru cele romānesci. Tipografia privatā iliricā și romānescā a lui Novacovičiū se cumpērā și se dāruesce tipografiei universitāței regesci din Buda. Aci aflāmū pe Georgiu Șincai, la anulū 1804, ca revisorū de cārți, pe Samuilū Clain la anulū 1805, iarā pe Petru Maiorū, de la 1809 pānā la anulū 1821. Oficiulū acesta le-a fācutū îndemānā bibliotecī și tipografiā, și apoi Petru Maiorū își documentēzā aci activitatea cea mai mare literarā. «*Sic itur ad astra!*»

c) *Starca culturēi la greco-orientalū din Ardelū.* Acuma suntemū siliți iarā sā ne reīntōrcemū la pārāsita și amorțita bisericā greco-orientalā romanā din Ardelū, ca sā cāutāmū stadiulū culturēi, și la credincioșii ei.

Avea și ea odatā bunuri! Dar Ion Sigismund (1559—1571) principele din țērā, la anulū 1569 depune pe mitropolitulū Paul Torduși, pentru cā nu vrea sā trecā cu clerulū sēu la calvinismū. îi rāpescē bunulū Lancrām, și-lū dā episcopulū calvinescū. In zadarū s'aū fācutū în timpulū mai noū încercāri, ca sā se restituē bisericēi orientale. Ionū Constantinū Brāncoveanu, principele Romāniei, a dārunitū mitropolitulū greco-orientalū din Belgradū «*posesiunea în cāmpulū Merișenilorū din districtulū Argeșū în Romānia,*» dar trecēndū Atanasiu la uniune, principele a retrasū donațiunea, și în urmarea acēstā cāpētarā uniții la anulū 1717 alte bunuri. Biserica orientalā încercā recāștigarea posesiunei Merișenilorū, dar donațiunea remase și pānā ađi retrasā. Ce va mai fi avutū bisericā orientalā, uniunea a dusū cu sine.

Acuma urmēzā 51 de ani de veduvia mitropoliei greco-orientale din Belgradū; apoi de la anulū 1751 urmēzā 33 de ani, în cari episcopii suntū provisorii și sērbī. Impēratulū Iosifū alū II-lea, la anulū 1789, denumesce de episcopū stabilū pe Gerasim Adamoviči, ca apoi dupā mōrtea acestuia, de la 1796, episcopia din Sibiiū sā remānā 14 ani iarā veduvā.

Doră nu va fi nîme care, între asa împrejurări, se pretindă cultură de la poporul și clerul greco-oriental român din Ardelu? Cugetați doră, că și împăratul Iosif al II-lea și-a uitat de Români greco-oriental? Ba!

Eudoxiu Hurmusachi ne spune, cum-că până la timpul acestui împărat, Românii orientali aveau învoire numai pentru 4 scole. Acestu împărat, prin decretul din 4 Martie 1786, sistemisează 25 de scole și învățatori câte cu 50 florini pe an, și apoi pune un directoru scolaru cu 400 florini pe an, ce se plătesc din fondul de studii ardelenu.

La anul 1810 se denumesc episcopu român Vasiliu Moga. Bunurile bisericeii erau pierdute, reședința episcopescă nu era, — statul de la sine nu a ajutat, nici cătu aru fi fostu un procentu din veniturile ierarhiei sêrbesci. Episcopulu nu avea unde să-și plece capulu. Insa prin rezoluțiunea pre 'naltă din 26 Maiu 1810 s'a ordonat, ca poporul resăritenu, și anume fiă-care familiă, la începutu să plătescă câte 5 creștari, și mai târziu câte 3 creștari pe an, și să se fundeze fondul așa numitu sidoxialu. De aci să se plătescă episcopulu 400 florini pe an, — de aci să se înființeze seminaru și să se plătescă lefile profesorilor, — de aci să se introducă scole normale și să se deie stipendii pentru tinerii cari mergu la universitatea din Viena, să se pregătesc de profesori și preoți. Cu sudorea feței s'a pus fundamentul și Dumnezeu ajută pe cel ce se ajută pe sine!

Românii, peste cari au trecut vijeliile calvinismului și ale unui nî, despoiați de libertăți și înadușiți în sufletulu lor, nu desperară. ci suportară batjocura și sôrtea cea mai grea. Ajunși odată la un picu de libertate, se puseră și ei cu zelulu celu mai infocat de a face scole și de a învăța. Trebuie să admirăm lucrulu Românilor de la 1810 până la 1812, când Petru Maioru ne spune: «Nu trecu încă doi ani de când s'a așegatu episcopu român, și iată neuniți în Sibiiu au seminaru pentru clericii lor... Iară cu scolele cele de pe la sate, neuniți până acum întrecu pe uniți din Ardelu.»

Ce dovédă istorică mai eclatantă pôte da altu popor, că poporul

care în tenacitatea sa arătă cunoștință de sine, nu va peri, ci tempestățile voru trece peste capul lui! Totu-de-odată acuma ne vomu pute esplica, că pentru ce clerul greco-catolicu românescu a propășitu mai curându și mai bine în cultură, și pentru ce Blașul s'a făcutu focarul naționalității române în secolul trecut.

Trecerea unei jumătăți la uniune cu Roma, a trasu după sine mare urgiă între Români, pentru că acuma jesuiții și catolicii încredințară uniților facerea mai departe a proselitismului, — și neuniții vedu adese-ori în uniți nu numai pe cei persecutați din sinul lor, ci și pe persecutorii lor, sumuțați și sprijiniți de cei cu puterea în mână, iară neuniții, opriți ca să se apere. Certele religiose fură aruncate acuma între Români, ca să se mai spargă încă și ei între sine; dar, fără a mai vorbi aci despre natura lor, deșteptarea prin școle și reînvierea zelului național și de o parte și de alta, aduse lumină și împăcare între fiii unei și aceleași națiuni, în cătu Petru Maior, și despre starea socială a Românilor, față cu despărțirea în două biserici, ne spune frumoșe suvenirii încă din timpul său, — și adecă: «Pe urmă aceea se cade să dăm protopopilor celor uniți, cari toți suntu învățați, și întru știința teologică procopsiți, — că ei cu hărnicia și cu cumpetulu lor, au slinsu urgia aceea între uniți și neuniți, care mai nainte se vedea a fi neinvinsă, cătu acuma, nu numai că nu se gonescu, nu se batjocorescu unii pe alții, ci încă cu prietenia frățescă petrecu la olaltă; ba încă și la îngropăciunea morților și la maslu și întru alte toemele duhovnicesci și bisericesci se adună la olaltă, cântă și slujescu împreună, fără de a se sfii unii de alții; și poporeni și cei uniți și cei neuniți fără deosebire chiamă la unele ca aceste preoți și neuniți și uniți, numai cătu preoții nu slujescu liturgia unul în biserica altuia, măcaru că și acesta amu vedutu făcându-se câte-odată... Iară cându merge vre-unu protopopu unitu (cari — precum amu spusu mai susu — toți suntu bărbați învățați) la vr'o biserică, sau la vr'o îngropăciune de a neuniților, și vreau să spună învățatura d'a-rostulu, — pré bucuros ilu ascultă, nu numai mireni ci și preoții cei neuniți, și vêtosû îi mulțamescu.»

Istoria a doveditu, cum-că în planu era spargerea elementului ro-

mănescu, și iată se vede, că cu lățirea luminei, Româniî ajunseră curëndu la cunoscința de sine și la acea convingere, că n'au ce să caute cu ochi rēi unii la alții.

Din ce în ce au trecut secolii națiunilor, fericite numai prin dogme; din ce în ce a înaintat secolul națiunilor fericite numai prin lucru și cultură, și inteligința română a înțelesu spiritul timpului, și dându-și mâna a începutu de a se emula în lucru și în cultură, avëndu convingerea, că fericirea comună ese numai «din unu cugetu și-o simțire!»

Să ne despărțimū acum și noi de visurile îngrozitoare ale secolelor trecute, ce ne-au cutremuratū,—dar ne-au deșteptatū din somnū,—și să urmărimū pe Petru Maiorū, care, până ce încă nu s'a făcutū diuă bine, a aprinsū lumina sa și a pornitū întru conducerea noastră!

III.

VIETA LUI PETRU MAIORU.

Nascerea lui Petru Maioru. Petru Maioru s'a născutū în Căpușulū de câmpia, comitatulū Tordei, și a fostū fiulū lui Georgiu Maioru, nobilū de Dicio Szent Márten, și protopopulū din ținutulū Căpușulū de câmpia. Diua, luna, ba nici anulū naserii lui nu se pôte sci cu positivitate, pentru că întrebândū eū parochia din Căpușū, mi s'a respunsū cum-că matricolele parochiale esistă numai de la 1826 încóce (1).

Anulū naserii lui Petru Maioru până acum s'a pusū la 1753 (2), dar de óre-ce elū a muritū la anulū 1821 și etatea lui în protocolulū morșilorū s'a introdusū a fi de 60 de ani, pare a fi născutū la anulū 1760—1761. Luândū însă în considerațiune, că Petru Maioru s'a dusū la Roma de-odatā cu Georgiu Șincai, care era

(1) Epistola din 25 Decembre 1882 a lui Basiliu Suciu, preotulū greco-catolicū de acuma în Căpușulū câmpiei. Totū-de-odatā imi respunde, cum-că nici portretulū lui nu se află la nici unū următorū. G. Antonelli în *Breviarulū istoricū* 1877, pag. 15, dice că s'a născutū în Tergulū-Mureșulū.

(2) Georgiu Popescu : *Cursū clementarū de istoria literaturii*.

născutū la 28 Februarīū 1754, și atunci era de 20 de ani,—Petru Maioru putea fi cam de o etate cu Șincai, și astū-felū verisimilū că s'a născutū pe la 1753—1754. Combinându după introducerea din protocolulū morțilorū și după anulū mergerei lui la Roma, arū fi fostū numai de 14 ani cândū a intratū în teologiă, dar nu se pōte crede, ca cu etate așa de crudă să fiă fostū primitū în teologiă.

Studiele lui Petru Maioru. Elū a începutū studiile sale în Oșorheiū, le-a continuatū în Clușiū și apoi în Blașiū. Grigoriu Maioru, episcopulū Făgărașului, cu reședința în Blașiū, la anulū 1774 trimite pe Georgiu Șincai și pe Petru Maioru la Roma, ca, în institutulū de «propaganda fide» să învețe teologia (3). În anulū 1779 amēndoi se reîntorcū din Roma, și până ce Georgiu Șincai (4) rămâne în Viena, în seminariulū Santa Barbara, Petru Maioru merge la Blașiū.

Călugăria lui Petru Maioru. Petru Maioru se face călugărū în monastirea din Blașiū, și în acēstă calitate, primește numele Paulū (5). La anulū 1784 se dimiseră din monastire : Samuilū Clain, Peterlaki, Georgiu Șincai și Petru Maioru, și despre acesta se dice anume : că a reclamatū între timpulū de cincī ani, și n'a împlinitū nici timpulū îndētoratū novicilorū, și fără greutăți ulterioare e de a se absolve de călugăria (6).

Petru Maioru parochū și protopopū. Timoteiū Cipariū dice : Autorulū Petru Maioru fu și elū călugărū, și soțulū lui G. Șincai în 1774 la Roma ; însă sub Iosifū alū II-lea eșindū din monastire, se face parochu Reginului și protopopu Gurgiului (7). Cum-că a fostū aci parochū, mărturisese și însuși Petru Maioru : «Eū pe Francisc Sulzer l'amū cunoscutū fōrte bine, trăindū cu dēnsulū trei ani în ora-

(3) Timoteiū Cipariū : *Acta și fragmenta* pag. 190. Ion Antonelli în *Brev. ist.* pag. 16 dice : că Petru Maioru și-a începutū studiile sale în Tergulū-Mureșului, și după ce tatălū său fu transferitū ca parochū și protopopū în Capuș, le-a continuatū în Blașiū.

(4) A. Papiu Ilarianū : *Vięta și operele lui Georgiu Șincai*, pag. 14.

(5) Epistola din 19 Iuniū 1784 a lui Hieronim Kalnoky către episcopulū Bobu.

(6) Epistola citată, punctulū 4 : Petrum Maior qui cum reclamavit intra quinquenium, neque tempus debitum novitiatus complexit, citra ultiores difficultates absolvendum iudico. Il. Papiū, *Vięta lui G. Șincai* p. 16.

(7) Tim. Cipariū, *Acta și frag.* pag. 190. *Cursulū clementarū* smintesce, făcēndū-lū preot în 12 Martiū și protopopū în Regin.

șulă Szász-Reginu, unde elă era auditoră la regimentulă dragoniloră Savoiană, și amă avută dese întâlneri la olaltă, și în cortelulă lui și la mine în casa parochiei (8).» Dar Petru Maioru a fostă și archidiaconulă diecesei Făgărașului (9).

Ionă Bobă, alesă de episcopă la anulă 1782, era îndemnată din lăintrulă seă de a întroduce noutăți latine în biserică. Samuil Clain saă Miculă, G. Șincai și P. Maioru, apăraă cu totă foculă ritulă și datinile bisericei orientale; pentru acăsta episcopulă era mâniosă asupra loră, și în anulă 1794, plină de focă asupra lui P. Maioru, face dechiarățiunea : «Mă voiă da truda ca să-lă strică» — adecă pe Petru Maioru (10).

Petru Maioru revisoră de cărți. Petru Maioru în istoria despre începutulă Romăniloră se numesce pe sine «protopopă, și la înaltulă crăiescă consiliă locotenențiale ală Ungariei, crăiescă a cărțiloră revisoră.» Elă a urmată lui Șincai în revisoratulă cărțiloră, și fiindă parochă în Regină și protopopu Gurgiului, s'a denumită de revisoră și *ensoră* la tipografia din Buda (11), care era tipografia universităților unguresci (12), și *corectoră* (13). Elă a plecată la Buda în anulă 1809, și acăsta o adevereză însuși în testamentulă seă : «Cărțile mele ce le-amă depusă la fratele meă mai susă anumită Mihaiă Maioru, în Căpus, în anulă 1809, cu ocasiunea călătoriei mele la Buda, în

(8) Petru Maioru. *Ist. pentru inc. Rom.* pag. 126.

I. Antonelli în *Brev. his.* pag. 17 dice : «Lui Petru Maioru este de a se mulțami fondulă parochiale, casa și biserica din Reginulă-săsescă, pentru a cărei edificare și episcopulă Bobă a contribuită 1000 florină.»

(9) Ioh. Alexi : *Gram. daco-romana sive Valachica*, Buda 1826. Prefatiune : Petrum M. de Dicio Szt. Marten, Archidiaconum diaecesis Fagarasiensis in Transilvania.

Causa, din carea Petru Maioru a fostă îndemnată, ca să părăsescă parochia și protopopiatulă I. Antonelli după tradițiune o dice, saă pentru că atunci organizându-se capitululă din Blașiă, Petru Maioru fu denumită de canonică, — saă pentru că Romăniloră nefiindu-le iertată de a edifica biserice în orașele săsesci, și Petru Maioru zidindă biserica și casa parochială cu păcălirea Sașiloră, aceștia îlă incurcă într'ună procesă lungă și neplăcută.

(10) Il. Papiu, *Vieța lui Șincai*, p. 18.

(11) Tim. Cipariu, *Act. și Fragm.* p. 190.

(12) Ioh. Alexi : *Gram. Daco-romana sive val.* Buda 1826, prefatiune : ac olim penes typographiam regiae scientiarum universitatis hungariae librorum revisor.

(13) M. Marcovici în relațiunea saă din 15 Februară 1821 : Petrus Maior librorum valachicorum *gracci ritus catholicorum* revisor et corrector.

stațiunea de revisoratul regesc pentru cărțile greco-catolice, le dau bisericii greco-catolice din Sas-Regin.» (14) Elu se numesce și revisor de cărțile românesce greco-catolice (15).

Antecesorii lui Petru Maioru. Samuil Clainu, censorul și corectorul cărților românesce lângă tipografia universității din Pesta, móre în 13 Maiu 1806, și direcțiunea tipografică, în 5 Iuliu 1806, sub No. 485, rógă consiliul regesc locotenențiale, ca să se denumescă altu censor și corector, iară consiliul în 22 Iuliu 1806, No. 13886, provócă pe vicariul capitular alu diecesei Oradiei-mari, ca pentru acéstă diregătoriă să propună bărbați învățați, și totu-de-odată face representațiune către Majestatea sa, ca să se concédă denumirea unui censor și corector. — Se denumesce Ióan Cornelli, dar directorul tipografiei, în 3 August 1807, No. 452, însciintéză, că Ión Cornelli a fostu chiămatu să-și primescă oficiul, însă încă nu s'a arătatu, — și apoi consiliul, în intimatul din 29 Martiu 1808, No. 6460, adresatu către episcopul Vulcan, dice, că Ión Cornelli de și s'a denumitu de censor și corector, oficiul încă nu l'a ocupatu, și fiindu că în intermediul timpului s'a denumitu de canonic actualu, la capitolul din Oradia-mare, provócă pe episcopul Vulcanu, ca să propună pe altu bărbatu înzestratu cu calități alese. — Astu-felú Cornelli a fostu denumitu, dar n'a intratu în diregătoriă și nici n'a locuitu în Pesta (16).

(14) Archivul pentru istoriă și filologiă pag. 391 punctul 3 din testamentu : *Libros... occasione meae Budam ad stationem regii revisoratus librorum valachicorum graeci-catholicorum anno 1809 perfectionis apud praedictum fratrem Mich. Maior depositos, etc.*

(15) Afară de relațiunea lui Marcovici și testamentul, *Lexiconul Rom. Lat. Ung. Nemț. Buda* în 1825, în prefațiune încă atestéză «a cărților românesce, greco-catolică revisoră.»

(16) Georgiu Șincai în 11 Iuliu 1807 așterne rugare către consiliu, ca să i se reserveze salariu, pent-u că până la acelu timpu a suplinitu pe censorul românescu mortu, sperându că va urma în diregătoriă și salariul revisorului, dar a înțelesu că acéstă diregătoriă s'a datu altuia (adecă lui Cornelli). Consiliul, în 21 Iuliu 1807, sub No. 14913, a predatu instanța acéstă directorul tipografic, ca să o reașternă cu părerea sa.

Directorul, în 3 Augustu 1807, No. 452, arétă, că Georgiu Șincai a suplinitu pe Samuil Clain începându din 13 Maiu 1806, adecă de la ziua morții acestuia și cere, ca pe basa normalelor susțitóre, să i se asemeze jumătate din salariul celui suplinitu.

Consiliul, în 18 Augustu 1807, sub No. 17004, i resolvéză jumătate din stipendiul de 500 fl. Georgiu Șincai, dá o rugare nouă și directorul tipografiei o subterne în 18 Martiu 1808, cu

Vulcanu recomandă tare bine pe Petru Maioru. Episcopul Samuil Vulcanu, cu provocare la intimalele din 22 Iuliu 1806 No. 13886 și din 29 Martiu 1808, No. 6460, propune: 1-iu pe Petru Maioru, preotul diecesei Făgărașului în Transilvania, parochiu în Sasz-Regin și archidiaconu în Gorgeni. In instanța sa, retrămisă prin înaltul consiliu regescu, espune următoarele și adevăratele merite:

a) Că limba românească încă o vorbesce. în câtu precum frasele și proverbele ce procuru în ea, așa și idiotismele le înțelege, și prin esercițiu de timpu mai lungu scie de a le interpreta.

b) Că studiele filosofice și teologice le-a absolvitu cu laudă în Roma, iară dreptul canonicu în Viena.

c) Că în Blașiu a propusu filosofia și teologia.

d) Că economia rurală așa și-a făcut-o de familiară, în câtu înțelege bine termenii, ce vinu înainte în ea.

e) Că vorbesce limba latină, italiană și grécă. Bărbatulul celu mai tare recomandabilu pentru acestu oficiu.

Episcopul Vulcanu, în a doua propunere a sa din 13 Iuniu 1808 cu presentarea din 21 Iuniu 1808, No. 14613, în care acuma se provocă numai la intimatulul din 29 Martiu 1808 No. 6460, și recomandă: «Unul Petru Maioru e pe care acuma ilu propunu prea umiliu în loculul ânteiu, și care din Transilvania mi-a subșternutu instanța nouă aci alăturată, și pe care, nu mă temu de a-lu recomanda în totu modulul Înălțimei vostre regesci împărătesci și înaltul consiliu regescu, ca pre cela ce mi-e pré bine cunoscutu pentru calitățile sale pré clare și laudabile.»

Consiliulu regescu de locotenința în 5 Iuliu 1808, No. 14163, face propunerea de candidațiune, către Majestatea sa, și în aceea dice: «Propune, și anume în loculul primu pe Petru Maioru, pentru cunoștința perfectă a limbei românesci, absolvindul studiele filosofice și teologice în Roma, iară dreptul canonicu cu laudă în Viena, și pur-

aceea, că lu Georgiu Șincai să i se asemneze salariulu pentru trecutul de-odată, iară pentru viitoriu până atunci până când nu se va arêta nou denumitul Cornelli, — și consiliulu în 29 Martiu 1808, sub No. 6460, asemneză în acestu înțelesu, — dar totu-de-odată provocă pe Vulcanu, ca să propună pe altul în loculul lui Cornelli.

tându profesura publică de filosofie și teologie, cunoscător de limba italiană, latină și grecească, pe lângă cunoștința celei românești, precum episcopului candidatură îi este pră bine cunoscută pentru calitățile sale pră clare și pentru acesta e fôrte tare de recomandat.»

Majestatea Sa, prin decretul de curte din 2 Septembrie 1808, No. 9181, a denumit pe Petru Maioru, și în decretul se dice : «Majestatea Sa s'a îndurată pră grațiosă, de a conferi lui Petru Maioru acestă oficiu de censor și corectoră lângă tipografia universității pestane.» Consiliul de locotenință, în 27 Septembrie 1808, sub No. 21412, înscințeză pră episcopul Samuilă Vulcană, că Majestatea Sa a denumit pe Petru Maioru parochulă greco-catolică din Sasz-Regin în Transilvania, și înscințeză și pe Mathias Marcovici, directorulă tipografiei, ca să provôce pe Petru Maioru pentru de a ocupa stațiunea oficiôsă.

Petru Maioru în 7 Martiă 1809, ajunge în Pesta, iară în 8 Martiă așterne ună recursă către directorulă tipografiei și dice, că încunoscințată fiindă prin episcopulă Vulcană, în 30 Ianuariă a plecată de a casă, dar a avută greutăți mari pe drumă și a spesată 300 florină; mai departe rógă, ca să i se asemneze salariulă de 500 florină m. c. pe ană, în cotele cuartale, și să i se rebonifice spesele de călătoriă.

Directorulă tipografiei, în 31 Martiă 1809, face relațiune despre sosirea lui Petru Maioru și cere, ca să i se asemneze 250 florină din fundațiunea tipografiei și 250 florină din casa camerală, și apoi îlă recomandă cu căldură, ca să i se deă o recompensiune proporționată pentru spesele de călătoriă. Consiliulă regescă de locotenință, în 17 Aprilie 1809, No. 7817, îl asemneză salariulă, însă îi denegă atare recompensare de spese de călătoriă.

Ast-felă Petru Maioru, din 7 Martiă 1809 trăiesce în Buda, și aci și documenteză activitatea sa literară în decursă de 12 ani.

Timpulă morței lui Petru Maioru. Matheas Marcovici, directorulă tipografiei universității din Buda, în 15 Februarie 1821, raporteză către regesca locotenință a Ungariei, cum-că Petru Maioru a murit

în 14 Februarie 1821, mai curîndu de cum se putea aștepta (17). După scrutările făcute de societatea Petru Maioru, din Buda-Pesta, în matricula morților a bisericei romano-catolice din Buda, suburbiul Ráczváros, se află următoarea introducere : «Petru Maioru, *canonic* greco-catolic, mort în 16 Februarie 1821, în etate de 60 de ani, locuința sub No. 917. Ceremonialul de înmormîntare s'a celebrat prin protopopul Szokovics, și s'a înmormîntat în cimitirul comun (18). De bună seamă în relațiune e ziua morței, în matriculă ziua îngropăciunei după calendarul catolic, și ast-felul timpului morței e fără îndoială (19).

Locuința. Tradițiunea spune, cum-că a trăit mult timp într'o monastire romano-catolică în Buda, și pentru acésta se credea că a murit în monastire. Dar din acea dată a matriculei, cum-că a murit sub No. 917, se vede că a murit în casă privată, căci altcum se spunea numele monastirei. În testamentul, punctul al 14-lea, parul său îl lasă văduvei vecine sârbe, care l'a servit în totă ziua în morbul său, — și acésta asemenea aréță că a murit în locuința privată.

Mormîntul e ađi necunoscut. Ionu M. Moldovanu ȃice : Iar Petru Maioru zace în mormîntul public, numit în matriculă. Locul ađi nu' mai este indicat prin nici un semn, cel puțin noi, de și am căutat de repețite ori, nu am aflat nici un atare semn (20).

Familia lui Petru Maioru. Strămoșul familiei a fost : Georgiu Maioru, care pe timpul Curuților a fugit din Dicio-Szent-Martin la Maroș-Datoș și s'a așezat în Bardoș. Georgiu Maioru a avut doi feciori, a) pe Tóderu, care s'a despărțit de tatăl său și s'a dus

(17) *Arhivă pentru istorie* etc. pag. 518.

(18) Raportul general istoric al societății Petru Maioru, anul 1877.

(19) În *Arhivă*, pag. 297, se ȃice : Petru Maioru a murit ca revisor la tipografia universității din Buda, la 3 Martie 1821. În *Act. și Frag.* pag. 190, Buda, unde a murit în 3 Martie 1821. Acésta dată nu se nimeresce. Ráczváros e partea către muntele S. Gellert, — Christinaváros către cetate. După testamentul, punct. 13 lasă 20 florini săracilor, cari cerșesc la ușa bisericei din suburbiul Christina. Din acésta combină, cum-că la acésta biserică a amblat.

(20) *Arhivă pentru istorie* pag. 739. — Și alți tineri de la societatea Petru Maioru încă au căutat, dar ađi e cimitirul altcum organizat, și numerele mormintelor schimbate.

de diregetorü în Oroj, b) pe Vasilie, care a fostü preotü în Bardoş.

De la acestü Vasilie a purcesü Georgiü Maiorü, însuratü cu Ana Munteanu din Iclandulü-micü, protopopü în Mureş-Oşorheiü, mai târ-
diü în Căpuşulü de câmpiä, şi tata lui Petru Maioru.

Fraţii şi nepoţii lui Petru Maioru suntü :

1) Fratele Dumitru, proprietarü în Capuşulü de câmpiä şi oficerü la husari; de la acesta a fostü feciorulü Ionü, după care a remasü şi trăesce încă Marişca, preotésä în Faragăü.

2) Fratele Ionü, preotü greco-catolicü în Ulieş (Olves), comitatulü Cluşului; acesta a avutü feciori pe Petru, mortü fără următorü, pe Ionü, de la alü căruü feciorü, Gligoriu din Armenis, suntü ađi 5 prunci în vieţä; şi pe Tóderü, de la care Ionü Logigü, a lăsatü 5 orfanü după sine.

3) Tóderü, poreclitü Bulgarü, preotü în Căpuşü; de la acesta s'a născutü Gligoriu diaculü din Capuşulü de câmpiä, care a avutü prunci pe : Marişca, preotésä în Valda-Cuta, pe Ionü fără următorü şi pe Gligoriu, notarü în Dilic, cu 5 următorü.

4) Fratele Mihaiü, însuratü cu Ana Banua din Mihaltü, fostü comisarü rectificătorü şi dişmaşü împărătescü. Pruncii acestuia a) Ion, pe care Petru Maioru, în testamentulü sēü, ilü denumesce de erede universalü, şi după punctulü alü 14-lea era cu elü în Buda. Ionü a devenitü jude procesualü, şi de la elü a remasü fata Amalia, măritată după Vasile Crişanü, profesorü în Blaşiü apoi protopopü, care ađi trăiesce ca veduvä cu orfanii : Ionü, Vasile şi Eugenia. b) Ana, preotésä în Căpuşü, avēndü patru prunci : pe Mihaiü Socanü, preotü în Căpuşü; pe Ionü Socanü cu fetele Alexandrina şi Adelina; pe Maria, măritată după profesorulü Paulü Marinü în Blaşiü, cu doi feciori Petru şi Paulü, şi pe Alexandru, fără următorü.

5) Fratele Georgiu, care după testamentü era mortü şi avea feciorü pe Gligoriu Georgiu, a fostü parochü în Căpuşü, comitatulü Turdei.

6) Sorä Anişca, măritată după Simeonü Pap recte Kömsives. Acēsta a avutü 3 prunci, pe Ionü, care purta numele Maioru, şi a fostü mai mulţi ani prefectulü lui Bornemisza; pe Catrina fără următorü,

și pe Ana măritată Olteană în Reginul săsesc, după care a rămas 5 descendenți și anume : Elena, văduva baronului Vasile Pop, Constantin, maior în garda din Craiova, Amalia, soția avocatului Filip în Alba-Iulia, Ion și apoi Ana măritată după N. Șandor în Orda de Jos (21).

Testamentul. Testamentul e fără dată, dar judecându din punctul al 14-lea, unde văduvei vecine sârbe îi lasă patul, pentru că l'a servit în morbu, se vede că l'a făcut puțin timp înainte de morțe. Tuturor nepoților lasă câte ceva din mobile, iară după punctul al 3-lea, cărțile teologice, juridice, istorice etc. bisericei parohiale greco-catolice din Sazs-Regin, cele-lalte profane și scolastice, nepotului Ion.

În punctul al 10-lea dă 3700 florini v. v. de fundațiune în seminariul romano-catolic din M. Vászrhely, pentru prunci din nemul sêu, apoi din cumnați, și când nu sunt de aceștia, pentru Românii din comitatul Turda, *cu preferință nobili*, fiă greco-fiă romano-catolici. În punctul al 11-lea dă : În anul 1812 am dat episcopului Vasiliu Moga 700 de esemplare din Predice pentru Dumineci și serbători, câte cu 6 florini la olalta 4200 florini v. v.; 300 esemplare din Propovedani și Didachi, câte cu 2 florini 30 cr. v. v. la olalta 750 florini; totu de aceste 244 esemplare pe hartiă comună, câte cu 1 florin 30, la olalta 366 florini, și peste totu 5316 florini v. v., din cari episcopul a plătit până acuma, numai 1000 florini.» În punctul al 12-lea. «La neguțatorul At. Derra am 220 de esemplare legate din istoria politică, câte cu 6 florini v. v., 1320 florini, și în tipografiă 165 de esemplare nelegate, câte cu 5 florini, 815 florini.» Din banii din punctul al 11-lea, 5316 florini v. v. testeză a treia parte institutul sêracilor din Sibiu, a

(21) Combinate după testamentul lui Petru Maior, după o epistolă de la amicul meu Dr. Iacob Bredusian în Blașiu și după *Breviarul istoric* de I. Antonelli 1877 pag. 15.

Archiv pag. 393 Tim. Cipariu observă, că nepotul Ion, de la fratele Mihai, în 1868, încă trăia. Iară la pag. 440 Vasile Crișan, în 1868, profesor în Blașiu, era ginerele lui Ion.

E sperând că de la Crișan aș căpeta date, am scris la Blașiu, dar veni răspunsul că a murit de câțva ani, și scriind la Căpuș, Vasile Suci preotul, în 25 Decembre, imi scrie că Ion a murit în 3 Iuliu 1869.

treia parte fondului preoțescă din diecesa Făgărașului și a treia parte ca fundațiune către cele 3700 florini din punctul al 10-lea (22).

IV.

OPERELE LUI PETRU MAIORU

Cărțile tipărite și manuscrisele. Mai întâiu de tôte vomă înșira cărțile în șirulă cum au eșitū la lumină și manuscrisele remase.

Cărțile tipărite suntū :

1. *Didachii* său predice pentru crescerea pruncilorū, Buda, 1809, 4°, 140 pag.
2. *Propovedanii* său predice la morți. Buda, 1809, 4°, 300 pag.
3. *Predice* de Dumineci și serbători. Buda, 1811, 4°. Staū din trei părți (23).
4. *Istoria* pentru începutulū Romanilorū în Dacia. Buda, 1812, 347 pag.
5. *Animadversiones* in recensionem historiae de origine valachorum in Dacia. Buda, 1814, 8°.
6. *Reflexiones* in responsum domini recensentis vienensis, ad Animadversiones. Pesta, 1815, 8°.
7. *Contemplatio* recensionis in Valachicam anticriticam. Buda, 1816 8°.
8. *Intemplările* lui Telemachū. Buda, 8°, 227 pag.
9. *Ortographia* romana, sive latino-valachica una cum clavi. Buda 1819, 8°.
10. *Istoria bisericeī* Romānilorū, atātū acestorū dincōce, precum și acelorū dincolo de Dunăre. 1821, 4°, 392 pag.

(22) Testamentulū e scrisū latinesce și se află întregū în Archivū, pag. 390. Tim. Cipariu la pag. 392, observéză, că fundațiunea și ađl e în vigōre, dar nu se află suma întregă testată. Ea nu a fostū incredințată administrațiunei capitululū din Blașiū.

Mi s'aū fostū promisū din Blașiū unele date, carl dōră mai potū fi, însă până la încheierea operatului nu-mi fură trāmise.

23) În catalogulū tipografiei universitātei, făcutū în 1882, la ordinațiunea ministerului, nu suntū înșirate tōte operele lui. E de însemnatū însă, că din opurile latinesci și romānesci, atingetōre de Romāni, după timpulū tipārirei, aceste aci înșirate sub N-rele 1, 2, 3, suntū în catalogū sub N-rele 6, 7, 8. Sub No. 5, Epitomulū de Dim. Cichindel Buda 1808. Sub No. 10, Fa-bulele lui Dim. Cichindel, Buda 1814, pag. 484.

11. A conlucrată la *Lexiconul* romano-latino-ungaro-nemțescă, Buda 1825.

Iară manuscrisele sunt:

1. Partea netipărită din istoria bisericăscă.
2. Protopopadichia.
3. Fragminte de gramatică, scrisă în limba latină.

E lipsă de a întregi materialul acesta chiar prin scrierile sale, și ale altora; e lipsă de a spune timpul, mijlocele și ansele la facerile lui. Pentru acesta voi împărți scrierile lui Petru Maioru *a)* în scrieri politice naționale; *b)* în bisericesci naționale și *c)* în limbistice naționale.

Scrieri politice naționale. De aceste se țin «Istoria pentru începutul Românilor» și disputele lui în cauza istoriei. Damaschin Toma Bojinca, ne dă următoarele deslușiri: (24) Eșind la lumină istoria lui Petru Maioru s'a sculat din Viena un bărbat strălucit întru învățător, și în «Gazeta literală» din Viena, No. 98, a dat în 7 Decembrie 1813, pag. 1552—1563, o recenziune, adică o critică în contra istoriei lui Petru Maioru. Acesta asupra recenziunii a scris un răspuns în limba latină, sub acest nume: *Animadversiones* in recensione historiae de origine Valachorum in Dacia, adică: Luare aminte asupra recenziunii istoriei pentru începutul Românilor în Dacia. Aceste s'a făcut fără ca autorii să-și însemne numele lor în acele dispute (25).

Asupra *Animadversiunilor* autorului Petru Maioru, literatorul din Viena a alcătuit un răspuns în 22 de puncte, ce însă nu le-a dat la tipar, ci le-a trimis (26) d'a dreptul către Petru Maioru. Acesta aflându a fi și acest răspuns fără de temei, și fiind îndatnat de a nu rămânea nimeni dător, mai vârtos în cât se atinge de cele naționale, a țesut un răspuns sub titlu: «*Reflexio-*

(24) Istoria lui Petru Maioru, edițiunea a doua, prin Iordachi de Malinescu tipărită în 1834 în Buda. Se alătură disputele, și Bojinca le spune aceste în «Inainte cuvântare.»

(25) Bojinca în Resp. desgurzătoare p. 11 pe literatură îl însemnă K. Petru Maioru în dispute vorbește despre sine în a treia persoană, ca și când altul ar răspunde, precum: *autorul dice*. Dar în *Contemplatio* și el îl numește: Domnul K.

(26) Petru Maioru în *Reflexiuni* spune, că acele puncte i s'a trimis din Viena în 15 Sept. 1815.

nes in responsum Domini recensentis Viennensis», adecă : Reflexiuni asupra responsului Domnului recensentă din Viena, și s'a tipărită la anul 1815.

Asupra ȃiseloră Reflexiuni, recensentulă din Viena iară a făcută o recenziune și a dat'o în Gazeta literală din Viena, No. 7 din Februarie 1816. Repausatulă Petru Maioru în contra ei a scrisă respunsulă cu numele : «Contemplatio recensionis in Valachicam anticriticam Litterariis ephemeridibus Viennensibus, 1816 divulgatae», adecă : Privire asupra recenziunei dată în Gazeta literală din Viena, la anul 1816, în contra anticriticei romănesci. Acăsta a fostă cea mai de pe urmă împărăchiare pentru istoria lui Petru Maioru, care învingendă pe contrariulă seă, a dată istoriei sale cea mai deplină credință.

Despre aceste dispute mai ȃice Bojinca : (27) «Anumită unulă dintre cărtitoră a fostă K. din Viena, celă ce după ce mai de multe ori sbărlindu-și cōma și ascuțindu-și colții asupra Romăniloră, lovită de puterea întru sciințe a vėrtosulă Petru Maioru — cădu, că arborulă celă scurtă la rėdăcini.»

Iară Iordachi Malinescu ȃice : «Vrėndă a face cunoscută în limba națională și disputele urmate între autorulă istoriei și între recensentulă ei K. din Viena, prin cari disputațiuni s'a întărită adevėrurile și s'a dată deplină vrednică de credință numitei istorii, aceste dispute D. Bojinca, jurisconsultulă principatului Moldovei, rėvniloră pentru nață, a avută bunătate a le tălcui, adecă a le traduce din latina pe romăniă (28).

Petru Maioru a scrisă disputele acestea pentru prima dată romănesce, pentru că în edițiunea latină e însemnată «e valachico in latinum translatae», adecă din limba romănescă traduse în latina. Damaschin Bojinca mai adaugă : «Din aceste se vede, că repausatulă Petru Maioru le va fi avută și romănesce, dar însă, nici sciă să le fiă dată la tiparū, nici sciă să se afle unde-va în manuscrisū, măcarū că destulă amă cercetată acăsta.»

Literatū Romăni, ajută în luptă pe Petru Maioru. Faima despre

(27) D. T. Bojinca : Respondere desgursitōre p. 12.

(28) Ist. de Petru Maiorū, edițiunea a 2-a, în prefațiune.

istoria lui Petru Maioru și disputele lui, trecură și peste marginile împărăției Austriei. După mórtea lui, unũ consiliarũ împărătescũ, fără ca să-și spună numele, la anul 1823, tipăresce în Halle : «Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind». (Dovéda cum-că Românil nu suntũ de origine romană). Atunci D. T. Bojinca, continuă lupta lui Petru Maioru, și scrie : «Animadversio in disertationem Hallensem», tipăritũ în Pesta, la anul 1827 și apoi în traducere românescă sub titlu «Respundere desgursitóre», apărândũ cu rezultatũ bunũ istoria lui Petru Maioru.

Teodor Aaron a scrisũ : «Scurtă apendice la istoria lui Petru Maioru (29).» În prologũ ȃice : «Și pré invěțatulũ și alũ nației nemuritorulũ Petru Maioru, cu adânci doveđi a pusũ lucrulũ afară de tóta indoéla, cum-că Românil, sângele și începutulũ și-lũ tragũ din poporulũ romanũ din Italia, seditũ în Dacia prin împératulũ Traianũ.»

Nu se póte trece cu vederea edițiunea a doua a istoriei lui Petru Maioru, îngrijită de Iordachi Malinescu și tipărită în Buda la anul 1834. Acesta în prefațiune ȃice : «Vrednicia acestei istorii, se póte încă și de acolo prețui, că de și s'a fostũ tipăritũ o însemnată mulțime de esemplare, totuși întrũ atâta s'a apucatũ, îndată după eșirea ei din tiparũ, în câtũ *acuma* cu anevoiă se póte găsi, și se simte lipsa și trebuința ei, — amũ otăritũ a o da a doua óră la tiparũ.»

Către acéstă edițiune, la pag. 262, s'a alăturatũ Dialogulũ pentru începutulũ limbei romane, — apoi disputele de sub No. 5, 6, 7 vėdendũ după acéstă edițiune, mărimea lorũ.

Scrieri bisericesci naționale. Istoria bisericescã după anulũ pusũ pe titlulũ cãrței, s'ar fi tipăritũ în 1813. Acéstă nu e adevératũ. E posibilũ că s'a începutũ tipărirea cu titlulũ, și cõla acéstă a pututũ să se tipărescã în 1813, dar la mórtea lui în 1821 opulũ era sub ti-

(29) Buda, tip. tipogr. univ. 1828, 79 de pag. E dedicatã lui Al. Graboszy de Apadia. Opulũ se împarte : Cap. I. Romanii în Dachia vechiã către anulũ 360. Cap. II. Impărtașirea Romanilor dincõce de Dunăre, cu acelorũ de dincolo, nici o datã nu a fostũ împedicatã. Cap. III. Romanii sau Românil lângã Dunăre. Cap. IV. Românil nu potũ să fiã vițã de Daci, nici de Slavi, cu atâtũ mai puținũ Bulgari, ci numai curați Romanl. Fõia pentru minte No. 22 din 1843 'lũ amintesc : Teodor Aaron, canoniculũ cancelarũ alũ diecesei Oradiei-marl și crãiescũ revisorũ a cãrțilorũ romãnesci din Pesta. Eũ, ca juristũ, în 1853 amũ începutũ cunoscința cu densusul. Voiũ reveni la densusulũ.

pară, și pentru întreprinderea morții nici s'a încheiată, precum voiă arăta.

Petru Maioru în istoria politică, pag. 335, dice : «Despre altă parte, cum voiă arăta în istoria cea bisericescă a Româniloră, care cus-tândă cu ajutorulă lui Dumneșeu, cugetă a o aduna din risipiri.» Iară la pag. 334 vorbindă despre episcopii Români din Mesia, în se-colulă ală 6-lea, adauge : «Precum mai pe largă voiă spune în isto-ria cea bisericescă.» De aci se vede, că materialulă istoriei biseri-cesci, în parte mare a putută fi gata la anulă 1812, când s'a tipă-rită istoria politică, însă saă n'a fostă încă organizată, saă n'a avută bani de a-lă tipări mai curândă.

E demnă ca să se reproducă o parte din prefațiunea istoriei bi-sericesci, nu numai în interesulă materialulă, ci și a cunoscerei spi-ritulă lui. «Dorulă celă nestempărată, care pururea l'amă avută, a cunoscă întâmplările bisericei Româniloră, din tinerețele mele m'a îndemnată, a culege ori unde aflamă vr'o hârtiuță, în care erau scrise lucruri de ale bisericei Româniloră. Numai după ce a scăpată de sub tescă Istoria cea pentru începutulă Romaniloră, m'amă apu- cată să întocmescă și istoria bisericei a Româniloră, care cu ajuto- rulă nopților celoră lungi, în 11 săptămâni o amă seversită. De vreme ce fiesce-care vede, că eă cu fapta acăsta amă purcesă pe o cale necum de alții bătută, ci până acum nici ispitită, nimeni nu pôte aștepta de la mine o istoriă deplinită... Deci eă aci numai amă aruncată sēmēnță și amă făcută ceva gătire, ca altulă harnică, care s'ară apuca mai de bună vreme a vârstei sale, a face ună lucru mai frumosă. Adevărată, acea folosă l'amă făcută cu istoria acăsta, câtă multe monuminte, din cele ce aă vecuită până în timpulă a-cesta, și scripturi, cari aă ajunsă la mânăle mele, se pună afară de primejdia peririi... nici să nu zacă de aci înainte ascunse întru în- tunecă, ci tuturoră să fiă cunoscute... Eă totuși pentru dragostea adevărulă, cu care 'mi este învăpăiată inima, — mai bucosă amă fostă să suferă primejdia, de va fi așa voia Celă înaltă, de câtă să lasă, saă a se înșela cei viitori, saă a nu sci cauza schimbărilor celoră în véculă meă întâmplăte.»

Intrerumperea tipăririi istoriei bisericesci. Mathea Marcovici, directorul tipografiei, în relațiunea sa din 14 Februarie 1821, despre mórtea lui Petru Maioru către consiliul de locotenință, ȃice : «Petru Maioru e dator ȃ tipografiei cu 1385 florinȃ v. v. și anume : 60 florinȃ pentru *calendariele romȃnescȃ* și 1325 florinȃ pentru opul ȃ tipărit ȃ sub titlu : «Istoria bisericeȃ romȃnescȃ» dar încă neterminat ȃ, de și ajuns ȃ cȃtre capet ȃ ; scoțȃndu-se însă 150 florinȃ ce l-a plătȃt ȃ înainte, peste tot ȃ e dȃtor ȃ cu 1235 florinȃ v. v. și sȃ se ordinezȃ a se scȃte din massa testamentalȃ a lui, și cȃt ȃ mai curȃnd ȃ sȃ se rebonifice tipografiei (30).» Ast-fel ȃ darȃ e apriat ȃ, cum-cȃ nu e tipăritȃ intrȃgȃ, și cȃ tipărireȃ din urmȃ a fost ȃ pe timpul ȃ morții sale.

Partea ineditȃ a istoriei bisericesci. Timotei ȃ Cipariu ȃice (31) despre partea acȃsta : «Acesȃ fragmente sunt ȃ luate din însuși manuscrisul ȃ, care prin multe laturȃ a venit ȃ în mȃna mea, și a scȃpat ȃ din pere sub revoluțiune (32).

Protopopadichia. Petru Maioru ȃice despre opul ȃ acestȃ : «Despre horepiscopȃ am ȃ scris ȃ pe larg ȃ în cartea ce o am ȃ numitȃ «Protopopadichia», întru care se arȃtȃ tȃte cȃdințele cele din nepomenita vreme ale protopopilor ȃ din Ardȃl ȃ. Pȃte dȃrȃ, acele ce sunt ȃ pentru horepiscopȃ, din protopopadichia le voi ȃ adaoge la capet ȃl ȃ istoriei acȃștia, pentru adevȃrata cunȃscere a cȃdințelor ȃ protopope-

(30) *Archiu* pag. 518. Dein vero illi 1385 fl. v. v. quibus typographiae, et quidem 60 fl. pro calendariis valachicis, et 1325 fl. pro impresso, sec necdum terminato opere. sub titulo «Historia Ecclesiae Valachicae, fe'e ad calcem perducto, defalcatis etc.

(31) Tim. Cipariu, *Act. et Frag.* pag. 189.

(32) În istoriȃ mai ȃ pe urmȃ e tipărit ȃ capul ȃl 7-lea, și o parte din § al ȃ 3-lea. Acuma dupȃ Cipariu, locul ȃ citat ȃ, lipsesce partea din § 3, apoi § § 4 și 5, și apoi la pag. 129 publicȃ § 6 despre Gregoriu Maioru, § 7, despre Ion ȃ Bob ȃ. Apoi de la pag. 145—186 e cea-l-altȃ parte ineditȃ.

Cap. 8. Despre fapȃtele unor ȃ Vlȃdicȃ ai Romȃnilor ȃ din Ardȃl ȃ, înainte de a se face uniunea cu biserica Romeȃ.

Cap. 9. Despre eparchia episcopiei neuniților în Ardȃl ȃ.

Cap. 10. Despre eparchia episcopiei Romȃnilor ȃ uniți din Oradia-mare.

Cap. 11. Despre eparchia episcopiei Munkácsului. Apoi Cipariu la pag. 189 adauge : «Și se terminȃzȃ cu inceputul ȃ capul ȃl 12-lea : Despre alte eparchii neunite ale Romȃnilor — a-fȃrȃ de Ardȃl ȃ — sub stȃpȃnirea împȃratului Austrieȃ. § 1. Eparchia episcopiei Aradului.

sci (33).» Dar nu-și putu închié istoria bisericéscă. Protopopadichia apoi s'a tipărită la anul 1865, în fôia bisericéscă «Sinul românesc» din Viena (34).

Scrieri limbistice naționale. «*Orthographia daco-romana sive latino-valachica*», la care a fostă adausă : «Dialogulă despre începutul limbii române». Acestă dialogă e retipărită în fruntea Lexiconului, și în a doua edițiune de Istoriă politică. În prefațiunea Lexiconului ni se spune : «Petru Maioru.... care de-odată și ortografia romană saă latino-valachica împreună cu cheia cu care cele ascunse ale rădăcinei cuvinteloră le deschide, o a pusă în fruntea Lexiconului. Antéiu a fostă compusă românesce, apoi tradusă pe latinesce.» Cea latinéscă se află în biblioteca museului din Pesta. Ioh. Alexi în prefațiunea gramaticii sale dice, cum-că acestă opă i-a servit de normă pentru scriere (35).

Din *gramatica* lui Petru Maioru, scrisă latinesce, se află ađi numai două fragminte, unul de 3, altul de 9 capete, și aceste suntă publicate de Timoteiă Cipariu (36).

Petru Maioru și-a încheiată acéști gramatică, pentru că I. Alexi în prefațiunea gramaticii sale atestéză : «O gramatică acomodată aceslui opă (*orthographia daco-romana sive latino-valachica*) a avută asemenea gata, ca acui să o publice, dar a ajunsă pe mâniloră altora, și așa dóră a perită.» D. Bojinca, în prefațiunea disputeloră, adaugé : «S'aă perdită acele manuscrise românesce (adecă *Animadversiones, Reflexiones și Contemplatio*), ca și multe alte manuscrise ale lui ; dintre cară, celă mai însemnată și aducătoră de durere, este gramatica românescă, ce Maioru a avută gata de tipar și acum s'a perdită, ca și când nici n'ar fi fostă.»

(33) Petru Maioru. *Ist. bis.* pag. 178.

(34) Tim. Cipariu în *Act. și Frag.* p. 190, la anul 1855 dice : «Unde se mai ține acestă manuscrisă, ce l'amă fostă pusă în biblioteca seminariului, nu știu. G. Popescu în *Cursă dem.* spune de tipărirea lui.

(35) Ioh. Alexi, *Gram. daco-romana sive valachica*, Buda. 1826. Se află în biblioteca univers. din Pesta.

(36) În *Arhivă pentru istoriă*, paginile : 297, 338, 355 și 380. Iordachi în ediț. a doua a istoriei, pag. 262, dice, că din gramatică e luată dialogulă adusă la ortografiă.

Lexiconulă. Lexiconulă romano-latino-ungaro-nemțescă tipărită la Buda în 1825 și are istoria sa.

Georgiu Șincai ne spune : «Altă dicționară a compusă pré lăuda-tulă Rsmulă Clain, în patru limbă, adecă romănescă, latinescă, germană și unгурescă, și curëndă va vedea lumina (37). Petru Maioră ne observăză : «Vasile Colossi, protopopă ală Bobălnei în Ardělă, în prefața Lexiconulă sěu celă romănescă, care încă nu e tipărită, ne spune cugetulă celă răă ală lui Szulcser către Romăni (38).» Mathea Marcovică, directorulă tipografiei, în relațiunea sa din 15 Februarie 1821, ne arătă, că facerea și respective îndreptarea și tipărirea acestulă lexiconă, s'a decisă prin resoluțiunea din 5 Decembre 1820, No. 30965 a locoteninței. Pentru emendarea lexiconulă, lui Petru Maioră i s'a anticipată din cassa tipografiei 200 fl. m. c. și anume pentru ęece litere, adecă A—K din alfabetă. Și fiindă-că elă a căpătătă de la consiliulă locotenențială cāte 20 fl. pe cōlă, se vede că elă l'a emendată singură în forma cum se află barem până la K și ast-felă se pōte presupune, cum-că în 14 Februarie 1821, adecă la mōrtea lui, dicționarulă era cam numai pe la jumėtate gata (39). Să ađimă și prefațiunea lexiconulă : «Acestă lexiconă, care în decursă de 30 de ană, mai āntěiă de Samuilă Claină, revisoră, apoi după mōrtea acestuia, prin Vasile Kolozs, parochulă și protopopolă Secarambulă în Ardělă, eparchia Făgărașulă, care l'a adausă (a lui Klein) în limba unгурescă și nemțescă (40). Apoi mai pe urmă și cu spesele lui Samuilă Vulcană, episcopă din Oradia-mare, prin Ionă Corneli, canonică, de noă prelucrată ; după ce acesta a fostă chiămată îndăreptă la Oradia, lexiconulă s'a lucrată prin cinstitulă D. Petru Maioră, asemene preotă ală eparchiei Făgărașă și revisoră

(37) Georgius Sincai : *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Buda, 1805. Alterum dictionarium composuit praelaudatus Rssimus Klein, quod in quatuor linguis, i. e. valachica, latina, germana et hungarica, brevis lucem aspiciet. Se află în biblioteca universității.

(38) Petru Maioră. *Ist. pol.* pag. 245.

(39) *Archivă* pag. 518.. pro emendendo Lexico-valachico, anticipati ex cassa typographica ad rationes subadministratarum decem alphabeti litterarum 200 fl. c. m. qui praesto esse dicuntur.

(40) Precum vęđurămă în nota 36, Șincai ęice, că în tōte patru limbă era compusă de Samuilă Clain.

greco-catolică ală cărților românești, lângă tipografia crăescei universității. Dar Petru Maioră încă a repausatū mai 'nainte de a se isprăvi *revisia cea mai de pe urmă* (41) și mai vĕtosū mai 'nainte de a cerca rĕdăcina cuvintelorū, ca să se vĕdă a fi asemenea altorū cuvinte în limba italiană, spaniolă, francesă. Mai pe urmă prin Ionū Teodorovicī, parochū neunitū, de acum din Pesta, și prin Dr. Alexandru Teodori, dr. de filosofă și medicină, datū în Buda, 30 Augustū 1825 (42).

Iară după documintele aflate în archivulū de țĕră din Buda, despre lexiconū se sciū următorele :

Petru Maioră în recursulū sĕū din 8 Martie 1809, datū a doua đī după sosire, către directorulū tipografiei, đice : «Nu fără greutatea cea mai mare pentru lexiconulū romănescū, latinescū, ungurescū și nemțescū, ce se pregătesce de a'lū pune curĕndū sub tiparū. corigĕndulū și respective îndreptāndulū ęși va da truda, prin care tipografiei în totū modulū i se va aduce dobĕndă.»

Despre lexiconū se află urme, dar nu se află acte în archivulū de țĕră până la 5 Noembre 1819, sub care dată, Petru Maioră așterne «Censura lexiconulū de la litera H până la capĕtū.»

Guvernulū din Galiția în 5 Iuniū 1820, No. 25132, cere de la consiliulū regescū din Buda, ca de locū cum se tipăresce dicționarulū romănescū, să i se trāmită pe lângă depunerea prețului. Consiliulū regescū, din acĕstă ocașiune, în 4 Iulie 1820, sub No. 16561, rĕspunde : «Dicționarulū romănescū Kollosian în faptū e sub tĕscū, și

(41) Lexiconulū, compusū din mai multe lexicōne, a pututū fi gata și în viĕța lui Maioră, dar se vede și din relațiunea directorulū, că elū l'a *emendatū*, și din acĕstă prelațiune, că elū l'a revĕdutū peste totū.

(42) La finea cărții lui Bojinca «Respondere desgurzitōre» stă : «Imprimatur Pestini die 23 Novembris 1827, Ioannes Theodorovicis m. p. g. n. u. R. parochus pestiensis, venerabilis consistorii assessor, et librorum Valachicorum int. R. censor.» De aici deducē, că după mōrtea lui Petru Maioră locotenința denumindū pe Theodorovicī de censorū interimalū, acesta a fostū oficiosū însărcinatū ca să incheie lexiconulū, și apoi fratele sĕū Alexandru l-a ajutatū.

Amū întreatū pe parochulū din Căpușū, că nu cum-va la Ionū Maiorū s'ar afla încă nisce manuscrise sau alt-felū de scrisori de la Petru Maiorū, și parochulū Vasiliu Suciū, prin scrisōrea sa din 25 Decembre 1882, imī spune, că ce scrisori s'ar fi aflatū, acele, Amal'ia, fĕta lui Ionū, vĕduva lui Crișanū, le-a predatū D-lui Timoteiū Cipariu.

câtă mai curându va părăsi tésculă, dar totuși pentru corecturele grele ce mai aũ de a se face, se prevede o întârziere mai lungă.»

Directorulă tipografiei apoi, în 24 Augustă 1820, sub No. 23026, referéză între altele acestea : «Alătoreză declarațiunea lui Petru Maioră (ađi nu se află) în privința lexiconului, la a cărui lucrare asudară mai întâiă Samuilă Clain și Basiliu Kolossy, dar amēdoi muriră. Dar lexiconulă ast-felă cum e descrisă și compilată acum — precum censorulă Maioră în scriptulă sēu așternută a spusă — cu onóre și utilitate pentru institutulă tipografică, nu se póte tipări, — și acelu censoră fiindă întrebată, ca ce ară cere ca să-lă încheie câtă mai curându, a răspunsă : «Nimicū alta de câtă decă elū insuși, — manuscrisulă ce-lă are la mână — ilă va revedea, corige, și pe lângă etimologia vorbelorū romānesci va adauge și aceea ce lipsesce perfecțiunii lexiconului, postindă pentru acestă lucru 500 fl. m. conv. dór număi din acea causă, căci în lipsa de subsistință mai bună, sănătatea sa, destulă de sdruncinată, să și-o facă mai aptă pentru opulă ce e de a se perfecționa.» De aci, când după cunoscința publică, nu ară fi altulă, care să póta pune mână din urmă la acestă lexiconă ; iară tipografia trebuie să-și rescumpere credința dată publiculă, cugetă pré umilită, că lucrarea censorulă Maioră să se primescă și rugarea să i se împlinescă.

Consiliulă regescă, în 12 Septembrie 1820, No. 23026, răspunde, că lui Petru Maioră i se asemnéză cele 500 fl. m. conv., dar cu acea condițiune, că e détoră să facă și corectura, iară suma să se plătescă în părți, așa precum gată lucrulă. Directorulă tipografiei, în 29 Noembrie 1820, No. 30965, raportéză, că de óre-ce numitulă corectoră acuma e sub cura mediciloră, și suma acésta, ca și ajutoră din acelu scopă s'a cerută, ca în acéstă vērștă să-și ajute stării sănătății și puterile trupesci să și le póta recăștiga și conserva, pentru acésta, părțile din suma anumită să i se anticipeze. Consiliulă regescă, în 5 Decembrie 1820, No. 30965, ordinéză, ca să i se dea anticipative câte 100 fl. dar să aibă diligență și să se grăbescă cu lucrulă.

V.

EPOCA LUI PETRU MAIORU ȘI PĂRERILE ROMANILORŪ
DESPRE DĚNSULŪ

Contemporanii. Pentru ca să ne putem înfățișa epoca lui Petru Maiorū și mai de aproape, să căutăm pe bărbații cei mai de frunte, cari au trăit în timpul vieții lui. La nascerea lui Petru Maiorū, pe tronū era împărătesa Maria Tereza; elū a fostū contemporanū lui Iosifū alū II-lea, Leopoldū alū II-lea și Franciscū I-ū, murindū în 1821 pe timpulū acestuia. La nascerea lui, în Blajū era episcopū P. Aronū, alū 5-lea episcopū alū Făgărașului; a fostū încă studinte în timpulū episcopului At. Rednicū și june sub Gligoriu Maiorū, care l'a trāmisū la Roma, — iarā pe timpulū lui Ionū Bobū, era literatū renumitū, devine bătrānū și apoi mōre; — stā în amicitia cu Ignatiu Darabantū și Samuilū Vulcanū, episcopii Oradiei-mari.

Se nasce pe cānd la neuniții din Ardēlū episcopū sērbū și provisorū era Sofroniu Chirilovici; trāesce pe cānd suntū Gedeonū Nichilici și Gerasimū Adamovici cu reședința în Reșinarū, — vede pe Vasiliu Moga, āntēiulū episcopū românū aședāndu-se în Sibiū, și-lū lasā în vicē. Se nasce pe timpulū lui Paulū Nenadovici, mitropolitū sērbescū, vede trecēndū înaintea sa, la cele eterne pe Ionū Georgevici, Vicențiu Ioanovici Vidacū, Moise Putnicū și lasā dupā sine pe Stefanū Stratimirovici, ca să înainteze cauza națională sērbescă. Ajunge în Roma la mōrtea Papei Clementū alū 14-lea și șede acolo pe timpulū (1775—1800) lui Piu alū 6-lea.

La anulū 1784 eșindū din cālugăria și mergēndū la Sazs-Reginū de preotū și protopopū, vede pe Georgiu Șincai ca și pe directorulū scōlelorū populare unite, și pe Dimitrie Eustatievici ca și pe directorulū scōlelorū populare neunite, mai târziū pe Radu Tempianū și Georgiu Haneșū, dar colegii cu cari a făcutū elū o trinitate literarā, au fostū Georgiu Șincai și Clain. Apoi la anulū 1809 mergēndū la Buda de revisorū de cărți, contemporanii i suntū Vasile Colossi, protopopulū din Secaramb, care împreună cu Ionū Theodorovici, preo-

tulă neunită din Pesta și fratele acestuia Dr. Al. Theodorovici iau parte la conlucrarea și încheierea lexiconului din Buda, și Damaschinu Bojinca, jurat la tabla regescă din Pesta, care după mórtea lui, îl apără în contra cârtitorului din Halle. Dar nu putem să uităm aci pe Georgiu Lazărü, născutü la anulü 1779 în Ardélü, crescutü în Blajü și trecutü în România, ca să propage românismul în contra întunericului, adusü de fanarioși, — și pe care Maiorü la anulü 1821 îl lăsă în etate de 42 de ani, — însă Lazărü abea mai trăsce doi ani pentru misiunea sa cea înaltă; și nu putem uita aci pe Eliade, remânëndü după mórtea lui Lazărü în etate de 21 de ani, învățacelulü lui celü mai agerü, ca în anii bărbăției sale să ajungă a fi părintele literaturii din România.

Iată și numai aci o mulțime de bărbați, pe cari îi produse elementulü românescü, de locü cum resuflă spiritulü lui celü nădușitü; Iată dovédă cum-că în poporulü românescü e mare capacitate de progresü și de cultură, când și într'o epocă cu libertăți förte restrinse produse bărbați învățați, cari și timpulul de ați arü face onóre, — ba produse ómenü geniali, epocali, pe cari ați nu-i mai aflămü, pe unde îi mai așteptămü.

Evenimente de frunte. În viéta lui Petru Maiorü aflămü douë evenimente de frunte, ce l'au făcutü pe elü literatü și bărbatü mare. Ântéiü, *mergerea lui la Roma și studiulü sêu profundü în materiile bisericesci și naționale*, cari cu atâta suntü mai de lăudatü, cu câtü și până la elü mai mulți fură trâmși la Roma, dar afară de elü și de Georgiu Șincai, alții nu produsera nici unü rezultatü literarü. A fostü bine-cuvântată alegerea lorü, din partea lui *Gligoriu Maiorü*. Alü doilea evenimentü pentru cariera lui, a fostü revisoratulü de cărți din Buda, unde a lucratü și tipăritü atâta, în câtü tótă cea-l-altă inteligință (esceptândü pe Șincai și Clain) la olaltă, nu a lucratü atâta în jumătate de secolü.

Părerile Românilorü despre Petru Maiorü. Petru Maiorü, în istoria sa națională, ne dice: «Cugetulü meu este, cele ce mai vörtosü se ținu de începutulü Românilorü în Dacia, pentru aceea a le însemna din vechi scriitorü, ca, aușindü Româniü, că din ce viță strălucitü

suntă prăsiți, toți să se îndemne de a urma strămoșilor săi, întru omenia și bună cuviință!» (43).

În istoria lui națională aflasem mai multe idei și principii speciale de ale lui Petru Maior, și ca să-l înfățișez cu aceste mai de aproape înaintea ochilor auditorilor, îmi întinsesem lucrarea prețare, și pentru acesta mă resolvaiu de a încheia discursul meu cu părerile scriitorilor români despre persoana lui, despre operele lui și despre influința lor la poporul românesc.

Damaschin Toma Bojinca dice despre Petru Maior: «Vrednic de aducere aminte Petru Maior de Dicio Szent Martin fiind înfrumusețat de drepta natură cu mare înțelepciune, cu mari și late cunoștințe istoricesci, supte mai vartos din autorii ce se află până aci în biblioteca nevătămată din Roma, de ore-ce vedu scăderea și întunereculu celu ce cășuna orbiă nĂmulu românesc din singura lipsă a istoriei pentru începutul Daco-Romanilor, — totu timpul ce pe lângă oficiul sĂu îl rĂmase spre resuflare și spre petrecere, l'a aplicatĂ cu mare sporĂ și întrebunțatĂ spre unĂ scopĂ nobilĂ și de bunĂ folosĂ, precum nĂmulu românescĂ așă și totu publiculĂ (44).»

Să auzim totu pe acesta despre impresiunile istoriei lui Petru Maior asupra publiculĂ străinĂ: «După ce Petru Maior Istoria despre începutul Romanilor, o puse crĂescel censurĂ, și ca cernutĂ și strecuratĂ o și arĂta la luminĂ în anulĂ 1812, punĂndĂ mare ostenelĂ la grĂirea adevĂrului. Deci numai cĂtĂ deschise ochii đisa istoriĂ, ca sĂ vedĂ rađele strĂlucitĂre ale sĂrelu sburĂtorĂ de dupĂ orizontĂ, de-odatĂ se și scularĂ mulĂ, ci seci cĂrtitori și fĂrĂ de mĂduvĂ, — dintre carĂ, uniĂ de fĂđĂ, alĂii de dosĂ, defĂlmaĂ pe autorulĂ numitelĂ istorii romĂnescĂ, iarĂ alĂii, îndelungatĂ urgisiaĂ istoria acĂsta, mĂrmuindĂ mai una mai alta. Precum amĂ cetitĂ mai deunĂđi în novele, dar și în foile patrioticescĂ, cum fĂrĂ de sfialĂ se curmĂ totĂ nađia romĂnescĂ, cu defĂlmĂri vomate din rĂutatea, unorĂ ca acele inimi (45).

(43) Petru Maior în prefađiune.

(44) Dam. Toma Bojinca: «Respundere desgurzitĂre la cĂrtirea din Halle.» Buda, 1828 pref. și pag. 111.

(45) L. cit. pag. 12.

Dar Istoria națională a lui Petru Maiorū, mână valurile din țără și pană în țeri străine, și anume în Viena s'a redicatu unū anonimū cu care Petru Maiorū schimbă trei dispute, *Animadversiones*, *Reflectiones* și *Contemplatio*, ba și după mórtea lui, la anulū 1823, unū anonimū consiliarū regescū în Halle tipăresce : «Erweisz, dasz die Walachen nicht römischen Abkunft sind» la care apoi, Damaschinū Bojinca se simte chiămatū de a răspunde prin «*Animadversio in dissertationem hallensem.*»

Ionū Alexi în anulū 1826 observéză : «Mulți dintre cei mai învățați bărbați ai națiunei nóstre asudară multū, și asudă și acum,..... pe uniculū abea ilū potū trece aci cu vederea, pe celū mai vestitū domnū, pe nemuritorulū națiunii sale, Petru Maiorū, care a tipăritū multe cărți și fórte necesarie națiunii sale.» (46)

La anulū 1836, Iordachi Malinescu află lipsă, ca să facă a doua edițiune a Istoriei naționale a lui Petru Maiorū, și vorbesce astū-felū: «Vrednicia Istoriei lui Petru Maiorū pentru începutulū Romanilorū în Dacia, dată la lumină în anulū 1812, este de comunū cunoscută nu numai de către nația românăscă, ci și de către nēmurile străine, cari au avutū îndemănare de a o ceti. Iară folosulū ce s'a revērsatū dintr'ēnsa peste nația românăscă, este multū mai mare și însemnatū de câtū să-lū potă descrie cine-va după cuviință. Pentru acēsta istoria întemeiată pe scriitorii cei mai vrednici de credință, este într'adevērū, cea mai d'ântēiă istoriă a nației romānesci, arētându-i începutulū Romanilorū în Dacia, strămutările, ce le-au suferitū, și vredniciile ce le-au făcutū ei în deosebite restimpurī... și încă a deșteptatū în nația unū duhū îndemnătorū de a nizui către drēpta luminare, de care se îndulcescū cele-l-alte nēmuri ale Europei. De la eșirea acestei istorii, Romanulū — care mai 'nainte zăcea aruncatū în adēnculū întunerecului — a învățatū de a cunosce trupina și ființa sa, s'a deșteptatū într'ēnsulū iubirea de nația și patriă, cu unū cuvēntū, acēstă istoriă a datū laudă și mārire, și a urđitū epoca nației romānesci. Autorulū ei se vede a fi fostū întrū adevērū, alesū de pronia

(46) Ionū Alexi : «Gramatica daco-romana sive valachica», Buda, 1826 în prefațiune.

Dumnezească spre scoterea nației sale din cumplitul întunerec.» (47)

Eliade 'lă înalță prin cuvintele acestea : «Istoria pentru începutul Romanilor a fericitului Petru Maior, a fost un fel de toiag al lui Moise, prin care despiciându marea de întunerec, ce ținea pe Români, 'i făcu să treacă dincolo de Egiptul minciunelor și să recunoască adevăratul lor început (48).» Iară Michaiu Kogălniceanu îi ridică faptele, dîcîndu : «Petru Maior a contribuit cel mai mult la deșteptarea simțimentului național între confrății săi Români (49).» Georgiu Popescu vorbește de însemnătatea operelor lui Petru Maior în modul acesta : «Petru Maior a deșteptat și întemeiat între Români — mai mult de cîtă ori care — cunoștința despre adevărată a lor origine, că sînt adevărați nepoți ai vechilor Romani, și limba lor, e limba populară ce suna odinioară pe pămîntul Italiei, în gura celui mai puternic popor al lumii ! A purtat dispute învingătoare în contra tuturor acelor, cari denegau descendența noastră de la coloniele traiane. Scrierile lui de o natură polemică provocară o adevărată revoluțiune în lumea literară română și sterniră în Români interesul și dorul de cetire (50).»

Dar precum am mai atinsu, pe Petru Maior trebuia să-l primim și deosebi în societatea amicilor și colegilor lui în literatură, în colegiul cu Georgiu Șincai și Samuil Clain, cari au trăit un timp și de-odată și la oaltă, — și să auzim părerile despre influința comună a operelor lor.

Preotul Munteanu din diecesa Oradiei-mari 'i glorifică astu-fel : «Nu vreau eu cu ocasiunea acesta a demonstra, că nația română are să mulțămescă numai uniților Petru Maior, Georgiu Șincai și Samuil Clain, cu cari se sumeșesce ađi, și a căror nume din ăi în ăi se apropiă mai tare de nemurire — deșteptarea națională și totu îndreptariul, ce 'lă luă româtimea de la ei, ca de la unii cari, avîndu ocașiune de a învăța în mijlocul Italiei, limba și istoria Ita-

(47) Petru Maior, «Istoria», a 2-a edițiune, în prefațiune.

(48) În prefațiune la Fabulele lui Cichindel.

(49) În Istoria Moldovei, cuvîntul de introducere, citate din

(50) Georgiu Popescu : Cursu elementar.

liei, pătrunși ca de o scânteie electrică a naționalismului romană,— prin gramatică și prin istorie traseră părete între românismul curat și între slavonism, și ne scoseră din rușinea ce zăcea pe părinții noștri, când nu-și cunoseau nici începutul, nici chiar limba!» (51) Iar Al. Papiu Illariană, pune cununa pe capul loră, dăcându : «Cel mai iluștri apostoli ai Românismului, Samuilă Clain saă Miculă, Georgiu Șincai și Petru Maioră... suntă trei lucéferi pe firmamentul literaturéi Române!» (52)

Ce ași avea să mai dăcă și eă, după ce auăiramă părerea atătoră iluștri bărbați români? de cătă, că înfățișându-mi-se spiritulă celă mare ală autorului înaintea sufletului meă, numai memoriei bine-cuvântate a lui se aducă încă căte-va cuvinte.

Reminiscențele pie despre Petru Maioră, s'au susținută neîncetată între tinerii români ai universităței din Buda-Pesta, acolo, unde au torulă în mai mulți ani lucră ziua și năptea, pentru deșteptarea națională, și pentru acésta tinerii, la anulă 1862, în era restituirei constituțiunei țerei,— începură de a face pași pentru fundarea unei societăți literare românesce, și o fundară intru memoria luminătorului nostru, dându-i numele : «Societatea Petru Maioră.»

Eliade 'lă numi «fericitulă Petru Maioră.» Intru adevără, de multe oră fericită, căci :

Fericită e celă ce jertfesce timpulă seă de petrecere și năptea sa de odihnă, ca să lucre pentru deșteptarea unui poporă.

Fericită e celă ce-și nobiléză inima, ca din ea să isvoréscă iubirea între fiii unui poporă.

Fericită e celă ce 'și adună lumină minții sale, ca cu ea să lumineze ună poporă.

Fericită e învățătorulă, care sădesce ideă de cultură, ideă de cunoșcința de sine, ideă de reînviare în sufletulă unui poporă.

Fericită e literatorulă, care a lucrată atătea opere prețioșe, și merită după mórtea sa, ca să fiă atătă de glorificată, de către luminătorii unui poporă.

(51) Făia pentru minte, anulă 1843 No. 22.

(52) Al. Papiu Illariană, Viéța și operele lui Georgiu Șincai, pag. 2.

Pentru acésta, geniule alú lui Petru Maiorú, mă întorcú acum către tine, și-ți dicú : «Caută din cerú și veđi poporulú téeu românescú, în a căruí inimă viezi cu tóte simțimintele, și în alú căruí sufletú ai rămasú nemuritorú cu tóte ideile tale!»

DOCUMENTE LATINE REFERITÓRE LA BIOGRAFIA

LUI

PETRU MAIORU

I.

Diracțiunea tipografică, în 5 Iuliú 1806, No. 485, cu provocare la íntímatulú din 27 Maiú 1806, No. 9516, propune, ca în loculú repausatului Samuilú Klein să se denumescă altú censorú și corectorú românescú.

REFERADA

13886 ex consilio 22 Iulii 1806

M. Varadiensis Diaec. Græco-Catholico Vicario capitulari :

«Siquidem per mortem Samuelis Klein penes typographiam regiae scientiarum universitatis pestiensis censoris et correctoris valachici munus vacans reditum sit; hinc pro supplendo vacante hoc munere individua requisitis dotibus et scientiis instructa, atque in lingua valachica aperime versata consilio huic L. R. quocycus proponenda esse. Quo fine etiam hiccé erga remissionem adnexam Constantini Farkas instantiam pro congruo usu transmitti. Dat.»

Totú cu acea dată e representațiune către Majestatea Sa ca să concédă denumirea altuí censorú.

II.

Praes. 14913, 11 Julii 1807.

Supplex libellus Georgii Sinkai pro salario suppleti denati censoris valachici sibi Bgno-gratioso resolvendo.

(DIX LÄUNTRÜ)

Serenissime, etc.

Exquo presbyter Samuel Klein ordinis S. Basillii religiosus ad excelsum regium Lt'tle Hgcum librorum valachicorum ex parte graeci ritus unitorum censor, et ad typographiam regiae universitatis Hgcae eorundem librorum typi corrector die 13-a Maji anni praeteriti seu 1806 e vivis decessit; infrascriptus dispositione J. officii praememoratae typographiae utrumque revisoris munus penes ordinarium suum typi correctoris officium, ad noticiam praenuncupati typographiae officii, idipsum, si opus fuerit, adtestaturi, tanto maiori cura intentione virium ad tempus praesens sustulit, et *supplevit*, quod in eodem denati revisoris munere, et salario successurum se speraverit.

Qui a vero vacans hocce munus alteri jam clementer collatum esse intelligeret; ideo, in praesenti apud serenitatem Vram regiam et excelsum consilium regium Lt'tle Hgcum unice pro eo humillime supplicare sustinet infrascriptus: quatenus, in conformitate Bgnarum normalium salarium pro tempore suppleti hujus difficilis muneris clementer sibi resolvendum Bgno-gratiosissime exoperari dignaretur. Altesata Serenitas Vra regia et excelsum consilium regium Lt'tle Hgcum.

Quam gratiam demissime exorando in profundissima veneratione emoritur. Humillimus et obsenquentissimus servus Georgius Sinkai m. p. penes Typographiam R. universitatis Hgcae typi corrector.

III.

REFERADA

14913 ex consilio dt. 21 Julii 1807

Directori typographiae,

Georgii Sinkay penes typographiam universitatis typi correctoris pro suppleto librorum valachicorum G. R. unitor. censoris officio

medietatem salarii supleti officii sibi aplacidari orantis, hicce adnexam, erga remissionem instantiam, directori huic pro depromenda isthuc opinione hisce transponi. Dat.

IV.

452. (DIN LĂUNTRU)

Serenissime, etc.

Altissima gratia caesareo-regia jam pridem et normaliter definivit, ut ii, qui alios in muniis suis supplet, remunerationem ex dimidio salarii illius qui suppletus fuerat, consequantur; qua supplicans Georgius Sinkay typi corrector, quod denatum Samuelem Klein librorum valachicorum graeci ritus unitorum censorem et correctorem a 13 Maii 1806 usque praesentem diem suppleverit, et neoresoluto censore et correctore Ioanne Kornelyi ad officium suum evocato quidem, sed necdum comparente, porro quoque supplere pergat, tanto digniorem semet reddidit, quanto diligentius reliquas etiam officii sui partes exequi semper studuit.

Quod ipsum, dum in obsequium R. gratiosi intimati dno 21 Julii a. c. et sub No. 14913 dimissi readnexo supplicantis libello originali, humillime declaro, Benegnitati altisque gratiis commendatus.

Budae die 3-a Aug. 807

Mathias Markovics m. p.
Tipographiae director.

(DIN AFARÁ)

17004, 10 Aug. 1807

Director typographiae regiae universitatis Hungariae dd-o 3-ae Augusti 1807.

In obsequium Bgratiosi intimati dd-º 21-ae Julii a. c. et sub No. 14913 dimissi, quoad remunerationem Georgii Sinkay ob supletum censoris valachici munus opinionem suam humillime substernit.

V.

REFERADA

17004, 18 Aug. 1807.

Directori typographiae, etc.

Deprompta per p̄rtam DVram relate ad instantiam Georgii Sinkay ob suppletum censoris valachici munus remunerationem petentis sub 3-a Aug. a. c. No. 452 opinione, velut 6 normali innixa, isthic probata, eidem DVrae rescribit, ut supplicanti Georgio Sinkay, p̄misso tlo, ex vacante censoris et correctoris libror. valachicor. 500 fl. stipendio, dimidium huius a 13 Maii 1806 usque ad ultimam mensis Julii a. c. obveniens, e cassa typographiae dependi curet, pro loco raonibus inserendum. Dat.

VI.

(DIN AFARĂ)

6460, 18 Martii 1808.

Director typographiae regiae universitatis dd-o 14 Martii 1808.

Libellum supplicem Georgii Sinkay typorum correctoris ob suppletum censoris valachici munus pro normali remuneratione recurrentis.

324. (DIN LĂUNTRU)

Serenissime, etc.

Libellum supplicem Georgii Sinkay in Tipographia hac regia typi correctoris, qui pro Bgratiosa normali remuneratione, sibi ob suppletum censoris et correctoris valachici munus adjudicanda recurrit, celsitudini vestrae hic in origine ea cum demissa opinione humillime substerno, quod cum vigore Bgratiosi intimati dd. 18 Aug. 1807 et No. 17004 dimissi, normalis hujus remunerationis, e dimidio supleti censoris et correctoris salario obvenientis, usque ultimam Julii 1807 particeps redditus fuerit, aequum fore, ut non tantum usque praesens tempus, sed usque dum neo-resolutus Joannes Kornelyi, officium suum non capessiverit, dictam consequatur remunerationem pro

praeterito quidem ad semel, pro futuro autem cum fine singulorum mensium, per cassam typographiae excalculandam et solvendam. In reliquo Benignitati etc.

Budae die 14-^{to} Martii 1808.

Mathias Markovits m. p.
Typographiae director.

VII.

REFERADA

6460. Ex consilio 29 Mart. 1808

I. Directori Typographiae etc.

Petitam sub 14 Mart. a. c. pro Georgio Sinkay typorum correctore ob suppletum censoris valachici munus remunerationem applacidari, hanc itaque eidem Sinkay pro praeterito, et futuro ex salario suppleti censoris in 500 fl. stabilito, in rata medietate pro tempore suppletionis obveniente, e cassa typographiae regiae universitatis exolvendam esse. Dat.

(Totū sub acestă dată și numărū espedițiunea a doua),

*II. M. Varadiensis ep̄o Gr. R. catholicorum (adecū
cătră Samuilū Vulcanū).*

Siquidem Joannes Kornelyi in censorem et correctorem librorum valachicorum penes typographiam Regiae universitatis pestiensis Bgne resolutus, officium hocce necdum auspicatus sit, bgne collatum vero intermedio tempore actualis canonici munus penes M. Varadiensem G. R. u. capitulum, id ipsum, Plta Dvstra perhibente deprecavit... (*douē cuvinte nedescifrabile nici prin archivarū*) pro eodem munere alium regni, sitis qualitatibus instructum individuum isthuc quoocyus proponendum esse. Dat.

VIII.

PROPOSIȚIUNEA LUI SAMUILŪ VULCANŪ

Propositio individuorum ecclesiasticorum cum subnexis eorum diaecesisibus, ad quas pertinent, uti et characteribus eorumque meritis, in

reflexionibus expressis, partim saecularium cum simili adnotatione characteris et meritorum pro vacante officio censoratus librorum valachicorum penes typographiam Regiae Universitatis Pesthiensis recurrentium, in conformitate Benigno-gratosi intimati sub 22-do Julii anni 1806 ^{ti} et No. 13886 nec non sub 29 Martii a. c. 1808 ^{ti} et No. 6460 emanati, facta 1-o Petrus Maior ecclesiasticus dioecesis Fogarasiensis in Transilvania parochus Szasz-regeniensis, et archidiaconus Gorgeniensis. In instantia sua per Excelsum consilium regium remissa sequentia eaque vera exponit merita : *a)* quod linguam valachicam ita calleat, ut, prouti phrases, et proverbialia in eadem occurrentia, ita et idiotismos etiam intelligat, et explanare per longioris temporis exercitium noverit ; *b)* quod studia philosophica et theologica Romae, jus vero canonicum Viennae cum laude absolverit ; *c)* quod Balasfalvae philosophiam et theologiam docuerit ; *d)* quod economiam ruralem ita familiarem sibi reddiderit, ut occurrentes in ea terminos probe intelligat ; *e)* quod linguas latinam, italicam, et graecam calleat. Vir pro hoc officio, plurimum commendabilis.

(Mi s'a trãmisũ de Paulũ Vela, canonicũ in Oradia. Data ŝi numãrulũ actualũ lipsese, — eũ combinũ, ca a fostũ prima propunere in urmarea intimatului din 22 Iulie 1806 ŝi datulũ, dupã a doua propunere, e 30. Sept. 1807.

IX.

Praes. 14163, 21 Junii 1808

(DIN AFARĂ)

Samuil Vulcan episcopus Graeci Ritus catholicorum M. Varadiensis sub 13 Junii 1808 submittit ad tenorem intimati sub 29 Martii 1808 No. 6460 emanati, die vero 16-a May percepti propositionem pro vacante censoratu librorum valachicorum penes Typographiam Regiae universitatis Pesthiensis et Petrum Maior, 1-o loco positione velut a praeclaris ejus qualitatibus plurimum commendabilem peculiariter pro hoc officio commendat.

Ad No.

6460	7830
1808	1808

A DOUA PROPUNERE A LUI SAMAILŪ VULCANŪ

Celsissime Caesareo-Regie haereditarie princeps Archidux Austriae! et Palatine excelsum consilium regium locotenentiale hungaricum!

Domine, Domine! Domini! Benignissime, Gratosissimi! Colendissimi!

Obsequor Benigno-Gratosius Iussis et ad tenorem intimati sub 29 Martii a. c. 1808 et No. 6460 emanati ac 16 May percepti, siquidem Dominus Ioannes Kornelyi pro censore librorum valachicorum penes typographiam Regiae Universitatis Pesthiensis resolutus, obtento de clementia regia actualis canonici munere officium hoc deprecatus fuerit, novam pro eodem officio candidationem hisce humillime praesento ea subnexa reflexione, quod cum novi recurrentes pro hoc officio non se insinuaverint, quos autem sub 30-mo 7-bris 1807 humillime propusueram adhoc munus etiam nunc aspirent, eorum merita ex instantiis ipsorum sub eadem 30 7-bris submissis, excerpta huic quoque candidationi, velut in statu quo relicta isthic inseruerim,

Unus Petrus Maior est, quem nunc 1-o loco humillime propono, qui novam hic adnexam mihi ex Transylvania submisit instantiam, quem etiam velut mihi a praeclaris et laudabilibus suis qualitatibus apprime perspectam pro hic officio consequendo Caesario-regiae Celsitudini Vrae et excelso consilio regio commendare prorsus non vereor; cum spem habeam firmam eum expectationi ad vota responsorum, qui in reliquo Benignitati et gratiis devotus, plena mei cum subiectione emorior.

Caesareo-Regiae Celsitudini Vestrae
Excelsi consilii Regii locotenentialis Hungarici

M. Varadini.

13 Junii 1808.

Humillimus obsequentissimus obligatissimus servus

Samuel Vulcan m. p. G. R. C.

Episcopus M. Varadiensis.

X.

14163 ex cons. 5 Julii 1808.

Suae Majestati Sacratissimae etc.

Ioanne Korneli pro censore librorum Valachicorum penes Typo-

graphiam Regiae scientiarum universitatis Pestanae per B. decretum aut. sub 24 April. a. p. No. 3751 editum bgne resoluto, post obtentum mox actualis canonici munus, officium censoris deprecante, eppi g. cath. M. Varadiensis propositionem pro isthoc officio factam eidemque adnexas recurrentium instantias Mjtati Vtrae Smae in advoluto consilium hoc Little Regium reverenter substernit, et conformi cum gremialis studiorum commissionis voto pro pre fata statione altmae resolutioni regiae sequentes proponit : et quidem primo loco ; Petrum Major, ob perfectam linguae Valachicae cognitionem, studiis philosophicis et theologicis Romae, jure canonico autem Vienae cum laude absolutis exantlataque publica doctione in philosophia et theologia linguarum latinae, italicae ac graecae propter Valachicam gnarum, velut ipsi eppo candidanti a praeclaris qualitatibus apprime notum, impensiusque commendatum.

Secundo loco : Michaellem David absotum cum eminentia theologum ac 3 annis in cura animarum constitutum, linguarum Valachicae et hungaricae gnarum.

Tertio denique loco : Alexium Aaron absoluta a potiori cum eminentiae calculo theologia 14 annis in cura animarum operantem et in literatura Valachica apprime versatum ; omnes proinde ordinis ecclesiastici viros eminenter doctos theologiam, quae ad opera Nationis valachicae Religionaria revidenda censurandaque cum primis necessaria est, — Georgio Sinkay ab aetatem jam proveciore, et Constantino Farkas ob ignorantiam scientiarum theologiarum viris saecularibus pro eodem munere proponi nequeuntibus.

Quosuper etc

(DIN AFARĂ)

14163 ddtto 5 Julii 1808.

Suae Matti Smae propositio pro censore valachico ad typographiam R. universitatis nominando substernit.

XI.

9181. (DENUMIREA)

Sacrae etc. intimandum. Altefatam suam Matem Ssmam munus

censoris et correctoris valachici, ad typographiam universitatis Pestiensis Petro Major per consilium hoc regium lottle hungaricum medio representationis suae sub 5 Julii a. c. et No. 14163 horsum facta, primo loco proposito, benigne conferre dignatam esse... Acclusis in reliquo actis isthic iterum readvolutis. Datum Viennae die 2 Sept. 1808.

Joannes Somoggi m. p.

Michael un. comes de Nadasdy m. p.

Baro Georgius Perenyi m. p.

Din afară, 21412 praes. 16 7-bris 1808.

XII.

(ESPEDITIUNE)

21412, 27 7-bris 1808.

Eppo gr. cath. Waradiensis.

Typographiae universitatis Directori.

Suam Mattem Ssmam erga propositionem consilii huius L. R. Petrum Major, parochum graeco-catholicum Szász-régeniensem in Transylvania, pro censore et correctore valachico penes typographiam Reg. Universitatis Pestiensis, clementer resolvere dignatam esse.

(epo)

fine adocendi impetrantis notitia

(directori)

eo subnexo notum reddi, ut eundem Major, ad capessendam sibi clementer collatam stationem evocet.

(Subscrisi) : *Baro Joannes Mednyanszky*
Stephanus Géczy.

XIII.

EPISTOLA LUI VULCAN CĂTRE ION BOB EPISCOPULU LUI P. MAIOR

Excellentissime, ac Illustrissime Domine episcopo, ac intime status consiliarie Domine mihi gratiosissime! Sua Majestas Sacratissima, virtute isthic in paribus adnexi begnino-gratosi intimati dignata est

Petrum Maior parochum dioecesis Excellentiae Vestrae Szaszregeniensem, censorem et correctorem valachicum penes typographiam regiae universitatis pestiensis clementer resolvere, humillime proinde supplico Excellentiae Vstrae, dignetur eundem eatenus gratiose edocere, ac una inviare, ut ad clementer sibi collatum censoratum auspicandum quanto cyus Budam ascendre properet. Qui in reliquo paternis commendatur affectibus omni cum venerationis cultu persevero. Excellentiae Vestrae. Posonii die 29 8-bris 1808.

Samuel Vulcan m. p.

(Mi s'a trãmisũ din archivulũ diecesei Oradieĩ, prin Paulũ Vela).

XIV.

EPISTOLA LUI SAMUIL VULCAN CĂTRĂ P. MAIORU

Admodum reverende domine parоче, et Archi-diacone! Sua Majestas Sacratissima erga propositionem Excelsi Consilii Regii locumtenentialis hungarici dignata est Praettam DVstram mediante isthic in copia adnexo B̄gno Intimato censorem et correctorem valachicum penes typographiam Regiae universitatis pestiensis clementer resolvere, quod dum in obsequium eiusdem B̄gno gratiosi Intimati ea cum inviatione significo, ut facta prius eatenus Exllmo Domino Ordinario suo insinuatione ad auspicandum hoc sibi clementer collatum regium officium Budam properare satagat. Maneo Praettae DVtrae addictus in Christo frater. Posonii 29 8-bris 1808.

Samuel Vulcan m. p.

(Mi s'a trãmisũ din archivulũ diecesei Oradieĩ-mari prin Paul Vela).

XV.

(DIN AFARĂ)

Ad Magnificum Dominum Mathiam Anton Markovits S. C. R. Majestatis consiliarum gremialis consilii R. L. H. comiss. Studiorum

directorem et Typographiae Regiae scientiarum Universitatis Hungaricae Directorem.

Supplex libellus

Petri Majores censoris libror. Valachici

ratione exassignationis sui salarii 500 florenor cum quotta quarteriali a die emanatae clementissimae Resolutionis e fundo Typographiae Regiae universitatis Pestiensis exoperandae petentis.

(DIN LĂUNTRU)

Magnifice Domine consiliarie et director Domine mihi gratiosissime colendissime.

Intranscriptus Benigno intimato excelsi consilii Regii locumtenentialis Hungarici sub 27-a Septembris anni evoluti 1808, No. 21412, edito ac medio Gllmi et Rmi Dni episcopi Samuelis Vulcan, M. Vordradiensis sibi communicato sese per Suam Mattem Ssmam censorem librorum Valachicum penes hancce typographiam Regiae universitatis Pestiensis clementer resolutum esse edoctus, trigesimo die Ianuarii a. e. e sua antiqua statione Transylvanica profectus, tanta remora ob difficultates viarum, tantoque sumtu hocce iter confecit, ut ultra tercentos florenos expendere debuerit usque ad septimum diem decurrentis mensis Martii, quo isthuc adpellens, altero die, hoc est 8 Martii suum adventum apud Magnificam Dnem Vram humillime insinuavit.

Demississime proinde Magnificam Dnem Vam orat, quatenus salarium suum 500 florenorum cum quotta quarteriali e fundo Typographiae Regiae universitatis hungaricae pestiensis eo fortiori a die emanatae clementissimae resolutionis exassignari gratiose exoperari dignetur, quod cum

1-a excessivi fuerint Oratoris in suo longo, faedoque rigidae hymis itinere sumtus, tum

2-a gravis in praesenti urgeat caristia omnium rerum ad vitam sustentandam necessariam non sine maxima difficultate lexico-valachico-latino-hungario-germanico quod prelo mox subijci paratur corrigendo et respective emendando operam, qua quidem lucrum Regiae Typographiae adferetur, cavare valebit.

Siquidem vero ad hanc operam publico vehementer desideratum supra petitum vitae subsidium omnino necessarium existat oratori, optimam spem nutrit fore, ut suae perdemissae petitioni Benigne deferatur. Dum in profundissimo venerationis cultu perseverat.

Magnificae Dvae

Devotissimus famulus
Petrus Major
 Censurum librorum Valachicus.

XVI.

7817 praes. 3 April. 1809

(Din afară). Director Typographiae Regiae universitatis ddo Martii 1809.

Humillime refert : Petrum Maior censorem valachicum et correctorem graeco-catholicum die 8-a Martii a. c. munus suum auspdatum fuisse a quo tempore salarium ejus exassignari petit.

149. (DIN LĂUNTRU)

Serenissime Caesarie regie hereditarie princeps archidux Austriae et Regni Hungariae Palatine Excelsum coasiliium regium locutenentiale Hungaricum De Di Bigne, Gratiissime Colendissimi.

Tametsi Vigore Bgratosi intimati dto 27-o Septembris a. p. et sub No. 21412 exarati, Petrus Maior ex parte Valachorum graeco-catholicorum censor et corrector renunciatus fuerit quia tamen hyemis tempore ob difficultates temporis et viarum impeditus, non nisi 7-a Martii huc adpellere, et dein 8-a officium suum adire potuerit, celsitudinem Vestram Caes. regium, excelsumque consilium demissime oro, ut salarium, quod eidem tamquam correctori cum 250 flnis, et quotam quarterialem cum 70 fl. 45 feris ab 8-a Martii a. c. quo munus suum capessivit, e cassa Typographiae huius regiae exassignare, reliquum autem salarium aequae in 250 flnis ut competentiam quarterialem in 70 fl 45 x feris subsistentia, quae eidem quamquam censori, ex fundo publico competunt, ex cassa camerali aperitate censoris Ruthenici graeco-catholici dependenda Bgratiose efficere dignetur.

Quod autem alteram eiusdem petitionis partem quo ex libello hic sub l. adnexo uberius patebit, adinet ut nimirum in compensationem sumtum itinerarium, quos brumali hoc tempestate multos se pro-

fudisse allegat, beneficia sua a die resolutionis, superius attactae, sibi resolvantur, humillime existimarem acquitati praecibusque illius satisfactum iri, si aliqua proportionata hoc titulo summa supplicanti Bgratiose et consideratione longinqui et Transylvania itineris tamqua mspecialis gratia ejectaretur. Queis Benignitattisque gratis commendatus, perenni cum submissionis et venerationis cultu emerior

Budae 3-lie 31-a Martii 1809.

Humillimus servus
Mathias Markovits
 Typographiae director

XVII.

REFERADA

Cătră camara și cătră director. 7817

Petro Maior neo-resoluto censore valachico et correctore graecocatholico penes Typographiam reg. universitatis pesthiensem munus suum 8-a Martii a. e. adeunte.

(*Camarae*)

Excelsam suam Caam R. H. A. amice requiri, ut eidem dimidium salarii 250 fl. et quottam quarterialem cum 70 fl. 45 kr. tamquam censori in Solutorio offo Caali a nominata die adsignare velit, altera salarii parte aequum 250 fl. et quottae quarterialis cum 70 fl. 45 kr. penes cassam praefatae Typographiae eam assignata. Dat.

(*Directori Typ.*)

Praetlae DVrae comitti. ut eidem dimidium salarii cum 250 fl. et quottam quarterialem cum 70 fl. 45 tanquam correctori a nominata die in cassa typographica dependendam disponat, Caa R. H. A. sub hodierno requisita ut alterum salarii, et quottae quaterialis partem eidem a *precensita* die in solutorio offo Caali assignare velit. In reliquo antelato Major significandum esse, einsdem petito quoad expensas itinerales e Transylvania isthuc habitas rebonificandas, hic loci deferri nequire.

Ex consil. 11 April 1809.

XVIII.

No. 25132. Nota.

Das hiesige gub Expedit hat sich der hierortigen Verfügung von 22 April d. I. Zufolge, um Übereinkommung eines deutsch-valachischen, und valachisch deutschen Wörterbuches an das Expedit Einer Hoch-ung. Statthalterei verwendet. und hierauf die Antwort erhalten Dasz ein solches werk bei der dortigen universitäts-Buchdruckerei sich noch ünter der Presse befinde und erst nach zwei jahren vollständig zu erhalten sein werde.

Man giebt sich daher die Ehre Ene Hochlöbliche k. ung. Statthalterei zu ersuchen womit dieses Wörterbuch nun schon bei der dortigen Universitäts Buchdruckerey bestellt, solches sobald es die Presse verlasen haben wird, anher mitgeltheilt und zugleich der hiefür ausfallende Betrag bekann gemacht werden wolle, um solchen sonach berichtigen zü können. Lemberg den 5 Juny 1820. In abwesenheit Iner des H. Landes Gouverneurs Excellenz.

N. N. (neligibil.)

Din afară. 16561 praes. 21 Juni 1820.

XIX.

REFERADA

16561 ex cons. 4 Julii 1820.

Adjacens isthic nota corespondentialis gubernii galiciensis lexicon valachicum utprimum prelum excesserit, sibi erga deponendum obveniens pretium transmitti desideratis DVtrae pro directione ac praestanda etiam quid in re subsit relatione transponitur.

(Recusitiunea se preda directorului tipografiei, ca să facă relațiune despre starea lexiconului).

XX.

(DIN AFARĂ)

20455 praes. 2 Aug. 1820.

Director typographiae Universitatis regiae refert quod lexicon valachicum per gubernium galiciense desideratum.

(DIN LĂUNTRU)

Serenissime, (formula e tipărită, ca și la cele-l-alte)

Ad exigentiam benigno gratiosi intimati ddo 4-ae et praes. 8 Julii 1820 77° 16561 quo mediante nota corespondentialis gubernii galiciensis prelum excesserit, sibi erga deponendum obveniens pretium transmitti desideratis, pro directione ac praestanda etiam, quid in se subsit, relatione transponitur. Celsitudini vestrae ces. regiae et excelso regio consilio locutenentiali hungarico humillime referendum habeo. Dictionarium Walachicum Kollosyanum reipsa esse sub prelo, ac ut primum idem prelum deseruerit, quod tamen ob graves adhuc, subeundas correctiones longiorem etiam moram subiturum praevideatur, desiderio gubernii galiciensis Regii deferre nequaquam moraturam esse hanc typographiam. Queis etc.

Budae die 28 Julii 1820.

Humillimus servus
Mathias Markovits m. p.
 Typographiae director

XXI.

20455. (RESPUNSU).

Gallicensi gubernio,

«Lexicon valachicum ut primum prelum excesserit, ex parte Typographiae universitatis juxta adnexam in copia eiusdem directoris relationem transmissum iri, regio huic gubernio erga factam idcirco 5 Junii a c. 25132 requisitionem hisce significatur.»

Ex consil. 16 Aug. 1820.

XXII.

(DIN APARĂ)

23026 praes. 30 Aug. 1820

Director Typographiae univ. reg. dto 24 Aug. 1820.

In nexu relationis suae sub 28 Julii a. c. erga Bgratiosum inti-

matum ddo 4-ta Julii sub No. 16560 dimissum factae humillime refert, quid impressionem Lexici Valachici moretur.

(DIN LĂUNTRU)

Serenissime, etc.

In nexu humillimae meae sub 28 Julii a. c. erga Bgratosum dto 4-ta Iulii et sub Nr. 16561 dimissum intimatum factae relationis demisse substernendam habeo hic sub /. advolutam censoris librorum Valachicorum Petri Maior intuitu lexici Valachici in quo elaborando primum Samuil Klein, dein vero Basilius Kolossy desudarunt, sed uterque operi immo. tui sunt, datam declarationem, ex qua sola quid editionem lexici huius Valachici moretur, uberius intelligi potest.

Quia vero lexicon hoc per typographiam reg. univ. tis a tribus lustris erga praenumerationem, repetitis vicibus, publico annunciatum fuit, tam ipsi praenumerantes, quam alii quoque, prout ex nota correspondentiali gubernii Galliciensis patet, longioris huius morae per taesi, se movere incipiunt, eiusdem impressionem adurgentes, et typographiam regiam, licet ignari quanta hoc lexicon fata habuerit, quodammodo inculpantes, quod eadem typographia per tam multorum annorum decursum datam publico fidem necdum expleverit.

Cum itaque ex parte typographiae, quae autores semper adursit, multas quoad accelerandum lexici huius impressionem interveneri defectus, sed mora, quae a fati auctorum evenit adhuic tamen, successive typographiae ipsi imputari posset, jam nunc typographiae e- jusd. m. causa publici vehementius interesse debet, ut lexicon hoc valachicum, quo ocyus publicam conspiciat lucem. Quoniam autem taliter ac modo descriptum et compilatum habetur cum honore et utilitate instituti typographici, quem admodum Censor Māior in prae- prolocuto scripto suo exponit, imprimi nequiret, idem censor interrogatus, quod medium suppeteret, finem debite, et quo ocyus asse- quendi responsuit: Nullum aliud, quam si ipse totum manuscriptum, quod prae manibus habet, reviderit correxerit, et praeter vocum va- lachicorum etymologias id quoque, quod perfectioni illius deest, ad- diderit, petendo pro hoc improbo labore quingentos florenos monetae

conventionalis, ea solum de causa ut valetitudinem suam defectu melioris subsistentiae satis afflictam pro eodem perficiendo magis aptam reddat. Hinc, cum ad notitiam publicam nemo alter esset, qui lexico hinc ultimam manus imponere posset, typographia autem a data publico fide se solvere deberit, humillime censeo, operam censoris Major acceptari, atque eidem petitum pro dictis laboribus, assidua diligentia perficiendis, subsidium Bgratiose resolvi posse. In reliquo etc.

Budae mensis Augusti die 24 1820.

Humillimus servus
Mathias Markovits
Typogr. director.

XXIII.

REFERADA

23026. Ex consil. 12 7-bris 1820.

Către tipografia universităţii,

«Relate ad demonstratum impressionis lexici valachici dto 24 Aug. a. c. remoram praelatae DVrae rescribitur propositam scopo accelerandi negotii. Quingentorum flrum C. M. summam valachico librorum revisori et correctori Major pro terminanda lexici valachici scientifica emendatione adjustationeque ea conditione exsolvi posse, ut correcturam quoque Typi praestare teneatur; summam vero hanc per partes tantum, pro ratione impensae operae dependendam venire in reliquo in admaturationa praenumerantium quoque causa hac editione omnem sollicitudinem adhibendam esse.

12 Sept.

Din afară estrasū. Typographiae directori, quoad remunerationem 500 fl. c. revisori Major pro emendatione lexici Valachici solvenda.

XXIV.

CENSURA

Lexici Colossiani Valachico-Latino-Hungarico-Germanici, a litera H, inclusive usque ad finem Pie defunctus Basilius Colossi, parochus Nagy-Agiensis, et archi-

diaconus districtus montani, Diaecesis Fogarasiensis in magno principatu Transilvaniae, juvenili aetati inexpertus, et nondum satis proprietatum linguae valachicae gnarus, hocce lexicon elaboravit ac inito cum hac regia typographia contractu properavit, illud fine impressionis isthuc transmittere, ubi novem circiter annis ante obitum auctoris *exhaesit*.

Tanto temporis intervallo multa laboriosus vir respectu indolis et proprietatum linguae valachicae expertus, dum suo mortuali anno isthuc advenisset, et praedictum lexicon, primum suorum conatum fructum pervidisset, obstupuit, illudque castigare ac reformare, et noviter describere haud impendenter determinavit. In quem finem horum pro affutura eiusdem anni hyeme, diutius hic moraturus rursus venire intendebat, sed morte non sine magno rei literariae detrimento proventus est. Ideoque praefatum Lexicon, praecipue a litera H usque ad finem pristinis defectibus, quos infra recensebo, hodiedum laborat.

Primo. Non contentus juvenis auctor propriis linguae valachicae vocabulis, plurima e dialecto corruptissima, Hungariae confini, quae alii valachi aut non intelligunt, aut iisdem stomachum ut pote a valachica lingua alienissima, eandemque nobiliter faedantia movent, congestit. Similia potissimum Valachi Moldaviae et Valachiae transalpinae incolae inter quos plurima epararetur (?) exemplaria lexici distrahenda fore, absolute non ferunt.

Haec, prouti et illa exotica vocabula, quae in aliqua regiuncula usitator, multitudini valachorum incognita sunt, expungi debent. Et si forte propria pro exoticis auctori non occurrissent, illa substituenda sunt.

Secundo. Summa inconstantia ortographiae Latino-Valachicae visitur in loc lexico, maxime dum vocali cyrillico x latina vocalis substituenda venit. Quo fit ut praeter alia absurda, eadem dictio iam uno, iam alio modo scribatur, sic e.g. *Gráurš*, *extinguo* in syllaba *sta*, scribitur *stángu*; in syllaba *ste*, *stêngu*. Hujus modi admodum multa complectitur hocce lexicon. Unde sequitur ut moles lexici inutiliter et absone augeatur, et simul incertus, reddatur lector, quam orthographiam in eiusmodi dictionibus sequi debeat.

In talibus dictionibus investiganda est radix, sive etymologia vocis, ut juxta eam vocali cyrillico *z* surrogetur latina vocalis. Sic in allato exemplo radix est *extinguo*; ergo latino-valachice scribendum *stingu*; proinde *stângu* et *stengu* exterenda sunt. Haud enim arbitrarie substituendae sunt vocales latinae cyrillicae *z*, sed ipsae vocales nativae, pro quibus obtrusa (obtensa?) fuerat cyrillica *z*, restituenda sunt. Qua de re uberius disserui in Ortographia Romana sive Latino-Valachica cap. I § 13. Si ipsum Lexicon, ad quod recurrendum est discentibus in dubiis, vacillet in ortographia, magna pars utilitatis eidem deerit.

Quod dixi de allato exemplo, id in omnibus inutiliter et absurde repetitis dictionibus faciendum est. Dum vero dictioni, in qua cyrillicae vocali *z* incongruens vocalis latina substituta est, adjungitur interpretatio latina, hungarica et germanica, hoc una cum derivatis ejusmodi dictionis, et subnexis nefors exemplis, ad illum locum, ubi eadem dictio juxta suam radicem scripta est, transferatur.

Similiter dictiones, quae, etsi non repetuntur, quia tamen earum prima syllaba continet vocalem Latinam, non nativam pro cyrillica *z*, transponi debent ad illum locum, quem nativa vocalis postulat, e.g. Mânzâlescu, fatente auctore, proficiscitur a mendo; ergo transferri debet ad syllabam initialem dictionum men, et scribi, mênzâlescu, aut potius: mênđulescu.

Non modo initio, sed etiam in corpore vocum persaepe pro cyrillica vocali *z*, arbitrarie adhibetur vocalis latina. Haec omnia corrigenda sunt.

Tertio. T. frequenter erronee ponitur pro C, cum in aliis, tum maxime in finali syllaba adverbiorum; similiter *ca* sive *é* pro *c*; item *oa* sive *ó*, pro *o*; denique in vocibus cyrillico-valachice conscriptis persaepe ponitur *u* pro *i* ante vocalem, et *i* pro *n* in fine dictionum. Haec omnia ad regulas ortographiae exigenda sunt.

Quarto. In casibus pronominum, admittentibus sonum cyrillicae vocalis *z* communiter inconveniens vocalis latina substituitur cyrillicae *z*.

Quinto. Numerus pluralis nominum, saepe numero *perperam* forma-

tur, e.g. Păduretiu, pădureții, pro padureti; păganu, pagani, pro pagani, — puscă, pusce, pro puscă etc.

Sexto. Litera Q, una cum praefatione auctoris ad lexicon, deest.

Septimo. In litera N, et O, tam genus, quam numerus pluralis nominum deesse. I. quoque in plurisque nominibus hoc vitio laborat. Idem in H etiam interdum accidit.

Octavo. In multis verbis primae conjugationis infinitivus ponitur secundae conjugationis, participium vero tale, quod ad nullam formam quatuor conjugationum referri potest, e. g. *Tăiu scindo*, tăiere, tăiet, pro tăiare tăiat; *moiu mollio* muiere, muietu pro muiare, muiatu etc. In hunc errorem induxit auctorem inepta quorundam pronuntiatio, quae alios etiam totius patriae dialecti gnaros, decepit.

Nono. Etiam contra regulas declinationum reperiantur errores ex inapta quorundam pronuntiatione orti, e. g. *quariiva*, pro *quareiva*. Tam haec, quam superiore numero declarata ad exactas regulas grammaticas emendari debent.

Decimo. Saepe geminantur consonantes contra indolem linguae valachicae. Per quod *hiulcu reddetur* pronuntiatio in ore exterorum. Hac de re disserui in *Ortographia Latino-Valachica* cap. I § 5. Alia quoque multa sunt in quibus absone affectatur latinismus, e. g. *Labyrinthu* pro *Labirint* etc.

Undecimo. Multa vocabula reperiuntur interpretatione latina, hungarica et germanica destituta. Circa quod ad P in margine his verbis. Nota apponitur: «Probe attendendum est, ad numerisationem vocum et eo describantur ordine, quo sunt numerisata, aut si error adhuc alicubi lateret, emendari; et vocum, quarum significationes deductae non habentur, exponi oportebit.»

Propter supra exposita, et alia totum hocce Lexicon censeo castigandum. Porro, sicut in prioribus literis usque ad H addita est vocabulis etymologia, ita in reliquis etiam adjungenda est, ne una pars lexicis sit etymologica, alia vero simplex; idque eo a fortiori, quod valachi potissimum propter etymologiam vocum censuri sint hocce Lexicon. Haec studio tam publicae utilitatis, quam honoris ac debiti lucri Regiae Typographiae declaranda esse existimavi. Si enim, prouti

nunc est, hocce Lexicon imprimatur; publicae expectationi certo non satisfiet, — ideoque facile eveniet, ut Regia typographia detrimentum capiat. Signatum

Budae 5-a Novembris 1819.

Petrus Major

Regius Revisor librorum

(Fără nici unū numără e alăturată sub // la relațiunea directorului tipografiei sub No. $\frac{23026}{1880}$ al cons.)

XXV.

30965 praes. 2 Dec. 1820.

Serenissime, etc.

Tenore benigno-gratosi intimati dto 12 Septbris et praes. 13 8-bris a. c. No. 23026 resoluta pro terminanda lexicī valachici scientifica emendatione, adjustmentoneque ac typi correctura librorum revisori et correctori Major 500 flrum conv. monetae summa per partes tantum pro ratione impensae operae dependenda venit; cum autem antelatus corrector actu sub cura medicorum, hanc summam, qua subsidium eo fine desideratum, ut ad similes praegraves labores aggrediendos se in hac aetate hocve sanitatis suae statu juvare, corporis vires recuperare, ac conservare queat, per partes, sed, dum opus hocce in 5 partes dividendum inchoabit, in elaborationem primae partis 100 fl. anticipato. et sic porro in elaborandas singulas partes subsequentes iterum 100 fl. semper anticipato exsolvi necessum esse declaraverit; hinc celsitudinem vestram caesareo-regiam et excels. consilium regium litle hung. demisse exrceo ut me b. g. inviare dignaretur an antelato correctori Majori desiderata 100 fl. conv. monetae anticipatio exsolvatur, ut saltem possibilitati prospiciatur, unius aut alterius partis lexicī hujus editionem secundam eiusdem scientifici correctoris principia emendatam sperandi.

Queis etc.

Budae die 29 9-bris 1820.

Mathias Markovits

Typogr. director.

XXVI.

REFERADA

30965 ex consil. 5 X-bris 1820.

Cătră tipografiă,

«Desideratum Centum florenorum conv. m. antipationem correctori valachici Lexici Major modalitate No. 29 9-bris a. c. proposita eo tamen addito ut laborem hunc acceleret, omnemque in eo diligentiam adhibeat, et solvendam adplacidari, — prlatae DVrae presentibus rescribitur.

XXVII.

RELAȚIUNEA LUI MATIAS MARCOVICI

Serenissime etc. excelsum etc.

Petro Major librorum valachicorum Graeci Ritus catholicorum Revisore et Correctore die 14 febr. a. c. summo mane opinione citius e vivis erepto, humillime refero : Salarium eius, quo tam ex fundo typographico, quam ex fundo camerale gaudebat, sistendum, atque eius stationem pro vacante declarandam fore, iis demisse subjectis precibus, quod, cum typographia haec regia omni destituatur censore et correctore valachico ex systemate stabilito, celsitudo vestra caes. Regia, Excelsumque consilium vacantiam hanc quo ocus supplendam B. gratiose exoperari dignetur.

Ceterum, cum ad apprehendam demortui substantiam, insinuata illius morte per parochum et iudicem tabaniensem obsigillatam, praeter Vice-Archidiaconum budensem, etiam fiscus regius in persona directoralis fiscalis Hunkár semet insinuaverit, celsitudinem vestram Caes. Regiam, Exceisumque Consilium humillime oro, ut suis locis eas B. gratiosas facere dignetur dispositiones, quibus mediantibus denato ex B. gratiosa de dato 5 X-bris 1820 No. 30965 intimata resolutione pro emendando lexico Valachico anticipeli ex cassa typographica ad rationes subministratarum decem alphabeti literarum

200 fl. m. c. qui praesto esse dicuntur, dein vero illi 1385 fl. v. v. quibus typographiae et quidem 60 fl. pro calendariis valachicis, et 1325 fl. pro impresso sed necdum terminato opere sub titulo: Historia Ecclesiae Valachicae, fere ad calcem perducto defalcatis 150 fl. anticipate solutis, universim 1235 fl. v. v. tenetur, ex massa eiusdem rescidendo, et cassae typographicae preferenter bonificandi ordinentur.

In reliquo Benignitati et allis gratiis devotus, profundo cum submissionis et venerationis cultu persevero.

Budae die 15 febr. 1821.

Humillimus servus
Mathias Markovits m. p.
 Typogr. director.

(Din toate aceste, documentulă presinte s'a aflată și tipărită în Archivulă lui Cipariu pag. 528).

XXVIII.

4298, praes. 20 febr. 1821.

REFERADA

4298 ex consil. 20 febr. 1821.

Exp. Directorului tipografiei
 Camerei
 Causarum p. t. directori
 Eppului gr.-cat. din Oradia

(Tuturoră)

Petro Maior librorum valachicorum gr. catholicorum penes typographiam R. univ. revisore ac correctore 14-a cur. m. febr. e vivis decedente

(La camera)

eius obitum etc. camerae R. H. in nexu insinuati 11 April 1809 No. 7817 exarati scopo sistendi usque alterius nominationem eius salarii, censusque quarterialis hisce notum reddi. Dat

(Direct. Tipogr.)

medietatem salarii, et quarterialis census e cassa typographiae percepta a dire obitus sistendam esse, alia medietate ex aerario reg. levata, in eodem aerario suâ viâ pariter revocanda, Pttlate D. Vrae erga factam idcirco 15 cur. m. remonstrationem cum eo intimatur, ut praetensionum pro parte ejusdem typographiae e denato massa revindicandarum, et officiosorum nefors scriptorum recipiendorum intuitu cointelligentiam cum causarum P. t. direttore eatenus jam in viato foreat, vacantia isthac via eppi gr. catholici M. Varad. publicari disposita. Dat

(Causar Directori)

ac eidem typographiae restantiaro manente adjacens dicta typographiae directoris (titula) cum eo transponitur ut in eius cointelligentia sequestrentis nefors officiosis, quae adessent scriptis, quoad activas typographiae praetensiones e relicta denati massa revindicandus congrua mox disponat. Dat.

(Eppo)

Pttlatae D. Vrae in coherentia ordinum 29 Mart. 1808. No. 6460 editorum committitur ut instituta per diaecesim suam eius viciniam vacantis huius muneris cui annum 500 fl. salarium cum quarteriali censu in medietate ex aerario R. alta in medietate e cassa typographiae levandum est, adnexum, publicatione e recursuris debite tamen qualificatis individuis ternam propositionem cum exhibitione recursurum isthuc quo ocyus submittere fatagat.

XXIX.

Stefanü Nagy, directorulü fundatiunilorü comerale, in 21 Martie 1821, sub No. 210, arêtä, cä dupä relatiunea directorului de tipografiä din 20 Februarie, Petru Maiorü a rëmasü dëtorü.

REFERADA

Praes. 10 Aprile 1821 No. 8663.

Adjacentem isthic remonstrationem directoris typographiae R. uni-

versitatis in eo factam, quod *ab intestato* decedens Petrus Maior librorum valachicorum gr. cath. revisor et corrector typographiae 1235 finis teneatur, ex del camera R. H. A. ea cum requisitione transponi, ut summam hanc e caduca eius substantia excindendam, et cassae typographiae preferentur bonificandum disponere velit.

A D A U S Ū

LA DISCURSULŪ DE RECEPŪIUNE ASUPRA VIEŪEI ŐI OPERELORŪ LUI PETRU MAIORŪ

TrebuindŪ de a face studiulŪ istoricŪ din totŪ punctulŪ de vedere pentru schiŪările epocii sub II. Ői a epocii lui Petru Maioru, Ői pentru adevierirea lorŪ, de altŪ parte nefiindŪ datele aceste pinŪ acum adunate dupŪ natura materielorŪ, Ői altŪndŪ Ői unele date noue de interesŪ istoricŪ, amŪ cugetatŪ a fi de folosŪ adausulŪ acesta Ői pentru publiculŪ romŪnescŪ.

I.

EPOCA ISTORICŪ

A. Hierarchia serbŪescŪ.

Starca politicŪ vechiŪ a RomŪnilorŪ. RomŪniŪ in secululŪ alŪ 14, 15 Ői 16-lea celŪ puŪinŪ sub scutulŪ nobililorŪ romŪni, aveau unele privilegii Ői aveau districte romŪnesci (districtus Valachorum), aŐa in BanatŪ (1) precum Ői in ArdealŪ (2).

(1) Wlad Alajos, a romŪnnŪp Ős Ūgye, Lugos 1863, pag. 119; etc. Pesti Frigyes; A SzŵrŪny VŪrmegyŪei hajdanŪ olŪh kerŪletek. Budapest 1886. — In BanatulŪ sau comitatulŪ Severinului, districtele numite romŪnesci esistaŪ de pe la anulŪ 1391 incŵce Ői erau 8 : LugoŐiu, CaransebeŐtu, Mihold (Meadia), Halmos (AlmaŐiu), IllyŪd (Illadia), Komiath, Krassŵfŵ (CaraŐova) Ői Borzafŵ (Berzava), Ői dupŪ Pesti pag. 11, au existatŪ in seculŪ 14, 15, 16. Dar districte romŪnesci au fostŪ Ői in BanatulŪ sau comitatulŪ TimiŐului, dupŪ pag. 19, amintite in epistola regelui Vladislav alŪ V-lea, cu datulŪ din 30 IanuarilŪ 1853, Ői anume : Swdya, Monostor, BozŪr Supan, Ői pag. 30, Morsina. adecŪ 13 districte. Nic Tincus del Velia. Ist bis. politica-naŵionalŪ, SibiiŪ 1865 pag. 23—31, privilegiate rom. pag. 214. despre drepturile RomŪnilorŪ din BanatulŪ timiŐanŪ pag. 249.—Capit districtelorŪ se numiaŪ : Oberknezi.

(2) Vizsgŵlŵdŵs az erdŪlyi Kenŵzsŵgekrŵl, Nagy Enyed 1846, de mai multŪ autori anonimi, Fŵia pentru minŵte, inimŪ Ői literaturŪ Nr. 41, din 1846. In Ardel erau mai multe districte ro-

Starea bisericească a Romanilor. Biserica de ritalu orientalü, in Ungaria și in Ardélü era organizată celü puținü din secululü alü XI-lea, încätü din acestü timpü încöce se aflä urme, și mai târziü date positive despre esislința episcopatelorü și mitropolielorü de ritalu orientalü. (3) Aceste episcopate, și mitropolii, in secululü XI—XVI, nu erau de câtü romänesci, de religiunea resäritenä, pentru că pe acestü timpü, numai Romänii erau de religiunea resäritenä, și pentru că Sërbii cei emigrați pinä aci erau in numëru förte micü, și nu erau luați in considerațiune.

Causa imigrärii Sërbilorü, Turcii cei odatä puternici, sträbäturä și in teritoriulü țërilorü Ungariei, coprinserä Bänatulü, unde pe atunci populațiunea era mai inrögä romänescä, și domirä aci mai multü de unü secolü și jumätate. Impärațiü Austriei avurä unü șirü de rësboie asupra lorü, parte ca sä scape teritoriulü Ungariei, parte ca së-i respingä de la domnirea asupra crestinilorü. Leopold I-iü la anulü 1682, se pune in legäturä cu Arseniü Cernoviciu, patriarchulü sërbescü din *Ipek*, (4) și cu credincioșii acestuia, in contra Turcilorü, și la an. 1689, pörtä rësboiü, dar östea impäratëscä fu silitä sä se retragä; Sërbii și Albanesii, cari ilü ajutarä, încä se so-cotirä sä fugä din calea furiei Turcilorü, iërä de altä parte, impëratulü, pentru că populațiunea scäquse förte tare, îi chiemä, ca sä se coloniseze pe pämintalü impë-räției. (5)

Cäștigarea drepturilorü. Arseniu Cernoviciu s'a adresatü cätträ Isaia Diacoviciu episcopulü Ienopolei, in comitatulü Aradului, ca sä mërgä la Viena, și sä cërä garan-

mänesci (districtus Valachorum) anume : Hațeg, Fogarașiü, Brașovü, Omlașiü, Turnulü-Roșiu, Kivar (cetatea de pëträ etc. In fruntea lorü erau Romänii, nu numai ca judecätori, ci și ca comandänți de miliția pentru margini și garnisöne. Drepturile purcedü din privilegiü și diplome regesci; in anii 1216 — 1432 pämentulü Bersel, 1223 ținutulü Kerz, 1224 al Sibiului, 1231. alü Fägärașului 1247, lângä Oltü, 1253. Zek, și s'aü susținutü pinä cätre 1488, sub Ludovic I-iü. — Strämütäriile le-aü cäșunatü imigrarea Sașilorü, și apoi uniunea celorü trei na-țiuni in contra iohagilorü, dar cu inceletü îndreptätä in contra Romänilorü.

(3) In timpulü de la 1300—1691, in Ardélü se pomenescü : Mitropolia din Belgradü, episco-piele din Feleacu, Galați (lângä Fägärașiü), Geogiu (Feldiod) Bistra, Fägärașü, Silvașiu și Vadu, ërä in Ungaria, Mitropolia din Ienopole (Kisjenö lângä Aradu) și Timișöra, apoi episcopiele : Mureșana (Cianadu) Beiușiu, Cumania, Oradia Mare, Satu mare, Maramureșiü, Agria, Muncaciu, Lippa, Caransebeșiü, Aradu. Istoria bisericei Ortodoxe de Andr. Șiaguna, Sibiü 1860. II p. 218. Crestomatia, de Tim. Cipariu, Blașiü 1858, pag. 83 și 134. Ist. biser. politica nationala N. Tincu Velia pag. 56 și 58. Vechia mitropolie ortodoxä romänä, Nic. Popea, Sibiü 1870, pag. 56.

(4) *Ipek*, ađi *Pek* sub meridianulü 37, in Albania de ađi intre marginea Montenegrului, și a orașului Diakova.

(5) Eudoxiu Hormusachi. Documente Tom. VI pag. 13. In plänsörea din Dec. 1701. A com-uniläții sërbesci, cätre Leopoldu I-iü se dice : De la Majestatea Ta suntü trämise la an. 1682, scrisori îndemnätöre cätträ domnulü nostru patriarchü, cari scrisori conținü in sine, ca la timpulü de lipsä, sä ridicämü armele nöstre in contra Turculü inimicü, ërä pentru fidelita-tea nösträ, și atäta ostenëlä ne-ai promisü santu, de a ne scäpa patria nösträ de inimiculü Turcü etc.

tare de drepturi pentru sârbi, și împăratul Leopold 1-iu li-a dat diploma din 21 August 1690, (6) O di neagră pentru sôrtea de unu secolu și jumătate a Romanilor, deosebi din Banat. In această diplomă se garanteză libertate religioară, scutință, dreptu de a alege pre voevoda și altele, și atunei patriarchulu a trecut cu 36,000 de familii, și s'au aședat în Șiriu, în Slavonia, și unele părți ale Ungariei.

Peste unu anu, la 20 Aug. 1691, imigrații sub nume de *Rascii* (7) capetă privilegiu, in care se dice : «Să vè fie ertatù din națiunea și limba rasciană a pune pe archiepiscopulu vostru, acela să aibă dreptu de a dispune de toate bisericile de ritulu orientalu, de a rândui preoți sârbi în orașe și sate. . . și dreptulu de a dispune de toți cari mărturisescù religiunea acesta (8).

Impăratul Leopold 1-iu în 4 Martie 1695, a datù națiunii rasciane o diplomă nouă, in carea dicea : «Am ordinaru pregrațiosu, ca numitulù Archiepiscopu (Arseniu Cernovicu) să aibă demnitatea vechiă și facultatea de a promova pe episcopii de ritulu sêu, iară de episcopi aședăți printr'ensulù se însemnă : Isaia Diacovicu alu Timișorei, și Ienopolei, Spiridon Stirbița alu Verșetulu, și Eframiu Beniaminu alu Oradiei și alu Agriei, Stefanu Metoviacu alu Karlstatulu și Zrinopolei, Iestimin Drobnic alu Segedinulu și Albei regale, pre cari noi in puterea celoru de față am allatù de bine a'i admite, ca să pôta sêvêrși neconturbați prin districtele asemnate, in cari eu voia consiliulu nostru aulicu-belicu, s'a aședatù poporulù rascian sau servianu (9) cela ce, precum s'a atinsu. a venitù de sub jugulu servituti turcesci

(6) In această epocă au domnit in Austria și Ungaria împărații și regii : Leopold I, 1657—1705. Iosif I, 1705 — 1711. Carol VI, 1711 — 1740. Maria Terezia, 1740 — 1780. Iosif II-lea, 1780—1790. Leopoldu II, 1790 — 1792. Frncisc I, 1792—1835. Ferdinand V, 1835—1849. êrù patriarchii și respective mitropoliții sêrbesci, au fostu următorii : I. Patriarch Arseniu Cernovicu 1690—1708. Mitropolitulu Isaia Diacovicu 1708—1710, Sofroniu Podgorisanin 1710—1713. Vicentiu Popovici, 1713 — 1718. Moise Petrovici 1718 — 1731. Vicentiu Ioanovicu 1731. Patriarchu Arseniu Iovanovicu Șacabent alu doilea imigratoriu 1737 Mitropolit Isaia Antonovicu 1741—1748. Paulu Nenadovicu 1749—1760. Ion Georgivici 1764—1774. Vicentiu Ioanovicu Vidac 1774—1781. Moise Pulnic 1781—1790. Stefan Stratimirovicu 1790 — 1837. Stefan Stancovic 1837—1842. Patr. Iosif Račaciu 1842—1865. Samuel Mașirovici 1864—1874. Procopiu Ivacicovicu 1874—1881.

(7) Rascia după monunintele vechi celtice însemnă terenu apătosu, mocirlosu. Rascianii e numele Serbilorù in diplomele și privilegiile lorù. Rachia (Rașia) la celticulù Rascia. Raque in Picardia și ađi însemnă locu mocirlosu și racha, tină, pământu muiatù. Leopold I. in rescriptulu din 24 Nov. 1703, îi numesce «Gens raziana», de unde nemții au numitù pe sârbi, Raizen, êrù maghiarii Racz.

(8) Andreiu Șaguna, Memorialu către ministeriu, 1851.—Sibiù 1860 p. 56.

(9) Aci se numescu după numele cum se numesce poporulù pe sine. La începutu s'au numitù Serbli, Sorbli, Sorabli, mai târziu sub Romani și Sorbi, de care se afla și la ritulu Saale (Sala, Zala) in Thuringia. Numele celtic vechiu e formatu prin Celti, anumè, carii din Gallia se aședară in lăintrulu Mesiei de susu, și se numiră Scordisci. Numele purcede din Suir-apa, bi-omeni, si li-micù, adică locuitori de pe la ape mici; Moravă (mi-micù, earg-apa, de aci

sub dominațiunea noastră. Și aceste privilegii li s'au întărit de mai mulți împărați și regi. (10).

Românii devin sub Serbi. Din aceste se vede, că s'a înființat hierarchia numai pentru Serbi, și decese sunt serbesci, însă Sârbii căpătând dreptul de a dispune despre toate bisericile de religiunea răsăritenă, nu e îndoielă, că voru fi năvălită asupra Românilor din Banat și Ungaria, cari voru fi preferit a se ține de mitropolia lor vechiă din Belgrad în Ardél. Daru Atanasiu mitropolitul din Belgrad, făcându uniune cu biserica română catolică, această mitropoliă răsăritenă a încetat, și Români răsăriteni devenind cu totul părăsiți în privința bisericească, s'au dus la episcopi și preoți Sârbilor, și acestia și-au lătit jurisdicțiunea preste Români de legea gr. orientală din Banat și Ungaria, (11) ba mitropolitul Carloveștului începe de a purta și titlul de mitropolitul Belgradului, (12) érá în 13 Iulie 1731, Vicențiu Ioanovicu se denumesc de arhiepiscopul și patriarha Rascianilor, și decretul Ți supune pe toți creștinii de ritul grecesc din provinciile Austriei, și din «Valachia austriacă,» adică România pînă la Olt (13).

Starea acesta privilegiată bisericească, a îndemnat și pe Arseniu Ioanovicu Șacobens patriarhul din Ipek, că la anul 1737 se trecă cu altu popor sârbesc în împărăția Austriei.

Organizarea nouă a bisericel. Impărătesa M. Terezia reorganizează hierarchia sârbescă. Pe Români gr. orientali din Ardél Ți scote de sub administrațiunea Carloveștului, și la anul 1751, fondază provisoriu episcopia din Sibiu, érá mitropolia Carloveștului o supune mai multor schimbări, (14) pînă ce cu regulamentul din 1777 o organizează definitiv, formându episcopatele: Verșetu sau Caransebeș, Timișóra, Bács, Aradu, Pakracz, Buda și Karlstadt (15), totu-odată în diecesele Aradu, Timișóra și Verșetiu, se organizează 30 de protopopiate cu 1007 parochii românesci, Margos etc. Lăsându pe Ți, avem sârbii, ce e identic cu syrnii (pentru ca Ți și Ți se strămută) și Syrnii sunt locuitorii de pe la Drava, Sava.

(10) Andrei Șaguna, Ist. bis. ort. II. p. 282. S'au întărit de Iosif I, în 27 sept. 1706 de Carol al VI-lea în 8 Oct. 1713. D-lu M. Terezia în 18 Maiu 1743. Eudoxiu Hormusach Documente VI, pag. 52, aduce diploma de întărire a lui Iosif I.

(11) Andrei Șaguna, memorialul citat pag. 17.

(12) Patriarha Moise Petrovicu «archiepiscopum et mitropolitam Carlovicem ac Belgradensem. Eudoxiu Hormusach Documente VI, pag. 507, într'o petițiune către Carol al VI-lea.

(13) Eudoxiu Hormusachi, Documente VI pag. 467. Mitropolita ab universo in provinciis nostris existentis sui ritus populo agnoscatur et honoretur, ipseque qua talis plenaria facultate in Carloviciensis, non minus ac provinciarum neoquisitarum metropoli. observatis tamen is, quae in austriaca Valachia nostra cisalutana etc.

(14) Diecesele de mai înainte, în an, 1769 fură convocate la congres și pe baza propunerilor s'a adus regulamentul din 1770. La anul 1774 și 1776, convocate la sinode, și apoi s'a adus regulamentul din a 8-a duminică a lui Ianuarie în 1777.

(15) Regulamentul din 1877 § 21, dispune, că diecesele aci anumite să se țină de jurisdicțiunea mitropolitului din Carloveștu. În § 32 se enumeră de nou.

și în celelalte diecese 30 de protopopiate cu 502 parochii sârbesci (16). Prin acestu regulamentu, și prin declaratoriul illiric, datu în 1779, ce în puține numai ce modifică regulamentul, toate erau în favoarea sârbilor, era despre Români nimica, afară de subordonarea dieceselor Aradu, Timișoara și Verșețu sau Caransebeșu.

Deputațiunea de curte. Dară ca ierarhia sârbescă nu cum-va să-și ridice capul prea tare, la anul 1852, s'a fondat «Deputațiunea de curte», o corporațiune gubernătoare și de control în cauzele banatice și illirice, și în ea nu era nimeni din sinul bisericei orientale, era în urmarea gravamenelor din partea ierarhiei, cărea dorea cancelaria națională, și în urmarea declaratorului din 1779, cauzele illirice s'au încredințat cancelariei aulice unguresci. Plansorile noue, totuși au mijlocit că la anul 1791, să se facă «cancelaria aulică illirică» însă acesta n'a ținut nici unu an pentru că în urmarea articolului 10, din legea din 1792, Banatul reincorporându-se Ungariei, și cauzele illirice s'au străpusu din nouă cancelariei unguresci, dară unu episcopu sârbu era totu-odată referintele cauzelor illirice, și această sistemă a ținut pînă la anul 1867. (17).

Națiunea illirică. Sârbii, fiindu că emigrară din vechiul Illyricu, se numiau pe sine în scriptele lor, și se numiau și în rezoluțiunile prenalte «națiune illirică» (18). Acesta la începutu nu avea nici o însemnătate pentru Români, de când însă prin paragraful I a regulamentului din 1777. (19) biserica a căpătat numele: Biserica orientală neunită de ritul grecescu, era poporul ei — care a stat și din locuitorii dieceselor Aradu, Timișoara și Verșețu, — a căpătat numele de «națiune illirică» (20), Români se considerară în cele bisericesci, de o parte din națiunea illirică.

(16) Consemnarea B) alăturată regulamentului. cu privire la § 32.

(17) Hormusachi Doc. VI, p. 15. Instrucțiunea din 15 stug. 1754, a M. Tereziei... în Banaticis et illiricis angeordnete Kais. Kōng. Hof deputation. Siaguna II, p. 294, T. Velia pag. 282. Alois Wlad. A român nép és ügye pag. 135, dice, că a reședut în Timișoara.

(18) Hormusachi Documente VI, p. 456 — 469, în instanța deputațiunii..., universa inclita gr. ritus natio illirica; era în decretul de întărire a lui Vic. Ioanovici cu datul din 13 Iuliu 1731... gentis illiricae.

(19) Illiriches Nations-regulament: Ingrijirea noastră pentru binele binemeritului națiunii illirice, care la an. 1690. s'a aședat pe teritoriile de creditateale noastre etc. Ce se repețese adeseori.

(20) Illyricum, seu Illiria s'a împărțit: 1. în Illyris Rarbara, care a stat din Iapidia, Liburnia și Dalmația; 2. în Illyris graeca, care a stat din Albania și în parte din Epirus. Herodot numesce Illyri, pe locuitorii de pe țărmul resăriteanu alu Mării adriatice, anume de la Marea Ionică, pînă la gura riuului Po, și înșiră între ei și pe Eneți, seu Veneți. Câte-va riuri ce curg în Dunăre, le dice; începute din Illyria. Acestu cuvântu e celtic; illyr, seu Llyr. în dialectul cimblic însemnă apă, și astu-felul Illyri sunt locuitorii de lângă apă, care aci, e Marea Adriatică.

Incercările de desnaționalizare. Românii fiindu astu-felū predați pe mână ierarhiei sêrbesci, pentru cei de la puterea acesta, ce a fostu mai naturalū, de câtu ca în totū felulū să-și apuce prada națională, și se încerce a 'i desnaționalisa, ce, în parte le-a și succesū. Nic. Tincu Velia, scriitorulū bisericescū ȃice : Acestā politicā de desnaționalizare o aū urmăritū și practisatū ierarhiei sêrbi, prin episcopii, protopopii, și directorii școlari în acelu modū, că aū scosū pe nesimțite mai din tôte bisericile limba românească, și cărțile românești aduse cu mari spese din Ardelū și Țera românească, și aū întrebuintatū totū felulū de mijlōce, ca Românii se lapede numele de familiā saū cognumele românești, și să ia altele sêrbesci, saū a le lorū proprii să le sêrbescā. Și de atunci avem atâtea cognume sêrbesci în sinulū națiunii, și mai alesū între preoți și învățatori, ca cei mai subordinați, și mai dependinți de ierarhiei sêrbesci. (21).

Congresulū naționalū illiricū. O iconă tristā a pozițiunii Românilorū ne dā și congresulū naționalū illiricū, la care a fostū convocatā națiunea illiricā. Congresul stetea din 25 de deputați militari, 25 deputați preoți, și 25 de deputați provinciali, (22) iarā la an. 1790 încă și de 25 de deputați nobili (23).

Diecesele Timișōra, Verșețiu și Aradu — unde suntū Românii — încă aū alesū deputați, dar preoții făceau după comanda episcopilorū, ca militarii după comanda comisarului regescū, — și plânsorile Românilorū, în câtū acele atingeau cause naționale, nu se consideraū.—Vomū redica aci memoria luptei celei mai de frunte a Românilorū în congresulū din 1837 în contra numirii «națiune illiricā». Anume deputatulū Maximu Pascu, fostulū directorū de școle în Banatū, a făcutū propunerea, ca numele națiunii illirice să se transforme în «națiunea illirico sêrbescā și românească. Acestā enunțaiune a produsū o cêrtā lungā, unde deputații sêrbi s'aū provocatū la diplomele, decretele, rescriptele, resoluțiunile subscrise de însuși monarhulū, și în cari despre națiunea românească, nu se face nici o vorbā, și aū ȃisū Sêrbii «că ei aū primitū pe frații români în sinulū lorū, și îi-aū însoțitū loru-și și că dorescū din tōtā inima de a trăi în armoniā cu Românii, și cu ei a remānē «*una națiune*» (24). Lucru naturalū, că nu se putea ajunge nimica.

Legile contra orientalilorū, și cele pēntru ei. Tôte aceste favoruri pentru ierarhia sêrbescā, erau din grația respectivilorū domnitorī. Dar fiind că domnia ten-dința de a face catolici pe toți locuitorii țerilorū, și sêrbii cei favorizați erau băgați într'unū cornū de caprā, pentru că ortodoxii în genere nu aveau dreptū de a posede

(21) Tincu Velia Hist. bis. politicā susținea la pag. 279.

(22) Reg, nat. illir. din 1777 § 56.

(23) Andr. Șaguna II, p. 293, unde spune, că 25 de nobili numai de astā datā furā aleși și apoi ȃrā remaserā cei 75 de deputați.

(24) N. Tincu Velia, Hist. bis. pol. mol. p. 310, citare din : Serbski narogni Kongres 1837, tipăritā în Neoplanta, pag. 20, adicā Românii să se privescā de Illiri, respective de sêrbi.

posesiuni de orice după lege (25) numai catolicii pot posedea posesiuni. Se susține una și adevărată religie catolică și cei ortodocși se declară incapabili și spre ocărmuirea bunurilor de « economi și de diregători » și ca propaganda pentru catolicism să fiă liberă în țările: Dalmația, Croația și Slavonia mitropolitului de religie gr. neunită (din Carlovețiu) nu i se concede jurisdicțiunea asupra popilor și poporului de religie anunită (26).

Iosif al II-lea însă a împins epoca sa înainte și pentru acesta în timpul lui Leopold al II-lea se aduce articolul din legea 27 în dieta din 1790/1 despre : Neuniții de ritul grecesc, unde se dice: « Locuitorii de ritul gr. neunită ai Ungariei și părților adnexe, dăruiți cu dreptul cetățenesc să fiă capabili după modul celor alți locuitori, de a câștiga bunuri și a le posedea, precum de a purta tot felul de ofițe. Altmintrelea drepturile maiestății sale, în cauzele clerului și religiei fundațiilor, institutelor de învățatori și a creșterii tinerimii nu mai puțin a privilegiilor, se susțin în putere așa cum Maiestatea sa le-a primit, Sârbii se simțiră mai puternici, pentru că acuma își vedeau întărite privilegiile și prin lege.

În urmarea acestei legi numai ortodocșii nobili erau primiți în ofițe, până ce a venit articolul de lege 5, din 1844, despre aplicarea posibilă și a nenobilor la toate diregătoriile publice. Însă cuvântul *posibilă*, a rămasă și până azi de tot elastic.

B). Ierarhia românească greco-orientală.

Spargerea catolicismului și reformațiunea. Biserica catolică începu de a decădea cu învățăturile, moravurile și puterea sa morală mai în totă Europa. Ludovic al XII-lea din Franța, și împăratul Maximilian îndemnară pe papa Piu al II-lea la o reformă, prin conciliul din 1511 în Pisa, dară acesta neînvoindu-se la nimica a împins pe catolici, la revoluțiune în biserică. Martin Luther în 1517 începe lupta pentru reforme în Wittenberg și Worms, și următorii lui, după protestul, ce l-au dat în contra deciziunilor dietei ținute la anul 1519, în Speyer, se numără *protestanți*; era la anul 1530. precisându-și învățăturele în dieta din Augsburg, căpătară numele de reformați de confesiunea augsburgică, sau augustana. Dară reformatorii numai de cât se certară între sine, pentru învățăturele nouă, căci la anul 1519. Ulrich Zwingli făcu reformațiune nouă în Helveția, era după mórtea lui la an. 1531 învățăturile lui le continuă Ioan Calvin, un om fanatic și grozav la caracter; următorii acestor învățatori se numesc de regulă de confesiunea helvetică, de la Helveția unde le începură. Aceste învățături străbătură și în Anglia, Irlanda, etc.

(25) Leopold I, decr. 4 din 1687. Acesta s'a întărit și prin decr. 30 din 1715, decr. 86 din 1723.

(26) Maria Theresia, art. 46, din 1741, § 2 și 4.

pe lângă unele schimbări. Dară nici această spargere a catolicismului nu a fost destulă, unora din reformatori nu le-a plăcută nici dogma despre Santa Treime, Servet începu doctrina sa în contra Treimeii, fiindu însă ucisă la anul 1533, o continuă Socinus. (27).

Nici catolicismul din Ungaria și Ardélu n'a rămasă cruțată, și reformațiunea avu mare influință și asupra Românilor de religiunea gr. resăritenă.

Starea politică și bisericăscă a Românilor în Ardélü. Să ne întorcem acuma la Ardélü, și se cercămă sörtea Românilor de aci. Pusēșiunea cetățenescă a lorü deveni mai tristă, când Maghiarii, Secuii și Sașii în 14 Sept. 1437, legară «Unio trium nationum» în contra plebii, a iobagilorü, dară acea uniune pentru-că poporul roman, era plebea multă, se desvoltă și practicēză în contra Românilorü. Doctrinile reformațiunii străbătară în Ardélü, Sașii fură cei d'intăiü, carü primiră învățăturile lui Luther. și 'și întemeară biserică de confesiunea augustană; nohiliü maghiariü și Româniü se făcură de confesiune helvetică adecă calvinü, la începutü formară biserică comună, dară la 1550, escändu-se certe religionarie, se despărțiră, și pe la 1564. Sașii ca Luteraniü, Maghiariü ca Calvinii aü biserică națională. La 1570, se recunösce și secta unitarilorü, și la o laltă toți fiindü stăpânii situațiunii începură persecutările cele mai spurcate asupra Românilorü gr. orientali, aducü legi cum-că în Ardélü numai religiunea catolică, luterană, calvină și unitară suntü recepte saü trimite, eră la an. 1575, religiunea gr. orientală e dechiarată de sectă, și se privesce de suferită în țēră numai pină 'i va plăcea Domnitorului și ordinilorü de Statü, adecă nobililorü, aristroației. (28).

Acēsta era cu atâtü mai posibilü, cu câtü Ardélulü de la an. 1538—1696, deveni sub puterea principilorü din țēră (29) carii mai toți erau reformați deosebi calvinii și înfränseră și religiunea catolică, și cea orientală.

Româniü ca naționalitate, nu erau primiți între cele trei națiuni. Româniü ca și încătoți de religiunea gr. orientală, nu erau primiți între religiunile recepte, ba dechiarăți, că până atunci vorü fi suferiți în țēră până va plăcé domnilorü. Eraü dară dați de pradă pentru-cele trei națiuni și pentru cele patru religiuni, ca și în ierarchia serbēscă, serbilorü.

Intăia spargere a religiunei ortodoxe. Româniü de religiunea gr. orientală, aveau din timpurile cele mai vechie, mitropolia lorü în Belgrad sēü Alba-Julia (30) cu mai

(27) Carol Rotteck, Allg. Geschichte VII, pag. 86 etc.

(28) Eud. Hurmuzachi Fragm. zur Gesch. der Rumänen, Bucuresci 1881, pag. 3. Aprobatae Const. I, tit. 1, art. 2. George Basiliu. Catechismulü calvinescū, Sibiiü 1879, pag. 101.

(29) Familia Ioan Zapolya, 1538—1540. Isabela 1540—1559; Ioan Sigismund 1559—1571; Familia Bathory 1571—1613; Familia Bethlen 1613—1630. Fam. Rákoczy 1630—1657, Fam. mestecate 1657 — 1661. Fam. Apafi 1661 — 1696. Compendiu de Istoria Transilvaniei de I. Rusu pag. VIII.

(30) Ed. Horm. in Fragmente zur Gesch. der Rumänen pag. 18, controlēză șirulü mitropoli-

multe episcopii și mitropolitul avea jurisdicțiunea și peste Români din Ungaria și Banat. Dar de locu ce se formară religiunile reformate în Ardeal, și mai ales în timpul principilor din țară, calvinii făcură așa presiuni și atâtea persecutări în câtă la început o mulțime de familii române nobile, mai târziu mulțime din cler și popor trecu la religiunea helvetică sevă calvină. Mijlocele primare erau falsificarea doctriinelor ortodoxe prin instrucțiuni de la principe către cler și popor (31) și prin introducerea unui catichism greunat de doctrine calvinesce. (32).

Dar aceste mijloce spirituale nu folosiră după dorința calvinilor; și pentru acesta se apucară de administrația unor părți sevă a bisericei întrege ortodoxe și de siluirii în contra mitropoliților, cari apărau cu totu zelul biserica lor. Doi mitropoliți cădură de sacrificiu, anume Ilie Joresti sub pretestu de purtarea rea, la anul 1643, fu judecat și despoiat de tote. Mitropolitul Sava Brancovitz, care era apărător și mai aprig, la an. 1680, fu judecat la temniță, perderea preoției și avuției, și în multe Vineri de tērgu, în Vințiu, scos din temniță și bătut în public. Intre astu-fel de terorisme s'au aflat și mitropoliți mai slabi de inger și de credință, cari s'au supus jurisdicțiunii bisericesce calvine, sau au trecut cu totul la calvinism, precum Stefan Simon 1632—1651. Iosifu Budai 1680. (33).

Superintendentii erau și superiori în biserica ortodoxă. Unu mijlocu, de a infrange biserica ortodoxă română, era că superintendenții, adică episcopii calvinesci, erau puși să de controla mitropoliților și clerului, sau de capi peste aceștia și biserica ducendă ei administrațiunea (34). Dar nu a fostu religiune păgână ori creștină care să fiă fostu așa de batjocorită ca a Românilor din Arděl. Mulți scriitori o mărturisesc, dar aci mă provocă la P. Maioru, care ni spune: «Superintendentul calvinilor, nu numai ședea pe scaunul celu d'intăiu în soborele cele bisericesce ale Românilor ci încă și clerul și protopopii Românilor erau siliți să-lu ducă pe a-

ților din Belgrad. Astu-fel: 1. Varlam în an. 1537; 2. Paul Tordasi, 1569; 3. Genadiu I. 1580; 4. Ion de Prislopu, 1595—1599; 5. Theoctistu, 1605—1609; 6. Dositeiu 1627; 7. Genadiu II, 1628—1640; 8. Elias (Ilie Joresti) 1641—1643; 9. Stefan Simon (ovitz). 1651; 10. Danil, 1656; 12. Sava I Brancovitz, 1680; 12. Iosif Budai, 1682; 13. Iosafu 1682; 14. Sava II. 1686; 15. Varlaam II, 1687—1690; 17 Theophit 1692—1697; 17. Atanasiu. 1698.

(31) Instrucțiune de la Gabriel Bellen 1827, către Dositeiu și 1628, către Genadiu II. De la George Rakoczy II, către Stefan Simon, 1643.

(32) Decretul din 10 Oct. 1643, a lui I. Rakoczy I, către Stefan Simon, și din 1652. G. Rakoczy II, către Danil. — George Banitz Catichismul calvinescu. Horm. Gesch der Rumänen p. 9.

(33) Art. Fragmente p. 60. P. Maior Ist. bisericescă cap. 4. Eudoxiu Hormuzaki Frag. zur G. der Rom. p. 10, etc.

(34) Act. Frag. p. 255 Veszprémi István erdelyi reformatus magyar és Oláh püspök. Act. Frag. pag. 264. Il vă globi cu glöba cum a rânduitu cinstitulü pispekul (episcopul) Horti István, și Vlädica Varlaam. G. Sinkai anulü 1651—1774. In ce a mai statu superioritatea, Horm. pag. 11, etc.

cela în scaunul redicată pe umeri, până în sobor, și nici fără superintendentul nu era iertat clerului și arhierilor să judece nimic în cele duhovnicesci (35).

A doua spargere a religiunii ortodoxe. Încă pe când domnia Apafi al II-lea, ultimul principe din țară, Ardealul ajunsese sub sceptrul Austriei. Precum calvinii vătămară religiunea ortodoxă, pentru că nu o suferiau, și pentru ca din elementele ei să se întărească în contra religiunii catolice, așa de acum se începură persecuțiile în contra Românilor ortodocși, ca să-i facă catolici, și se întărească catolicismul, ce altcum, încă de multu era și o devisă a casei domnitoare. Pe timpul principilor din țară, în Ungaria se și începuse proselitismul pentru catolicism, și sub firma de uniune cu Roma în părțile Munkaciului trecuseră Rutenii și Români la catolicism.

Împăratul Leopold I, în 4 Dec. 1691, emite o diplomă prin care garantează privilegiile celor trei națiuni, era în 9 Aprilie 1693, altă diplomă prin care garantează egalitatea și drepturile religiunilor recepte în Ardeal, adică : catolică, luterană, calvină și unitară. În o eră nouă, totu blăstemul celu vechiu! Români nu erau între națiuni, ortodocșii nu erau între religiuni recepte. Politica avea lipsă de a înmulți numărul catolicilor în contra celorlalte religiuni. (36) Trebuia dar și acum ca să se recreeze Românilor o stare de stat și religioasă, și o sôrtă ca să le fiă greu și se n'o pôtă suferi, fiindu lăsați și arbitriului nobililor, ca apoi creștând favorurilor promise pentru uniunea cu Roma, să și părăsescă religiunea străbună, și ca și prin calvinism, în parte și sângele.

Sub egida lui Kolonitz, primatului Ungariei s'a început campania asupra lor; o armată de Iesuiți, și în unele timpuri, alta militară, a conlucrat asupra lor. Teofil, mitropolitul ortodox din Belgrad (1692—1697) la îndemnul primatului și Iesuiților în 21 Martie 1697, subscrisese actul de uniune cu Roma. Era mitropolitul Atanasie subscris în 5 Sept. 1700, și de acuma mitropolia ortodoxă orientală din Belgrad, încetă și se începe ierarchia gr. catolică. (37).

Români ortodocși rămân fără episcop și apoi capeta sêrbi. Prin trecerea la unire a mitropolitului Atanasie, stăpânirea nu mai voia să sufere ortodocși, ci se proclameze pe totu poporul românesc, de religiunea nouă gr. catolică; daru protestând o parte mare în contra abuzurilor și siluirilor, Leopold I, în 12 Dec. 1701 decretă Românilor renași în biserica vechiă, libertate de cult și toleranță și ordonă ca cei scriși cu sila în lista uniților să se scotă din numărul acestora (38). De atunci Români ortodocși capetară nomenclatura de «nenniți», sau cei «de legea

(35) P. Maioru Ist. bis. pag. 79.

(36) Act. Frag. p. 79, Samuil Klein dice : Religia catolică puțină următorii avea, așa dăr catolicii nu ar fi putut merge pe nimica. P. Maior Ist. bis. cap. 4. Actele de unire întregi Tim. Cip. Act. și Frag. p. 77.

(37) Tim. Cipariu; act. și Frag. pag. 80. Eud. Hormuzacki Frag. r. g. der R. p. 30.

(38) P. Maioru, Ist. Bis. pag. 86. Andrei Șaguna, Memorial pag. 14 Horm. l. cit. p. 83.

vechiă, și ei remaseră pînă la anul 1751 fără de nici un episcop. De la 1701 pînă la 1751, aflăm pe mitropolitii sîrbesci purtîndu titlul și de mitropolitul Belgradului (39) dară cu atare jurisdicțiune restrînsă asupra lor, pentră că neuniții pînă la anul 1751, în cauzele ce se țin de consistorialul bisericesc, se judecă de consistoriul unită al episcopiei din Făgăraș (40).

La an. 1751 pentru neuniți s'au fondat episcopii în Sibiu, dar și atunci nu căpătără episcop de naționalitatea românească, ci sîrbescă, cari acuși sunt, acuși nu sunt episcopi în Sibiu. Mitropolitul sîrbesc în Oct. 1758 a cerut de la Maria Terezia, ca jurisdicțiunea bisericescă să i se lătească și peste Ardelu, dar prin rezoluțiunea din 13 Dec. 1758 i s'a refuzat, pentru că se credea, că împărătesa are de cuget să fondeze episcopia neatîrnată (41). În acestu timp Dionisiu Novacovitz, episcopul sîrbu din Buda era ca episcop provisoriu, și după mîrtea lui (1770) Sofroniu Kirilovitz, asemenea în modu provisoriu (42). Împăratul Iosif al II-lea pe episcopul numit din Sibiu și pe cel din Bucovina îi supune jurisdicțiunei mitropolitului din Carlovețiu, în cele dogmatice și spirituale însă îi esclude de tôte libertățile și privilegiile națiunii ilirice, (43) și la 6 Nov. 1783 denumesce pe Gedeon Nichitz, ca episcop stabilu cu reședința în Sibiu, dar părăsitu, ca să trăească din nimica, și din această cauză retrasu în satul Reșinaru unde la anul 1788 mîre; din 25 Maiu 1789 urmază Gerasim Adamovici, care mîre la 1796 asemenea în Reșinaru.

Episcopia nouă a Sibiului vacantă și apoi episcopu românesc. Iosif al II-lea prin patentul din 20 Augustu 1782 mai ușură sîrtea neuniților, dar după mîrtea lui episcopia neunită rîmase 14 ani vacantă. În 19 Sept. 1810 s'a adunat congresul de alegere al neuniților în Turda, Vasiliu Moga s'a alesu de episcop, care avea 1000 de parochii, și 34 de protopopiate. De și lumea a intrat în secolul nou alu culturii, românii fură din nou respinși în timpii vechi, pentru că Vasiliu Moga a căpătat o instrucțiune, care îi spunea că în Ardelu iarăși sunt numai 4 religii recepte, biserica neunită e numai tolerată și să se retragă de a face piedice uniunii cu Roma, pentru ca se susțină legea din 1744. Episcopul fu mînatu să locuască la Clușu și numai după multă rugare lăsatu în mijlocul turmei sale și a murit la an. 1845. (44)

(39) H. B. nota 12. Moise Petrovici, Vincentiu Ivanovici. P. M. Hist. bis. p. 156.

(40) Tim. Cipariu, Act. Frag. p. 103 și 132. La 14 Oct. 1746. M. T. dă unu rescriptu prin care se încep din nou persecuțiunile asupra neuniților. Horn. p. 131.

(41) Frag. z. G. der Rumänen p. 208.

(42) Actele Soborului bis. ort. res. din Ardeal 1860, pag. 112.

(43) Resoluțiunile din 30 Sept. 1783. Nr. 1701 și din 9 Oct. 1783, Nr. 2252. T. Velia Ist. bis. pol. nat. p. 165.

(44) P. Maioru Ist. bis. pag. 131—142. Tim. Cipariu, Act. și Fragm. p. 167. Eud. Horn. Frag. zur G. de R. 216. Șaguna II, pag. 191 aduce instrucțiunea.

Restaurarea mitropoliei ortodoxe. Andrei Șaguna fu denumit de episcopu la 26 Iuliu 1846 și deveni un bărbat mare al biserice și națiunii. Abătându-ne de la toate faptele lui nu putem din destul de a admira înțelepciunea lui în conducerea biserice ortodoxilor până ce a putut mijloci în 24 Dec. 1865 restaurarea mitropoliei ei, dar nu în Belgrad unde încetase, și la an. 1855, se restaură ca mitropolia gr. cat. românească, ci cu nume generală, în Ardél și în Ungaria, și Banat, atunci. când cauza biserice neunite, ca națională era odată pusă ca și Christos în mormânt. Dar vedem pe împăratul Francisc Iosif I-ii, ca și pe îngerul care a prevălită pētra de pre mormânt și a strigat: «Nu vă temeți, căci sciți că pe Isus cel răstignit îl căutați!» (45).

C. Ierarhia greco-catolică.

Promisiunile și drepturile date uniților. Kolonitz primatul Ungariei, și fondatorul uniunii cu Roma, în manifestul său din 2 Iunie 1698, promite că aceia, cari primesc unirea, câștigă deosebită favoare, și scutirea de lipsă de la împăratul, care în plinirea puterii sale voesce de a împărtași pre preoții gr. catolici, biserica, și bunurile biserice, cu acele drepturi, libertăți și favoruri excepționale, ce sunt date și bisericei catolice (46). Mitropolitul Atanasie Anghel, ține sinodul în 5 Sept. 1700 în Belgrad. și primesc unirea (47), era împăratul Leopold dă o diplomă, care garantează mai multe drepturi (48). Însă guberniul și dieta Ardélului a pus mii de pedice, și nu a lăsat ca drepturile, să se esecute, pentru că stând în majoritate din reformați, purtau luptă contra catolicismului. Românii se plâng la împăratul, și acesta în 19 Martie 1701, emite o diplomă nouă pentru organizarea biserice unite, dară neperdându-și din naimea ochilor, scopul cel de frunte, adevă interesul catolicismului.

Mitropolia din Belgrad, încetă și ca mitropolia greco-catolică. Atanasie mitropolitul ortodox, și trecut la unire, în 1701, e chemat la Viena. și aci sântit după ritul romano-catolic, și apoi denumit de episcop gr. catolic al Albei Iuliei, dară, el a folosit titlul și de arhiepiscop (49).

Iesuitul la spatele episcopului gr. catolic. Denumindu se Atanasie de epis-

(45) Evang. Mateiu cap. 28. Il. 5.

(46) Enciclica lui Kolonitz la Tim. Cipariu Act. și Frag. pag. 73. Eud. Horn. Fragm. sur g. der R. p. 77.

(47) Manifestul unirii, totu acolo, pag. 77.

(48) Diploma acesta, la P. Maior. Hist. bis. p. 82.

(49) Atanasie era sântit în 22 Ianuarie în Bucuresci. Tim. Cipariu, Act. și Frag. p. XV și 88 P. Maior, l. c. pag. 193. Uniți ținea cauza mitropoliei din Belgrad prin trecerea lui, Atanasie, ca și mitropolit de o cauză deschisă.—P. M. avu dreptul, pentru că la an. 1855 se restaură ca mitropolia unită.

copă (50), i s'a denumit și un teologă dintre Iesuiți cu titlu «causarum generalis auditor» ca să 'i fiă mentor și controloră în tôte agendele bisericesci. Dară înstrucțiunile lui de la primatele Ungariei și de la papa, mergeau și mai departe, pentru că surpară tötă autoritatea episcopului, și acesta deveni ună simplu vicară ală Iesuitului. Acastă instituțiune a făcută multă necază episcopiloră și bisericei gr. catolice; voră fi vrută se scape de superintendentă, și au dată de Iesuit.

Petru Maioră, unulă din scriitoră cari se uită la omă în ochă, și are adevără în cuvintă, dice : Uniți să 'și aducă aminte de toemela cea vechiă a episcopiloră latinesci, cari, cum se întorceau vr'ună din legea grecescă, la împărtășirea cu Roma vechiă, îndată încălecară peste ei, în cătă episcopăi cei toști de legea grecescă, nu mai avea acea putere și volnică, care o avusese fiindă neuniți, ci cu totulă atărna de la voia și porunca episcopiloră latinesci, și numai vicari erau acestora. . . . Intru aceeași asupra era Archiepiscopulă din Ardélă, cu toți Românăi lui, după făcută unire cu biserica Romei. (51).

Episcopia gr. catolică se mută din Alba-Iulia la Făgărașă. Pe timpul reformațiunii, și român-catolicei au suferită în cătă episcopia rom.-catolică a Ardélului, cu reședința din Belgrad era vacantă mai multă de ună secolă. Sub sceptrulă Austriei ridicându-se catolicismulă, episcopulă romano-catolică din Belgrad nu suferia altă episcopă în acelă orașă — pentru acăsta, episcopia greco-catolică a trebuită să se care de aci. Impăratulă Carol ală VI. In an. 1717 — la rugarea episcopului Ión Patachi fondéză episcopia din Făgărașă, și papa Romei Innocențiă ală XIII-lea în 18 Maiă 1721 o întăresce și o pune sub atărna episcopului rom. catolică din Belgrad, iară după mórtea episcopului Pataki, la an. 1725, administrațiunea diecesei Făgărașului s'a dată în mâna rectoriloră Iesuițiloră din Clușă, și așa a stată până la 1733, când s'a denumită Innocențiă Clain. Acestă omă bravă a făcută multe pentru mănăstire, seminariă, tinerime, și totă poporulă românescă, ca să fiă primită de ală patrula în țera. In an. 1742 s'a și đisă ca românăi să se considere de fiă patriei, și nu ca suferiți» (decă încă nu ca națiune) și dieta din 1743 a întărită rescriptulă respectivă, că la 1744 era să-lă stergă (52). In urma intrigiloră călugăriloră, Clain în 1751 resignéză.

Reședința episcopiei Făgărașă se pune în Blașă. Impăratulă Carol ală VI-lea a cerută de la papa Clement ală XI-lea, ca să canonizeze episcopia Făgărașului, iară papa a prelinșă, ca mai întâi de tôte impăratulă să dea casă pentru episcopă și mănăstire pentru călugări, (in locă de canonici și capitulă). Impăratulă atunci a re-

(50) Episcopăi au urmată în șirulă acesta : 1. Teofil † 1698. 2. Atanasiu† 1714. 3. Ionă Pataki 1716—1725. 4. Iónă Innocențiă Clain 1733. resignéză 1751. 5 Petru Aaron 1752—1764. 6. Atanasiu Rednică 1764—1772. 7. Gligoriă Maioră 1772—1785. 8. Iónă Bobă 1785—1830.

(51) P. Maioră Ist. bis. pag. 197.

(52) P. Maioră Ist. bis. p. 193. Act. Prog. de Tim. Cipariu p. 92, 93. Eud. Horm. Prog. zur G. der T. p. 96. Articolulă 6 din legea din 1744, in Act. Prog. p. 97.

luatū moșia de la Gerla și Sămbăta de jos și a datū dominiulū Blașului. din care causă la an. 1747 Blașulū se desemnăză de reședință episcopiei, pentru că, pe acuma se pregătesce mănăstirea și cele de lipsă, și Blașulū incepe a deveni Athena națională a Românilorū. Din acestū timpū e de a se mai aminti numai, că în timpul episcopului Atanasiu Rednicu 1764—1772, administrațiunea episcopiei cade în mânle primatelui, și că a urmatū Gligoriu Maior 1772—1785 unū demnū soțū alū lui Innocențū Clain (53).

Piecesa gr. catolică a Oradiei mari. Ținutulū Oradiei mari, și respective a comitatului Bioru, ca încă ortodoxū a fostū supusū mitropolitului din Belgrad. Dar și aci a începutū unirea încă mai înainte de 1690, și unindu-se o parte din români, episcopulū rom. catolicū din Oradia Mare ū-a supusū jurisdicțiunei sale, și așa de cumplitū cu bătaia și cu temnița, a pășitū asupra Românilorū, în cătū în urmarea turburărilor s'a făcutū conscripțiune nouă oficiosă, și în an. 1758 s'aū aflatū numai trei parochii unite. Atunci M. Terezia le-a datū episcopū de viță românescă, însă ca acela să fiă vicariulū episcopului rom. cat. din Oradia Mare. Episcopulū Moise Dragoșiu mijloci de la împărătēsa episcopia independentă, dar papa Piu alū VI-lea abia la an. 1777 s'a învoitū la acēsta (54).

Caracteristica accestei epoce. Ca să pricepemū mai bine motivele acestorū întemplări din viața bisericească și politică a poporului nostru, trebuie să le căutămū și în alte părți. Abusurile și corupțiunile în biserica catolică a îngreșatū chiarū și pe unii din preoții catolici, și pentru că papa și clerulū catolicū nu a vrutū ca înșiși să le îndrepte, prin preoții catolici s'a făcutū reformațiunea, și prin acēsta spargerea bisericeii catolice și cășunarea de revoluțiunī, și chiar de rēsbōie.

Încă mai înainte papii fondară în Spania tribunale de incușițiune grozave în contra ereticilorū adică neatolicilorū, și acele tribunale le a datū pe mâna călugărilorū dominicanī, cei mai crudeli și servili, și chiar aceștia erau și tērgoveții papei care vindea «ertarea păcatelorū» pe bani, și chiar aceștia dedură prima ansă la reformațiune. Țērile catolice cele mai frumoșe, și regii cei mai lăudași se întunecară și se spurcară prin gonirea de eretici și tribunalele de eretici. Istoria e plină de faptele silnice, de turbarea fanatică a popórelorū, și capetelorū lorū. Tribunalele pentru eretici, sub forma «dreptului sântū» aū chinuitū și ucisū pre ómenī de s'aū îngrođitū creștinētatea, și păgânătatea, și pentru acēsta faptele unorū papī, și ale catolicilorū, se timbrēză de macula istoriei geniului omenescū. Prin reformațiune, tribunalele de incușițiune aū începutū curēndū activitatea înmărită, nou-tatea religiunei lui Luther și Calvin le-a adusū sacrificii nouē. (55) Étă ilustrațiun-

(53) P. M, Ist. bis. p. 201. Act. si Prog.-p. 113, 130.

(54) Tim. Cipariu, Act. și Frag. pag. 163. și 176. Episcopii gr. cat. ai Oradiei Mari a fostū în acēstă epocă : 1 Meletie Covacs 1759—1775. 2. Moise Dragoșiu 1775—1787. 3. Ignatie Darabant 1787—1805. 4. Samuel Vulcan 1805.

(55) Carl Rotteck Wels Geschichte VII, pag. 118.

nea și pentru suferințele Românilor. Mai totu în această formă și cu acestu spiritu s'a arătatu uneori catolicismul, și mai adeseori calvinismul și în Ungaria și în Ardelu în contra religiunei gr. orientale, de care la începutu se țineu toți Români.

Pentru căracterisarea mai de aprópe a suferințelor bisericei orientale, aflăm plânsórea chiar a sêrbilor celoru cu privilegiu și diplome de la Leopold I, scriindú în Dec. 1701, către împêratulú. «Pe lângă tóte crudelitățile Turcilorú, noi amú rêmásu în ritulú nostru tolú-deuna conservați și siguri. . . lasă-ne să ne mutámú de unde am venitú (56).» Causa era, pentru că abia se aședará, și preoții catolici și porniră asupra lorú.

Georgiu Barițiu dice : «Cu excepțiune de vr'o trei sultani, nici Turcii nu au persecutatú mai cumplitú religiunea rêsăritenă în imperiulú lorú. (57).

Marele Andreiu Șaguna, căpêlândú dreptulú ca să țină soború bisericescú în 1850, lú deschise cu aceste cuvinte : «Intre ce dureri trupesci ne-au născutú pe noi mamele nóstre, întocmai între acele dureri sufletesci, ne-a născutú pre noi și sânta nóstrá biserică! . . . Cum o biserică creștină se asuprise de cele-l'alte biserici creștine! cum fiú unei biserici se lipsiră de drepturile lorú prin puterea cea volnică a fiilorú altorú biserici, cum se degradă regula cea înaltă a creștinătății : «Iubesce pe aprópele têu, ca pre tine însuși !» (58).

II.

EPOCA CULTURALĂ

Factorii culturii. Cultura generală a unui poporú atêrnă de la mai mulți factori. Factorii cei de frunte suntu : starea politică și bisericescá, adecă națională, atêrnétóre de la constituțiunile țerei, în câtú acestea împedecă, sau redică cultura unui poporú. (59). Din această causă a premersú descrierea istoricá a epocci, de lipsă pentru scopulú acestei serieri. Cei-l'alți factori ai culturii suntu : mijlócele materiale, scótele și alte instituțiuni de cultură, de carí Româniú puturá dispune sau a se folosi. Numai prin ilustrarea acestora se póte pricepe starea culturii Românilorú în acea epocă, numai prin ilustrarea acestora se potú pricepe și unele din biografia și operele lui Petru Maiorú, totú de odată de lipsă și pentru mai bună pricepere a biografiilorú lui Samuil Clain și Georgiu Sinkai, carí trăiră totú în acea epocă. Fiindú că altele au fostú mijlócele de cultură a le Românilorú neuniți din Ungaria, Banatú și Ardelú, și altele a le celorú uniți aflu de lipsă a le trata separatú.

(56) Eud. Hormuzachi, Documente Tom. VI, pag. 13. plânsórea comunității Sêrbilorú.

(57) G. Barițiu : Catichismulú calvinescú, pag. 104.

(58) Actele soborului bis. ort. res. Sibiiú 1850, pag. 7.

(59) N. T. Velia Ist. bis. politică-națională pag. 204. Viéța națională politică a Românilorú, st

A. Ierarchia sêrbescă.

Bunurile bisericeii sêrbesci. Curêndu după ce se aședară sêrbii, și se organiză ierarchia sêrbescă, se prevêdu totu odată cu venituri mari, la anul 1749.

Paragraful din regulamentul din 1777, reorganisându această cauză, ne spune următoarele :

1. «In urmarea rezoluțiunii nôstre prênalte din 2 Aug. 1749, adresată către mitropolitul Nénadoviciu, la care trebuie și acuma de a rămâne, mitropolitul are de a căpêta pe an din cassa camerală din Esseg 6000 fl., din cassa comună din Timișóra 3000 fl., la olalta 9000 fl.

2. Usufructul bunului cameralu Dallya, cu apertinențele, dară totuși apriatū, numai «ad-personam» mitropolitului.

3. Usufructul bunului Neradin, și a prediului Pankoweze, ce noi 'lū dămū mitropolitului «ad-personam» astū-felū cum l'a posedatū mănăstirea Gergeteg.

4. Tôte realitățile și apertinențele ce le are arhiepiscopatulū să le folosescă.

5. Taxele de sântire, normate în paragraful 22. (60).

Astăđi bunul Neradin și prediul Pankoweze nu e a ierarchiei, respective a mitropolitului. Dallya însă aduce pe an de regulă peste 100,000 fl. v. a.

Causa scolară. După ce a muritū Arseniu Cernoviciu, Isăia Diacoviciu, episcopulū Ienopolei, mai târđiū alū Aradului, ajunsse vicarū mitropolitanū în Carlovêțū, și la anul 1706 *ceru licența pentru ridicărea unoră scôle, și a unei tipografii.* Guberniulū, abia la an. 1723, însărcină pe baronulū Kalanek, directorulū cameralū și judecêtorulū națiunei sêrbesci, ca să introducă scôle prin orașe și sate. In urmarea acêsta, mitropolitulū Moise Petroviciu la anul 1724, ear congresulū sêrbescū la anul 1730, a trâmisiū circulare către preoțiime, ca să încêpă de a ridica scôle. In Carlovețū școla cea d'intăiū s'au ridicatū la an. 1731. (61).

Maria Terezia in an. 1777 ordinéză : «De ôre-ce noi gratiosissime amū indrumatū dirigêtoriele nôstre aulice, ca să fiă priviđhitore la *introduccerca* cu folosū și fundatā a causei scolare, și să cautē mijlôcele și dispozițiunile conducêtore la acestū scopū, și după ce și în cercurile provinciale ale Banatului Timișóra, s'au făcutū unele îngrijiri, așa precum prin patentulū nostru amū adusū la cunoscința publică,

în legămintū cu viêta bisericescā religioariă peste totū. Ori-ce poporū venindū la cunoscința de sine, nizuesce a 'și procura și asecura douē atribute a vieței sale, carl punū fundamentū la unū viitorū mai ferice.

(60) Pentru bulla ce o da unū episcopū din Verșețiu sau Carenșebeșiu 200 de galbeni, celū din Bacsku și Aradu 150, cela din Pakracz 125, êră cel din Buda 100 galb. Pentru singilia unū preotū 30 cr. de casă, dară să nu se ridice peste 50 fl.

(61) Andreiū Șaguna Ist. bis. II. p. 309. N. T. Velia pag. 201. Mai vêrtosū de la Maria Terezia, când prin patenta din 2 Nov. 1566, s'au întemeiatū mai multe șcôle în Temișiana.

poftimū și în cele-l'alte cercuri și în dieceșele episcopesci neunite, întru asemenea modū conducerea instrucțiunii și introducerea școlilor triviale, și aceleia dintre episcopii noștri, care și din partea sa conlucră spre scopul acesta, îi recunoșcem de meritū eminente, asigurându-lu despre simțimintele noastre grațioșe (62).

Gimnasiul și alumnul sêrbescū. Mitropolitul Paul Nenadovici, școlele ridicate la 1731 în Carloviț, le-a înălțatū la an. 1761, la școle de gimnasiū; ẽră mitropolitul Stratimioșevici la 1791, unū bărbatū nemuritorū alū sêrbilorū, lângă acestū gimnasiū a fundatū unū *alumnū*, în care se primiaū 60—70 de tineri sêraci, cari căpetaū prânđū și o pâne pe ȃi, și a fundatū unū *convictū*; unde se primiaū câte 40—50, de tineri, cari plătiaū unū prețū moderatū pentru susținere (63). Ce e mai firescū, decătū cā sêrbii aū pututū face progres.

Starea deplorabilă a Românilorū din Banatū și Ungaria. — Să auzimū chiar pe împêratulū Iosif alū II^{oa}, îngrijindu-se de aceșii Români, la an. 1785.

«In Banatū, ȃice împêratulū, suntū deosebi trei națiuni; anume *Valachii* și *Raiții*, cari amēdouē se ținū de religiunea gr. neunită și apoi *coloni strēini*, de felurite națiuni din Germania. Națiunea *valachicā* (românescă) se tratēzā încā totū într'unū modū selavicū, de unde, urmările suntū în parte, puțina ei cultivare și nestatornicia. Până când darā în ei nu se va mijloci prin școlā o deșteptare îndestulătoare, prin tratare bună, o afecțiune către pământulū lorū și nu se va așța voiā de zidirea mai bună a caselorū și de cultivarea mai bună a pământurilor lorū, pe urmă de plantarea mai multorū pomi, pinā atunci se vēdū aceșii omeni, dintr'o ȃi în alta, numai a câmpui. *E și adevērit; cā pentru de a face locū altorū coloni, Românilorū li s'a luatū pământurile cele mai bune, satele lorū li s'a strāmutatū, și astū-felū li s'a făcutū m.ă multe apēsări, când ei suntū totuși cei mai vechi locuitori ai țerei*» (64).

Eră despre românii din comisariatulū Oradiei mari și anume comitatulū Aradului, ȃice merele Iosif alū II-lea : «In acestū districtū, trebuie a privi la principiile

(62) Regulamentulū națiunii ilire din 1777 § 65.

(63) Andr. Șaguna Ist. bis. II p. 312.

(64) Eudoxiu Hormuzachi, Documente, vol. VII. pag. 442. Instrucțiunea lui Iosif alū II-lea cu datulū din 26 Martie 1785, către ȃece comisari regesci, trāmishi în Ungaria de a regula bisericele gr. neunite ale deosebitelorū naționalități, § 18, pentru Banatū.

Alois Wlad A roman nēp ẽs ũgye, Lugoson 1868, pag. 130. În urma domnirei Turcilorū, și a rēsboclorū cu ei, populațiunea din Banatū a scāđutū tare. Conteșle Claudiu Mercy, comandanteșle supremū militarū la an. 1700, a fostū însărcinatū cu impopulațiunea Banatului, și a lueratū 13 ani în cauza acēșta. Maria Terezia (pag. 135) cu patentulū din 17 Febr. 1763, colonilorū străini le-a promisū și datū bani de drumū, casā gata, pământū, vitele de lipsă, bucate pe unū anū, și apoi instrumente de aratū sēu bani să se plătēșā în trei ani și iertare de porțā pe 6 ani. La 22 Iuliū 1766, s'a înșințatū în Viena comisiunea colonială, care a condusū causele aceste și s'a spesatū pe anū 200,000 fl.; casele pentru Nēmți le-aū ziditū locuitorii din Banaiū, firesce în partea cea mai mare Români. Și ađi se audo cum se sfādesce vre-unū Romānū cu Nēmțu : «Tu avenițā! eū ț-amū ziditū casa!»

adevărate, precum le prescrie toleranța. Încă domnesce deosebi în comitatul Aradului, o rigore și o apăsare nemărginită a supușilor într'un mod slavă, la care diregătorii comitatului, și magistrații de acolo se cred a fi impuțeriți. Românii sunt încă așa de tare îndatinați la apărare și la tratarea slavică (robescă) în cât și locuințele proprii le sunt de tot indiferente și sunt dară aplecați la nestatornicia. La aceștia trebuie așa să se introducă școle, precum preoțimea lor să se instrueze mai bine. În sine trebuie o tratare mai omenescă din partea domnilor de pământ, și antistilor, ca să-și facă mai buni, și să-și lege de pământul, pe care sunt (65).»

Legile pentru școle publice. Dacă în atare privință s'a făcut progres după cerința epocii, atunci acel progres, s'a făcut prin patentele curții. După legile țerei pe acest timp, numai româno-catolicii aveau dreptul ca să ridice școle publice și institute mai înalte. Dacă se află institute de acestea la alte confesiuni, acelea sunt concesse prin rezoluțiuni mai înalte. Nică chiar Nemții și maghiarii, cari nu erau de confesiunea rom. catolică, n'aveau drept să-și ridice școle, institute confesionale publice.

Abia articolul de lege 26 din dieta din 1790, și anume §-ful 2, conde și dice anume: «Augustanilor, și Elveților li se iartă să zidescă școle de publicitate, pe unde au bisericile lor, asemenea școle *superiøre*.... dar comunele catolice să nu se îndatoreze de a ajuta zidirea și susținerea lor. § 12. Pe viitor să nu fiă ertat de a ocupa bisericile, școlile și fundațiunile ale acestor confesiuni.

Despre școlile ueunite anume nu e nimic. Articolul 27 de lege din 1790-1 pe gr.-oriental îi proclamă de cetățeni cu exercițiu liber de religie și susținându-se privilegiile biserice, adică a ierarhiei sârbesci, în privința școlilor erau susținute dispozițiunile din regulamente.

Directoratele de școle. Începându-se înființarea școlilor, ierarhia sârbescă s'a împărțit în 4 directorate școlare. 1. *slavonescă*, din comitatele Pozsega, Veröcze, și Sirmiu. 2, *Timișoran*, din comitatele Timișora, Torontal, Carașiu. 3, Alu *Budet*, 4. alu *Oradiei mari*, avându fiă-care directorat câte un director, iară inspectorii de școlă, erau protopopii respectivi.

La an. 1810 pentru conducerea mai uniformă a cauzei școlare Impăratul Francisc I-iu a denumit pe Uroșiu Nistoroviciu de inspector al tuturor școlilor populare neunite, dar la 1812 s'au format 5 directorate. În două de regulă erau directori români, în Banat, și pentru Ungaria, în Oradia mare. După 1848 s'au format inspectorate de școlă, și acestea dură până la 1859. Cei din urmă inspectorii români erau în Banat V. Ioanoviciu și la Oradia, Stefanu Ionescu. La 1859 declarându-se școlile cu caracter confesional, drepturile de inspecțiune școlară, s'au predat episcopilor eparchiei. (66)

(65) Eud. Horm. Documente p. 432. Instrucțiunea § 4 și 5.

(66) And. Șaguna Ist. bis. II. p. 213, și după experiențele mele.

Teologia. Maria Terezia în an. 1777 dice : «Ce felu de îngrijire e de lipsă, și aplicabilă, ca popiloru designați pentru preoția, să nu le lipsescă științele necesarii pentru chiătarea lor. vomu hotări; pină atuncea însă să *incleze ridicarea de scôle clericale*. Dară de o cam-dată, celu ce dorește de a ajunge la sântirea de diaconu, sau preotlu, sau celu ce concurează pentru o parochiă, trebuie să alătore nu numai testimoniulu de la învățatorulu și profesorulu său despre studiile sale, ci trebuie să fiă bine examinatulu din partea consistoriulu, ca să nu fiă primitulu la sântire și parochiă mai nainte de câtu după aflarea consciințiosă a capacității sale (67).

Sub Iosif alu II-lea s'a înființat teologia și preparandia în Verșețiu și Temișóra. T. Velia 'mî spune că la anul 1789, s'a improvisat și ceva teologiă și preparandă cu cursu de șese luni în Temișóra, pentru Românii și Sêrbii banațeni. În institutul acesta a servit Mihaiu Dascălulu, apoi renumitul Tichindelü, și studenților români, a propus învătătura în limba maternă românească. Dară sêrbii după ce a pus mâna pe toate organele vieții naționale a le Românilorü, au introdus slavismulu prin toate scôlele românesce, ce aveau de dascăli parte mare călugêri și servitori de pe la monastiri (68). Iară într'altu locu, pentru timpul mai nou : «Cerce cine vrea, și va vedea că consistoriele din Temișóra și Verșețiu, de la tinerii sêrbi, cari vrea să învețe teologia, ceru mai multu de optu clase gimnasiale; eră Românii se primesc adesea și de aceia cari știu numai limba maternă, și, și acesta de totu rău. (69).

Maltratarea clerulu prin episcopi. S'a repețit în lume, cum-că nu e mai afurisită puterea, de câtu în mâna popiloru, și s'a constatat deosebi în timpul reformățiunii, și alu închisițiunii. Ce despotismu, ce abusu au trebuit să facă episcopii, decât Maria Terezia a fost silită să ordoneze : «Noi oprim episcopilorü și mitropolitulu, ca pre supușii lorü preoți sântiți să 'i mai pedepsescă cu bătaia, cu fere, cu legături, sau cu lucruri pentru slujitori, pentru că acesta, nu numai nu se pôte împreuna cu demnitatea de preotlu ci și pentru că acesta arü trage după sine în locu de reverință cătră preotlu, o desprețuire. În asemenea modu să se încungiure *suspensiunile nedrepte*, și din casu în casu să se facă relațiune cătră deputațiunea aulică illirică; mai departe ordonămü, ca escomunicațiunea să se facă numai cu concur-

(67) Regulamentulu Nat. III: din 1777 § 34.

(68) Tincu Velia p. 201. Andreiü Șaguna II, pag. 311, dice, că sub mitropolitulu Stefan Stratinovici la an. 1791, s'au reorganizat instituttele teologice din Aradü și Verșețiu. Ce tristü lucru că nu se lucră pină acuma istoriele speciale a dieceselorü românesce! Velia la pag. 200 comunică o tradițiune, cum că imp. Iosif alu II-lea, între 1780—1790 a fost în Timișóra, cu pașii săi a măsurat locul pentru reședință, biserică și teologiă, și în fața multora a promisü, «că vedându clerulu românescu alătü de necultivatü, spre scopulu cultivării lui se îndura de a da 60,000 fl. pentru fundarea unu institutu clericalü. Adevêrulü, ôre a datü, nu se scie.

(69) T. Velia, pag. 305.

sulă regescă (70). Clerul să se rețină de a pedepsi pe laici cu bătaia, să nu a' i pune pe banca publică, să nu a' i eschide de la îndatînata sărutare a icónelor, etc. (71). Ce voră fi făcută atunci cu preoții, învățătorii și alții români, cari s'au luptat contra loră pentru cauza națională, când și în timpulă din urmă se arătară grozavi în contra Româniloră. (72).

Să ni aducemă aminte de ună sfatū alū lui Petru Maioru : «Episcopiele Aradului, Verșejiului și Timișorei, aū episcopi de nēmulū sērbescū. Și acēsta este una din cauzele de căpeteniă că Româniū din Banatū pină acum umblă orbecândū prin întunereculă nesciinței celei vechi și vorū merge pōte a orbeca, în cātă vreme vorū fi supuși episcopiloră celorū sērbesci. (73)

Preparandia. Pină nu era preparandiă, cine era învățătorū ? Eră Tincu Velia ne dă deslușiri, pentru că elū, ca și profesorū de teologia română din Verșejiū și ca și protopopū dintre cei mai culți, a avutū interesū pentru istoria culturēi nōstre și anume ne spune : «Pre lângă monastirile de la Morava și Partoșiu, încă din vechime erăū scōle, unde învățătorii veniți din România, învățau mai vērtoșū pe tinerii, care se preparaū pentru chiāmarea preoțescă. orī cea învățătorēscă. Scōlele de pe lângă monastiri erăū *publice*, și că mai erăū încă și scōle private *casnice* pe la protopopi, preoți și alți cărturari, pentru a învăța religiunea, citirea, scrierea și socotēla. Atare scōlă casnică a ținutū și ore-care Vasile Diacon Loga, în satulū numitū adī «Sediștea mare» lângă Verșejiū, unde elū în an. 1736, venindū din România ca diaconū, din monastirea Tismana, s'a aședatū cu 50 de familii romānesci și a fondatū aci o comună romānescă, care, nu se află cum va fi fostū numitā pină la venirea sērbilorū. Elū a propusū în scōlă, pe lângă alte sciințe și maiestria zugrăviei. Din scōla lui aū eșitū patru zugrafi, cari în urma mandatului episcopescū, aū avutū de a însemna numele sântilorū și alte inscripțiuni prin bisericēle romānesci, numai slavonesce.» (74).

Bucuria lui Petru Maioru a fostū mare, când s'a înființatū în Aradū lângă epis-

(70) Regulamentul din 1677 § 59.

(71) l. c. § 61.

(72) În Banatū se aude proverbulū : «Să te ferescă Dūmneđeu de turbulū popilorū.» Nu credū ca să se fiă născutū de cātū din relațiunile nōstre cu sērbii. În 1849, după revoluțiune, clerulū și anume episcopulū sērbescū a ținutū gōnă asupra preoților romāni naționaliști și 'r-a piritū ca pe rebeli, apoi în cetatea Timișorei în casemate s'au închisū 26 de preoți romāni. O pōesiă din timpulă acela începe : În Timișóra 'n casematū, Clerū romānū s'a arestatū Prin Zsivkovits Panteleimon, Episcopu, sērbescul Domnū etc. În pōesiă se înșiră : Dimitrie Petrovici Stoichescu protopopulū și Pavelū Lăzărescu, Ionichiū Miculescu, Parochiū Lipovei, Zamfirū și Meletie Miculescu, tata și fiulū din Secusișiū, Nicolae Murariū, Chirilă Oprianū. Sofroniū Murgu, Petru George, Pavel Ioanovicū, Petru Dibroviciū, Vicentiu Adamū, Alexandru Ottonoga etc.

(73) P. M. Ist. biser. pag. 130.

(74) T. Velia Ist. bis. pag. 198 și 201.

copie greco-orientală românească, o preparandiă. Și încheiase cu tipărirea istoriei politice, dăru pe foia din urmă ni scrie: «Impăratul Austriei Francisc I^u în acestu anu, adică 1812, ridică la Arad școlă pentru învățătura celoru ce au a se găli la dăscăliile cele de prin orașe și de prin sate, adică preparandiă. Și deosebitu bine pōle nădăjdui nēmulu românescū de la caticheta Dimitrie Tichindel și de la ceî trei profesori români, Constantin Diaconovici Loga, Dr. Iosif Iorgovici și N. Miuță. Însă nu e indoelă, că spre prōcopsela deplinită, e de lipsă și ajutorulū clerulū.»

Tipografia din Viena. La an. 1771, fiindu principele de corōnă Iosif în Munkács, pe călugērulū Grigorie Maioru, care era acole sub pedēpsă, ilū trāmite la Viena, unde atunci se făcuse tipografia rusescă și românească, ca sū fiă *censori de cărți*. (75) M. Terezia în an. 1777. «Noi amū ordonatū, că pentru mai bună folosire a instrucțiunii tinerimii, și a învățătorilor ei, așa pentru căștigarea mai ușorū a Missalelor, Ritualelorū, Acatistelorū, și altorū cărți de lipsă *clerulū illiricū* și poporulū, sū se ridice aci în Viena o tipografiă propriă pentru limba illirică și alte limbi orientale (76) sub inspecțiunea deputațiunii nōstre aulice illirice, că astū-felū de cărți, cari i înă acum s'au procuratū cu prețuri nemoderate din țēri străine, sū se capete acolo, în asemenea formatū, bunū, frumosū și cu multū mai estinū (77).»

Tipografia din Buda. Stefan Novacoviciu, agentū de curte avea în Buda o tipografiă privată numai pentru tipărirea de cărți illirice și românești. Tipografia universității a cumpărat'o Francisc I-ū în 23 Iunie 1805, a întăritū acea cumpăratură și tipografia lui Novacoviciu acuma s'a împreunatū cu tipografia universității regesci, care s'a inzeștrātū cu dreptulū de a tipări și vinde cărți illirice și românești (78). Acēstă tipografiă de la an. 1805 încōce e de mare însemnătate pentru cultura romānilorū, și pentru acēsta vomū mai reveni la ea.

(75) Tim. Cipariū, Act. și Frag. p. 126. Eudoxiū Hormuzachi, Fragm. zur g. der R. p. 196

(76) Sub limbă illirică se înțelege cea sērbescă; sub limbele orientale, de buna sēmă a popōrelorū, ce se ținū de religiunea orientală, adică încă limba grēcă și românească, pentru că și după 16, s'a tipăritū și cărți românești.

(77) Regulamentul Nat. III. din 1777 § 66.

(78) Ministeriulū de cultū și învățămētū reg. ung. cu ordinațiunea Nrl. 29423 din 1881, a ordonatū, ca sū se facă catalogulū cărților tipărite în acēstă tipografiă. Cele spuse suntū scōse din relațiunea tipografiei către ministerū. În catalogū, sub Nr. 101, la an. 1804, e introdusă: *Elementa linguae Daco-romanae sive valachicae* de Georgius Sinkai. Judecāndū după catalogū acēsta e prima carte tipărită aci în interesulū Romānilorū. Catalogulū însă e neperfectū, pentru că multe, despre cari am date positive, că s'au tipăritū în tipografia universității, nu suntū înșirate în elū; cauza e. pentru că nu s'a purtatū matrizula despre totă cartea tipărită, și catalogulū s'a făcutū de după cărțile ce se mai allă în magazinulū tipografic, unde lipsescū esemplariile de susținutū. Lexiconulū din Buda nu se allă, atare directorū, vedēndū. că nu mai cumpērū nimenea din elū hārtia tipărită, a declarat'o fără de preț și a vëndul'o cu mājă pe la negustori.

B. Ierarchia greco-catolică românească

Bunurile bisericii unite. Împăratul Carol VI-lea, la an. 1717 a dăruit pentru traiul episcopului Ión Pataki, domeniul camerală din Gerla, și moșia Sâmbăta de jos, cari după socota fiseului, aducea venit de 3000 fl., pentru episcopul Făgărașului cu locuința în Făgăraș. Papa Clement al XI-lea, la cererea împăratului Carol al VI-lea, ca episcopia Făgărașului să se canonizeze, a pretins ca să se facă în Făgăraș o casă pentru episcop și o mănăstire unde să fiă călugări în locul canonicilor, sistemați lungă episcopii rom.-catolici. Episcopul Ión Clain intrând la anul 1732 în episcopie, avu energia și înțelepciunea de a mijloci de la împăratul rezoluțiunea din 21 Aug. 1738, prin care în locul domeniului de la Gerla și moșia de la Sâmbăta de jos, s'a datu domeniul Blașului, mai odată așa de bun pentru că venitul acestuia făcuse pe an 6,000 fl. din cari 3000, fl. erau destinați pentru episcop, 3,000 fl. pentru călugări, și scopu de cultură. (79)

Inceputul în cultura străină. Leopold Colonicz, primatele Ungariei, pe la an. 1693 începând agitațiunea catolică în Ardél între Români, lasă de a se compune un catichism românesc în spiritul catolic, 'l tipăresce pe spesele sale în mai multe mii de exemplare și-l împarte poporului și tinerilor români, și prunci români aflară primire și nutrire, precum cultivarea în școlile catolice. Totu pe acestu timp un seminariu rom. cat. de nou fondat și bine prevădu în Cluș, s'a îngrijit de creșterea preoților români, și prin aceștia, pentru lățirea statornică a religiunii catolice între poporul destinat, pentru catolicism, (80). Gubernul Ardélului merse și mai departe. Prin decretul său din 26 Sept. 1699 ordonă :

a). Episcopului unit i se ertă ca se sântescă de preoți numai, concurenți vrednici. Vrednicia e de a se documenta prin un esamen, la care ia parte, nu numai preoții uniți, ci și preoții emiși din partea episcopului respectiv, de aceea religiune, căria, Români vrău de a se alătura.

b). Din lipsa de ori-ce fel de școle, între Români, candidații de preoți se alle primire în statul preoțesc, numai atunci, când ei vor fi cercetați școlile acelor confesiuni, cu cari Români s'a unit. (81). După întorcerea lui Atanasie la 1700, s'a încheat ca Români să se primescă în școlile latinesci. (82).

Școlile din Blașiu. A trebuit încă mult, daru totuși s'a întorsu treba pe bine. Din venitul domeniului, jumătate, adecă 3000 fl. erau destinați pentru întemeierea unei mănăstiri cu 11 călugări, pentru seminariu cu 20 de tineri alumnii, și pen-

(79) P. Maior Ist. bis. pag. 200 etc.

(80) Eudoxiu Hormuzachi Fragm. zur G. der R, pag. 29.

(81) Eudoxiu Hormuzachi Fragm. zur G. der R. p. 89. Timoteiu Cipariu Act. și Fragm. pag. 84 punct. b, și g.

(82) Tim. Cipariu, l. c. p. 89.

tru trei călugări, carii se învețe la Roma. Și apoi clerul în soborul din 23 Ianuariu 1738, a promis 25,000 fl. din cari a plătit numai 16,000 fl.

De la predarea dominiului Blașului, în 1738, până la 1747, s'a făcut monastirea și ce a fost de lipsă (83), dar episcopul Inocențiu Clain ședea înainte de 1744 în Blașiu. A trebuit ca și pe timpul său se fiă scole populare unite în Blașiu, de orec în petițiunea sa către M. Terezia într'alte cere: «Ca reținerea volnicioasă a pruncilor români de la creșterea școlii, să se oprască sub pedepsă de 100 fl.» (84).

Episcopul următor, Aron primii episcopia la an. 1751, și peste două ani s'a apucat cu energie de școle. În publicarea sa din 17 Oct. 1754, spune, că împărătesa M. Terezia, a demandat, ca să se apuce *de deschiderca învățăturilor* (85) Aron la an. 1757 ridică și sintaxa, adică, după sistema vechiă, a patra școlă latină, și pe spesele școle, mai ținea și încă și alte școle românești, și erau peste 300 de învățăcei, pe cari Aron îi ținea cu pâne, și la serbători cu ferturi, pe unii încă și cu cărți și cu haine. (86).

Seminariile din Blașiu. Pe timpul lui In. Clain s'a făcut un seminariu ce se numia regesc, sau alu monastirii sau a Santei Treimi. Iesuiți vroiau să fiă profesori. Clain stă contra, și acesta e o cauză pentru surparea lui. (87). Dar episcopul Aron, la an. 1754—1757, a făcut alu doilea seminariu, numit episcopesc. L'a început pe spesele sale, primind câte 12 tineri, cari mai târziu se sporiră la 24. Aron a început se facă școlă separată pentru preoții, cari se sântesc, ca să învețe teologia morală, și rânducla biserică, și a vrut să facă o mănăstire nouă, în care să bage călugări noi, cari se aibă grijă de seminarul său episcopesc, și la 1762, a băgat cinci tineri din seminariu, în monastirea Buna Vestire. Episcopul Atanasie Rednicu, la an. 1706, a ordonat, ca pe viitor în seminariu să se primască numai de cei tineri, cari au voiă la preoție, și se amble în reverendă și la clerică. (88).

Înmulțirea bunurilor episcopiei. Precum s'a atins, Aron, a făcut un seminariu nou, și a vrut să facă și o mănăstire nouă, apoi pe sēma acestor două insti-

(83) P. M. Ist. bis. p. 201 etc. T. Cipariu l. c. p. 101.

(84) Eud. Horm. l. c. p. 110. Judecând după Act. Fragm. pag. 101. «Datoria călugărilor era ca să învețe și pe prunci, ca să potă forma din ei preoți harnici. pe acestu timp numai școlă la călugări se pōte înțelege.

(85) Tim. Cipariu, Act. și Frag. p. 217—222, sunt publicate 3 ordonațiuni de la acestu episcop.

(86) Primii profesori, Grigoriu Maioru, Al. Rednicu, Maximu Nēgoe sēu Meletie călugărul. Dēr nefiind călugări destui, sub Aron s'a făcut și din mireni, profesori Vulcanu, Boiaru, Iōn Nēgoe, Nicolae Ludași. La 1772, Samuil Clain de matesis și clică, Stefanu Popu de filosofă. Act. Frag. culēsă de pe pag. 105, 106, 113, 125.

(87) Tim. Cipariu, publică acesta din istoria lui Samuil Clain, ērū cū neavēndu'o acesta, mē provocu la Act. și Frag. pag. 105, 109, 121.

(88) T. Cip. pag. 101.

tute, precum pe séma mănăstirii din Belgradu, unde în Maierî (suburbii) redicase una cu unû turnû frumosû, a datû zestre tipografia și satulû Kut din comitatulû Belgradului, care l'a cumpăratû de la Gabriel Bethlen cu 30,000 fl. din carî 8,000 fl. de la clerû, iară 24,000 de la sine. (89)

Școléle populare și directoratulû. Ne spune Samuil Clain, că Aronû episcopulû ținea încă și școlé românescei și totû dintr'alû sêû plătia și pre *dascălulû românescû* și pre cântărețulû bisericeî (90). De aci se vede dară, cumcâ după 1757 a trebuitû să fiă și câte-va școlé populare, când Iosif alû II-lea în 1782 a datû decretû că religiunea nu mai pôte fi pedică pentru căștigarea drepturilorû, Româniû nu se puteaû folosi de acestû beneficiû pentru că precum đice Eud. Hurmuzachi, «unițî pe atunci aveaû numai vr'o 10 școlé populare, și una mai înaltă în Blașû, și abia acum s'a iertatû neunițilorû, ca să-și facă 8 școlé elementarie, pentru ce unițî s'aû cultivatû mai curêndû (91) Prin acêsta se pôte esplica acea presupunere, că Georgiû Sinkai trebuia să se fi reintorsû la Blașû între aniû 1780—1782. Din aceștia în care anû se reintôrse și incepu de a funcționa ca director de școlé, nu se pôte sci pozitivû, dar de ôre-ce Șinkai afirmă, că a purtatû dirigătoria acêsta în decursû de 12 ani, și din altă parte se scie, că elû fu scosû din directoratû la an. 1794, funcționarea lui de directorû de școlé populare, trebuie să fiă începută la an. 1782 (92).

Se trâmîtû tineri români la Roma. Se vede că de locû cum a ajunsû Atanasiiû Angelû episcopû, s'a începutû a se trâmîte tineri la Roma, ca să învețe acolo teologia. Iosifû Constantinû Palaki, care la an. 1716—1725 a fostû episcopû sub numele Iónû, încă învățase în Roma (93). Dar sub In. Clain în pertractarea cu papa și împêratulû Carol alû VI-lea pentru canonisarea diecesei Făgărașului, în a cărîi urmare a venitû diploma din 21 Aug. 1738, s'a otăritû ca trei tineri români să mêrgă la Roma. Clain după modulû vechiû întâiași dată trâmîse numai pe P. Aronû iară mai târđiû de odată pe trei înși, pe Grigoriû Maioru, Simeonû Caliani și pe Petru Iacobû, dintre carî Maioru și Caliani se reintôrseră la an. 1747 (94). Filotinû Laszló se reintôrce la an. 1762, iară Vasiliu Cheresteși, Ambrosiu Sadi și Ieronimû Calnochî în an. 1765 se trâmîtû la Roma în institutulû de propaganda fide. (95) Pentru susținerea a trei Români în Roma erau destinaț 970 fl. și pentru spese de călătoria 128 fl. din cele 3000 fl. ce se dedeaû și pentru călugêri și Alumnî (96) Grigoriû Maioru episcopulû, în an. 1774 trâmîte pre Georgiu Sincai, și pre Petru

(89) Samuil Clain la T. Cipariû Act. Fragm. p. 110.

(90) Acolo, pag. 106.

(91) Eud. Horm. Fragm. zur G. der R. p. 314.

(92) Illarianû Papiu, Viêța lui Șinkai : IV.

(93) Samuil Clain, la Cip. p. 141.

(94) Acolo, pag. 96 și 101.

(95) Acolo pag. 119, Cancelariulû de adî, nu e din vița acêsta?

(96) Acolo pag. 94. 102.

Majoru la Roma (97), și apoi a încetat să trimiterea la Roma! Pentru ce? Numai în 1855, s'a reinceput trimiterea.

Se trimită tineri Români la Viena. Săntindu-se Atanasiu Rednic în 1765 de episcopu, a mijlocit în anul viitoru de la Impărătesa Maria Terezia, ca în Pasmaneș, institutul teologicu ungurescu din Viena să se dea două locuri pentru două tineri din diecesa Făgărașului, și în urmare s'a trimitu Samuil Clain și Stefanu Pop, cari au studiatu acolo 6 ani, și au absolvit filosofiu și teologia. După întărirea lui Gligoriu Majoru de episcopu, M. Terezia a făcutu în Viena, la Santa Barbara unu seminariu pentru 50 de clerici de lege greco-catolică, ca se învețe acolo; între cari s'a primitu 9 români gr.-cat. din Ardelu și 6 din diecesa Oradiei mari. Impăratulu Iosif alu II-lea, acestu seminariu l'a strămutat la Agria în Ungaria, de aci la Liovu în Galicia, și apoi desființându-se, clericii se reîntorseră acasă, dară banii fundaționali se împărțiră dieceselor, și anume celei a Făgărașului pentru 9 clerici i s'a datu 1200 fl. pe an. (98).

Diecesa Oradiei mari. Episcopia Oradiei mari devenindă la an. 1777, independintă de episcopia catolică, M. Terezia o îndestrăză cu dominiulu Beiusiului ruptu din dotațiunea episcopului catolicu, și confirmatū de Iosif alu II-lea la anul 1781. Ignatiu Darabant episcopulu (1790—1792) capătă de la Iosif alu II-lea, reședința Iesuișilor din Oradia mare, ca să o folosescă de seminariu pentru 24 de tineri mirenî. Desființându-se seminarulu de la Santa Barbara, și respective celū din Liovu, partea de fundațiune, ce a cădutu pentru crescerea preoților din diecesa acēsta, s'a datu acuma diecesei în suma de 2696 florini 40 cr., 6ră episcopulu a mai adausu 2717 fl., mai târziu ajutorulu a crescutu la 2800 fl. De pe timpul acela se trimitu câte două tineri români în seminariulu romano-catolicu la Buda-Pesta, 6ră ađi suntu aci 16 clerici români, din totă diecesa, adecă Oradia, Lugosiu, Gerla și archidiececa Belgradulu câte patru. Pe la 1777 erau 52 de parochii unite în diecesa Oradiei, și preoții cei învățați căpētau pe anu câte 150 fl. din fondulu religionaru rom.-cat. Darabant mijloci atata și pentru cei neînvețați, 6ră Samuil Vulcan câte 300 fl. pentru toți.

Revisoratulū din Buda. Lângă consiliulu de locotenința Ungariei, aflămū unu diregătoru sub titlu de revisoriu, sau censoru de cărți. La începutu era aci revisoriu numai pentru revisuirea cărților rom.-catolice, ca se nu între vr'o doctrină rea în contra dogmelorū sau alte învățaturī false spre dauna catolicismulu. În obiectulu acesta, se află numai articolulu de lege 26 din anulū dietei din 1790/1. Și acestu articolu creēză censori de cărți, numai pentru cărțile reformaților de ambele confe-

(97) George Șinkai, Chron. la an. 1604.

(98) Tim. Cip. Act. Fragm. pag. 122, 131, 144, Eud. Horm. l. c. pag. 194.

(99) T. Cipariu, l. c. p. 171 etc.

siuni. (100). Cu începutul secolului acestuia, se crează și revisori pentru cărțile românești gr.-catolice.

După datele de până acuma celălalt d'întăiu revisoriu a fostu Georgiu Șineai, care însuși ne spune : (101) «Samuil Vulcan, care atunci, adevărat în 1803, când am mersu la Buda, era numai vicariu.» Apoi adaugă : «Eū insumi amū făcutu estrasele din toate cărțile acele, mai înainte de a mă face diortositoriū în tipografia crăiească la an. 1804». (102). O epistolă a sa către Ion Lipsky încă arătă, că la an. 1804, a fostu corectorulū tipograficū. (103).

Alu doilea revisoriu în anulū 1805, e Samuil Clain, consistorialulū episcopatului Făgărașu, (104) și elū mōre în Buda la 13 Maiu 1806, în brațele lui Șineai. (105).

De acum trei ani Corneli era revisoriu, dar' nevenindū la Buda, l'a substituitū Șineai, precum am arătatū în biografia. La an. 1809, Petru Maioru a venitū de revisoriu la Buda, și aci a rămasū pînă la mōrtea sa în 1821. Aci va fi de lipsă, ca să revenimū la articolulū «tipografia din Buda» în tipografia universității nu avea tiparū pentru cărți românești numai de când cumpărase tipografia lui Novacovicu. Acastă cumpăratură Impēratulū Francisc I-iū a întărit'o în 23 Iuniū 1805, dar fiind-că G. Sinkai în 1803 veni la Buda, și în 1804-ilū aflămū ca revisoriu, apoi trebuie ca tipografia lui Novacovicū să se fiă împreunată cu a universității mai curēndū de timpulū întăririi cumpăraturii.

Resultatele revisoratului. Instituțiunea acēsta a fostu o binefacere pentru Romāni fără ca să fiă avutū altū scopū, de cătū bisericescū gr. catolicū. Revisorulū era uniculū diregētorū românū la consiliulū de locotenință, denumitū uneori ca celū persecutatū în diecesă, alte-orī dintre românii cei mai învățați ai epocii. Unū românū învățatū și cu simțiminte naționate și cu îndemnū la lucru, dōră nici își putea dori o diregētoriă mai frumoasă, pentru că aci avea bibliotecă, și tipografia universității i era la îndemână, ca să facă multū pentru perfecționarea sa propriă și literatura română. Pentru Maioru ni documentēză acēsta în gradū mare.

«Dar revisoratulū din Buda, a devenitū unū centru, unū focalariū pentru acei tineri, cari veniaū la Buda-Peșta ca să studieze; a devenitū unū focalariū alū redeșteptării naționale pentru studiulū limbei și alū istoricū, influențatū deosebi prin operele lui P. Maioru; și de unde lumina își revărsă razele sale și către poporū, a

(100) Libros... sub inspectione secularum per ipsos constituendorum ac consilio regio nominatenus referendorum censorum suae confessionis libere typis excudi facere etc.

(101) Chronica la an. 1449.

(102) Chronica la an. 1448.

(103) Epistola din 20 Septem. 1804... actualis corrector typi valachici penes reg. typographiam universitatis pestanae.

(104) G. Sinkai, Elem. ling. daccorum ; tipăritū în Buda la an. 1805. Enimvero ego et Samuel Clain; consistorialis episcopatus Fagarasiennis, et revisor librorum.

(105) Chronica la an. 1660.

devenită o legătură spontană a studenților dintre cari, unii în gradul mai mare ori mai micu se făcură literați, sau avură o rolă națională în viața publică a Românilor, precum și dintre cei mai vechi, Bojinea, Iorgovici, Murgu, frații Patriciu și Genadiu Popescu (căluger) Atanasiu Șandor și Pavel Vasiciu. (106)

Corectura cărților. În tipografia universității se relipăriau cărți bisericesci, d. e. ciaslove, psaltiri. Revisorul nu avea dreptul ca să schimbe ceva, nici un cuvânt. Aci se tipăriau deosebii pentru Românii neuniți din Ungaria și Banat, și înainte de relipărire și căpetau blagoslovenia din Carlovățu. Cugetu că nu e făr' de interesu, de a aminti două cazuri, din punctul de vedere al corecturii cărților. La anul 1854 canonicul Teodoru Aron era revisor și translator (traducător de legi pe românesce) și avându să călătorască în Ardél, mă substitui. Era tocmai ciaslovul la relipărire și era timpul când Românii începură de a înlocui cuvintele slavone de prin cărțile bisericesci. De probă în cola primă strămutai numai norod și blagoslovenie, punându popor și mărire, și vedându că se tipări în pace mă apucaii și de alte corecturi, dar apoi veni directorul tipografiei, și mă opri spunându-mi că este poruncă aspră de la Vlădie, ca să nu se strămute nimica. Aron reintorcându-se a casă a cădutu în perplexitate pentru îndrăsnela mea.

La an. 1858 Iosif Romanu (ați profesorul de limbă și literatură română la universitate) fiind revisor și translator mai încercase purisarea limbei îngreunate în ciaslovu de multe cuvinte urite și-i succese de a corege și a relipări ciaslovul întregu. Dar abia se petrecură câte-va esemplare până ce unii protopopi din Banat și făcură raportu la patriarhul, care opri edițiunea, eră directorul tipografiei nimici peste 2000 de esemplare.

C. Ierarchia neunită din Ardél.

Bunurile mitropoliei vechi. Mitropolia gr.-orientală din Belgrad, avea bunul său bisericescu numitu Lamerămu, daru Ionu Sigismundu principele Ardélului (1559—1571) luă acastă proprietate a mitropoliei orientale, pentru că mitropolitul nu a vrutu să primescă legea calvină (107). Atunci era mitropolitu Paulu Tordasi, și anume de la anul 1569. (108). Carele totu-de-odată a fostu seosu și din scaunul mitropoliei și apoi atrecutu în România (109). Mitropolitul Varlaamu în anul 1690, a cumpăratu nisee pământuri, și fenațuri, și le-a datu de moșia pe

(106) Raportul generalu din 1877, a-lu societății Petru Maioru.

(107) Actele soborului biser. res. din Ardél, Sibiu 1850, pag. 12. Representațiunile din epoca de la 1850, încôce pentru recăștigarea bunului, nu ajutară nimicu.

(108) Eud. Horn. Fragment zur G. der B. pag. 19.

(109) Nic. Popea, (vechia mitropolia, pag. 71). la Samuil Clain. Paulus Tordos, episcopus valachorum, huic, datur calugeri episcopo domus in Lankerem qui calugerus, quod noluerit amplecti sectam lutheranorum, dimisso episcopatu, abiit in Valachiam.

séma mitropoliei (110). Mitropolia neunită a Belgradului, avea daruri și bunuri de la Domnitorul României, anume Ionu Constantinu Brancoveanu în 15 Iunie an. 1700, a dăruit părintelui mitropolitu Atanasiu și sinodului mitropolitanu posesiunea în câmpul Merișenilor (111) din districtul Argeșu în România, dară trecându mitropolitul Atanasiu la unire, acele bunuri fură retrase pe la anul 1715 (112).

La anul 1675, sub mitropolitul Sava, în Belgradă a fostu mănăstire de ritalu orientalu (113), dară împăratul Carolu alu VI-lea voindă ca se facă cetate în Belgradă, și fiindu-că zidul venise prin mănăstire, ordonă ca prețulu ei să se plătească cu 13,000 fl. și să se deie altu locu în Maierii Belgradului (114). La anul 1700, încetându mitropolia orientulu, a încetată și orî-ce avere a ei, în acéstă calitate.

Starea materială mai târziu. Ahea la anul 1810 fiindu denumit de episcopu în Sibiu, unu român cu numele Vasiliu Moga s'a pututu începe ceva. Daru restaurata episcopia neunită nu capătă dominiu de la statu, nici ca și Sêrbii, nici ca și uniții. Împăratul a asemnatu episcopulu 4000 fl. pe anu din fondul sidoxialu, érá acésta s'a înființatu de la poporul românesc plătindă fiă-care 5 cr. pe anu, adunându-se prin perceptorii de dare, cu ocașiunea încasării altor dări de la respectivii. Moga păstorindă 34 de ani, prin colecta în diecesă, a cumpăratu casa episcopescă în strada Cisnădiei în Sibiu, și la mórtea sa a lăsatu clerulu încă o casă pe strada Ernei și unu capitalu de 27000 fl. (115).

Inceputu greú, câstigatu cu sudórea feței.

Scólele populare neunite. După ce episcopia neunită din Ardélú, a fostu 83 de ani ca și vacantă, și a venitú episcopulu sêrbu, Gedeonú Nikititz, acesta la anul 1784 a începutu de a fi activu pentru înaintarea crescerei religiose și deșteptarea poporulu, și pentru acésta a cerutu ajutorul statulu. Împăratul Iosif alu II-lea cu decretul din 4 Martie anul 1786, a ordonatú următórele în favórea scólelor neunite.

(110) T. Cipariu pag. 216, Sinkai după Samuil Clain după o epistolă a mitropolitulu Varlaam, datată în 26 Iuliu 1690.

(111) P. Maioru Ist. bis. pag. 148. Actele Soborulu din Sibiu 1860 pag. 62.

(112) Tim. Cipariu după Sam. Clain, Act. Frag. p. 91.

(113) Istoria inedită a lui P. Maioru, la Tim. Cipariu. Act. și Frag. pag. 145.

(114) L. C. pag. 138, după unu fragmentu istoricu de la Sam. Clain.

(115) Resoluțiunea din 26 Maiu 1880. Decret. gubernialu din 13 Aug. 1880. Andreiú Șaguna Ist. bis. II. pag. 193. Din cele 27,000 fl.—10,000 fl. fundațiune de Stipendiú pentru tinerii cari învăță la scóle mai inalte și se preoțescú; 15,222 fl. fundațiune, pentru plătirea unu advocaț spre apărarea drepturilor clerulu, 4400 fl. intr'o livadă pentru asesorii consistoriali.

Sub Andreiú Șaguna, la 12 Martiu 1850, adnându-se soborulú, s'a făcutu colectă și s'a adunatu 6000 fl. iară din diecesă 20,062 fl. și s'a cumpăratu casa din strada măcelarilorú, unde șede mitropolitulú; și o casă cu grădină în suburbiulú Iosefin.

1. Ca școlile cele *vechite*, să se pună în stare mai bună, și încă altele noue, să se înființeze în satele mai mari. 2-a ca cu distincție să se trateze acele comunități, cari voru avea să-și facă școla. 3. In comitatele s. e. în alu Solnocului, unde poporul este foarte săracu, așa să-și înființeze școlile, ca copiii din mai multe sate să amble la o școlă. 4 Ca spesele trebuinciose să se acopere parte din colectă, parte din didactru, ce au să plătescă părinții scolarilor și unde acestea nu ajungu, acolo să se deplinescă din fondul studiilor ardelenu, ba și din celu ungurescu. 5 Spre privighiarea școlilor s'a resolutu unu directoru de școlă, cu lésă de 400 fl. din fondul ardelenu, și totu-de-odată s'au sistemisatu 25 de dascăli cu câte 50 fl. pe anu. Sub școlile cele vechie, adecă de pe la anul 1784, putemu dora înțelege; numai cele 4 școle elementare ce se ertară neuniților pe spesele lor, astu-felu dară pe la 1786 au pututu fi 29 de școle. (116).

Directorul școlilor. Vădurămu mai susu înființarea directoratului de școlă directorul celu d'ntăiu a fostu Dimitrie Eustatievicu pe care episcopulu Nichititz l'a denumitu, și apoi s'a presintatu guvernului spre întărire. Alu douilea a fostu Radu Tempianu, era alu treilea a fostu Georgiu Haines, până în zilele episcopului Moga. Alu patrulea a fostu Moise Tulea, protopopulu Sibiului, tractulu alu II-lea, era inspecțiunea supremă școlară a avut'o episcopulu, până la anul 1838, când inspecțiunea supremă, prin ordonațiune guvernială s'a încredințatu episcopului catolicu. (117).

Teologia și seminariulu. Prin rezoluțiunea mai înaltă din 26 Maiu 1810, s'a ordonat, ca din fondul sidoxialu să se înființeze seminariu, să se plătescă lesile profesorilor, și să se introducă mai multe școle normale, și până când spre scopulu acesta se va aduna destulu în fondul sidoxialu, până atunci să se încaseze câte 5 cr. Pentru formarea profesorilor harnici la seminariu, să se trimită tineri la univeritatea vienesă pe spesele acestui fond, pentru învățură și esperiență mai mare. Prin ordonațiunea gubernială din 21 Dec. 1810, pentru teologia s'a ordonat, ca candidații de preoție, se cunoscă datoriele omului către D-zeu, către mai mari și aprópele lor, se sciă câtu se seriă, și se sciă catechismulu și cele patru specii aritmetice, mai departe s'a cerutu de la candidați, ca nu numai școlile normale, ci și cele gramaticale să le fiă învățatu, și să sciă limba ungurescă, ce e așa de trebuinciosă. (118).

(116) Eud. Hormusaki, Frag. zur G. der Rom. pag. 202, iar la pag. 214 dice, că pe la 1784 când neuniților li se iertă a face 4 școle elementare uniți aveau 10 școle poporale, și una în Blășiu, Andr. Șaguna Ist. bis. II. p. 214, aduce drecretulu citatu.

(117) Andreiu Șaguna Ist. bis. pag. 213. Autorulu dice că nu se scié cauza, pentru ce s'a casatu inspecțiunea națională, — dora ca să nu se facă progresu prea mare. La an. 1850 se afla peste 600 de școle poporale neunite.

(118) Andreiu Șaguna I, c. I. 214. La soborul din 1850 s'a otăritu ca școlile clericale până acum de 6. luni, să se prefacă în institutu pedagogicu-teologicu, și totu clerulu înainte

Petru Maioru despre teologiă și școlile neuniților. «Numindu-se Vasiliu Moga de episcopu în an. 1810, câtu de puțină putere avea episcopul neuniților români din Ardélü, destulü se vede din instrucțiunea anumită (119), totuși decât episcopul acumă e român și nu sêrbü, nu trecură încă duoi ani, de când s'a aședatü episcopü, și etă neuniții aü în Sibiu seminariü pentru clericii lorü, și din mila împêrătêscă e făcută renduelă, ca patru clerici neuniți din Ardélü se învețe teologia în Viena, cari întorcându-se a casă să fiă profesori. Êră cu școlile cele de prin sate, neuniții până acuma întrecü pe uniții din Ardélü. Dea româniî cei neuniți din Ardélü, în scurtă vreme aü procopsitü atăta, avëndü episcopü din sinulü lorü, ce nu arü putē nădăjdui Româniî din Banatü, unde episcopii neuniți suntü puternici și clerulü cu frumöse privilegie, de arü avea episcopü românü din némulü lorü ! (120) Eh ! dară istoriculü nostru Maioru, nu-și aduce aminte, că bunulü Dal-lya, și privilegiile suntü date numai sêrbilorü, și că episcopii români, nu avură folosü de ele, ei se susținü din conveniă, o aruncătură pe poporü, ca și fondulü si-doxialü, și nici atăta favóre aü, ca se o incaseze perceptoriî de dare. Mulți arhieriei din veniturile cele mari de bunuri dăruite nu lăsară nici o urmă de însemnătate ! Se ascultămü pe Petru Maioru ce dice către acestia :

«Și de vomü sta de a grăi după duhulü sobórelorü și a sântilorü părinți, Vlădica din veniturile cele Vlădicesci, nu are — după dreplate — mai multü fără câtü mănăncă și îmbracă cu cumpëtü, ce prisosesce e totü a sêracilorü, și mai vêrtosü a preoțilorü celorü lipsiți ; celü ce altmintrelea cheltuesce veniturile vlădicesci, sêü și îmbogățese rudele cu ele *este furü și răpitorü.* (121).

Petru Maioru în relațiune cu Vasiliu Moga. Epistola ce a scris'o episcopulü V. Moga în Nov. 1814, către P. Maioru, în respectulü culturei clerulü neunitü, încă ne dă unele orientări; pentru acêsta, lăsândü afară unele puține fără de interesü o estragü aci. «Iubita scrisóre a frăției tale, din 5 Oct. a. c. amü primit'o în rëndulü cărțilorü. De arü sta bine cu bună sémă de multü te-ași fi înscințatü, dară cu neplăcute lucruri n'amü grăbitü. Eü nu capëtü ortac să le luămü asuprâne pe lângă suma care o poftesci, 3244 fl. ba nici pe mai puțină, și de pe multe locuri în cotro amü împărțitü câte 11 darabe (din cărți) ca una să fiă a vinđătorulü, proto-popiî mi-le trănitü înapoi cu relație, că nu le potü vinde, atătü pentru vremile aceste serace de bani, câtü că pe unde suntü greci, arü exipăluî după firea lorü — mai alesü în partea Brașovulü — căci pörtă titula de autorü de legea frăției tale, . . . și altele câte, care cu tóte ale lorü, nu le aprobăluescü. Dară surda, am

de hirotoniă să fiă datorî de a fi învățatori; și institutulü atunei se reorganisü cu cursü de 2 ani pentru preoți și de unü anü pentru învățatori.

(119) Instrucțiunea din 21 Dec. 1880. Șaguna pag. 205.

(120) P. M. Ist. bis. pag. 136. Partea inedită, la T. Cip. Act. fragm. pag. 157.

(121) P. M. Ist. bis. p. 209.

făcută pe preoții tineri, să-și ia câte una și a casă să se înțeleagă cu poporenii, ca să le plătească de la obște și prin anonimi au fost arătați către e. guvernatorii că facă silă cu cărțile mele, ca se facă câștig, și sărăcesc preoții; am răspuns cum am putut . . . De ești tare lipsit de bani, și de nu ai pagubă de tot, eu cu ochii închiși dau pe dănele, adică pe predici, și pe didachii 2200 Rf. socotind aici și 200 fl. cheltuiela caraușiei și cele 500 fl. ce le-am trimis mai de nainte, și adică acum să-ți mai trimit 1500 Rf. și să le ieși din grije, apoi când se vor trece, atunci se vor trece de se vor trece vre-odată. De nu se vor trece nici odată le voi tot purta tot cu mine *din sălășu în sălășu*. Până acuma *în trei sălășe* le am purtat cu mine și dintr'acești alți treilea era mă scot, că clerul nu are casă, și *la a mea nu mă lasă să ședă*.

Ieră de te păgubesci tare în acest chip, cu voi trage socotela cu cărțile, și câte nu se vor afla, le voi plăti toate, după cum le-ai făcut prețul, și cele ce se vor afla, au vei face altă dispoziție despre dănele, au le voi ținea aici, și când se vor trece atunci vei căpeta banii, dară aceea se nu se uite, că mai nici una (carte) neimbulzită (imbiată cu sila) nu s'a trecut până acuma, și nici de aicea înainte, neimbulzite nu se vor trece și *imbulzirea e primejdiasă și la noi, la alții nici că se cêred*. Gata spre slujbă. (122).

D. Tipografiile din Ardeal

Aflarea tipariului. Aflarea maestriei de a tipări cărți, adică tipariului prin Ioan Guttenberg, fu mijlocul cel mai puternic pentru cultura popoarelor.

Guttenberg (născut la 1397, mort la 1465) în an. 1435, în Strassburg a cercat de a tipări cu litere cioplite în table de lemn, în anul 1445 cu litere mobile de lemn, mai târziu cu litere topite din plumb, și cartea cea dintâi s'a tipărit la anul 1457. Lucru natural, că tipariul a contribuit mult, și la începutul și progresul culturii Românilor. Trebuia să ne intereseze de a ști, că unde s'a tipărit primele cărți românești.

(122) Voră fi în Sibiu încă unii, cari își vor aduce aminte, că și Șaguna dădea preoților cărți și cu sila, sau să le cumpere, sau din banii de ajutor se detrageau prețul lor, — pentru că de și magazinul tipografiei era plin, preoții de voia bună nu se imbulziau să le cumpere. — Voră fi și cari știu cum fu și Șaguna denunțat iară pentru imbulzirea de cărți și tragerea prețului din ajutorul de stat de bună seamă, din partea imbulziților. Nu va fi știut proverbul românesc: «Preotului totu să-i dai, dar de la elu să nu lai.»

Insă așa e câte o epocă, când vine câte un luminător, și se vede chemat a lumina cu sila, pe acela, care e de lipsă să fi luminat, nu numai pentru sine, ci și pentru interesul bisericii, și al națiunii.

Sunt unii, cari spun, că mișul așa e de prost, în cât și decât îl pun înainte blidul cu lapte, nu știe să mănânce din el; — iară decât îl apuci de grumazi, și-l bagi botul în lapte, apoi te sgrabelă cu giarele.

Prima tipografiă în Braşovii. Saşii din Ardeal, de când se mutară aci, ţinură legături cu consăngenii lor de prin Germania, nu numai trămiţândă tineri ca să înveţe pe acolo, ci deosebi prin primirea reformaţiunii, adecă doctrinelor lui Luther, şi în acestu modu ei fondară primele tipografii în Ardeal, şi anume cea din Braşov, pe la 1500. (123).

În Moseva la an. 1855, s'a ținutu esposiţiune de tipăriturile bisericesci slavone, şi în raportul citat în notă, se află, că au fostu espuse şi cărţi tipărite în Moldo-Valachia, şi în Braşov, érá cele tipărite aci, le pune pe la an. 1500, şi evangeli şi psaltire, anume la an. 1529. Din relaţiune nu se pôte constata că fost-au acestea românesci seú slavonesci, destul a constata, că s'a tipărită la an. 1529. Peste puşinú timpú, adecă la an. 1532 aflămú Mappa Ardealului, făcută prin Ioan Honter (124) şi de aci trebuia se conchidemú, că tipografia lui în acestú anú a fostu adusă la o perfecţiune, decă s'a tipăritú şi Mappa. Şi trebuia se priminú, că tipografia a esistatú de mai mulţi ani.

Sasul Franciscú Schuller de Libloy (125), şi Georgiu Bariţiu, după Sasul Iosifú Trausch (126) punú fondarea tipografiei lui Ioanú Honterus la anulú 1533. Aci s'a începutú mai întâi de a se tipări cărţi bisericesci, şi calendare românesci. Saşii Luterani fură cei d'întâi, cari provêdură tipografia lorú cu litere germane, latine, apoi grecesci şi ciriliane, cu scopú precugetatú, de a scóte la lumină cărţi slavone şi românesci pentru de a strábate cu doctrinele reformaţiunii la Sêrbi şi la Români; pentru ca popii valachi să le citéscă şi să le înţelegă, căci mai bine este a vorbi cincî vorbe pe care să le pricepă, de câtú 10,000 în limbă străină, pe care nu o pricepú. precum şiceau ei. (127).

(123) În muzeulú din Budapesta se află: *Neuer Anzeiger für Bibliographie, und Bibliotheken wissenschaft, von Dr. Julius Petzholdt, Jahrgang 1857. Dresden. Pag. 367. II. Die Ausstellung der Kirchen slawischen Drucke. Den Glanzpunkt der ganzen Ausstellung bilden die hierauf folgenden Erzeugnisse der sudslawischen Druckerien, der Montenegrinischen, Herzegowinischen, Moldo-Valachischen, Serbischen, u. s. w. Dann folgen die um 1500, zum Kronstadt in Siebenbürgen (Brassovo) erschinenen Evangelien der Psalter 1529.* În Budapesta la an. 1882, s'a făcutú esposiţiune de cărţi, şi în raportulú despre ea, fundarea tipografiei din Braşov, réu se pune la an. 1534. *Könyvkiállitás emlék, Budapest 1882. pag. 136. Az első maradandobb hatásu nyomda, a brassai volt, melyet a külföldi egyetemekröl Krakkóbol, Wurttembergböl és Baselböl visszatért Honter János, az erdélyi százok reformatora 1534 ben al. litott fel Brassóban.*

(124) *Fabritzius Károly: Erdélynek Honter Iános által készített térképe 1532 böl. Értekezés a történeti tudom. kör. VII. Köny. V. 7-ik szam pag. 28.*

(125) În Anzeiger citatú sub nota 1-a Schuler publica la pag. 9. *Nachrichten in Siebenbürgen.*

(126) *Caticismulú calvinescú pag. 94 citat: Iosif Trausch. Magazin für Geschichte etc. Kronstadt p. 340—356.*

(127) *Cat. calv. pag. 95.*

Cărțile românești cele mai vechi tipărite în Brașov sunt : 1. Consiliul municipal din Brașov a pus să se tipărească românește catechismul lui Luther la an. 1559. 2. Catechismul la an. 1560. 3. Psaltirea de Coressi la anul 1560 până la 1562. (128). 4. Patru evanghelii la an. 1562. 5. Calendarul românesc la an. 1569. 6. Psaltirea de Coressi la an. 1577. (129). 7. Tetrevangeliul, la anul 1580. 8. Pravila, 9. Telcul evangeliilor, 10. Evangelia cu telc la an. 1580. (130).

A doua tipografie în Sibiu. Aci s'a tipărită învățătura creștină la a. 1546. (131) și Ciaslovul la anul 1696. (132). La începutul tipografiei din Sibiu a fost așa anumită, Călătoria, dară tipografia stabilită s'a început la an. 1575. (133).

A treia tipografie în Sebeșu adevă Szászsebes Mühlbach. La an. 1579, s'a tipărită aci Evangeliul, era la an. 1580, ritualul de sărbători, poate că numai în limba slavonă (134). Peste un secol, în 1683 se tipărește aci Sieriu de aur, românesc (135).

A patra tipografie în Orestia, s'ă Szászváros, Bros. Aci s'a tipărită la anul 1581. Palia, două cărți a lui Moise (136). Aceste 4 erau tipografii săsești.

A cincea tipografie în Belgrad. Principele din țară Ionu Sigismund (1559 până

(128) Tim. Cipariu *Crestomatia*, Blașu 1858 pag. XIX. Andrei Șaguna: *Ist. bis. II.* pag. 218. -Cazania, tipărită la Brașov sub Genadie mîr. la an. 1560. Dar Eud. Hormuzachi *Frag. zur geschichte der Rom.* pag. 19. pune pe Genadie la an. 1580.

(129) P. Hajdeu edițiunea din 1881 București. :

(130) Tim. Cipariu, loc. cit. și G. Barișu, *Catechismul calvinesc*, pag. 94. Din aceste două combinate.

(131) După Fóia pentru an. 1847, p. 52. *Warhaftige Zeitung aus der ungerlandt, und Turkei (Ardélü) ins deuschlandt geschriben aus dem latein in deusche sprach verdolmech, 1596. . . . Sie (walachen) lesen S. Pauls Episteln und die Evengelia nicht in Irer, sonder in einer fremden Sprach, welche auch jre gelerten nicht verstehen. . . . Der catechismus ist gebracht in walachische sprach, und in Cebin, welches in den sechzischen steden die Hauptstadt in Siebenbürgen gedruckt mit retzischen Buchstaben; Telegraful român No. 23 din 1880.*

(132) Tim. Cipariu *Crestomatia* pag. XXI.

(133) *Könyvkiállitási emlék*, Budapest 1882 pag. 145. *Wandertypographie,—Vándornyomdas*

(133) Anzeigerul citat în nota 1-a continuare : *Die Evangelien 1579 und das Fest-ritual 1580, aus Mühlbach (Sászsebes) in Siebenbürgen.* Fiindcă în literatura noastră nu se amintesc, și fură trimise la expozițiunea din Moscva, combină că erau în limba slavonă. În interesul literaturii din România, continuăm raportul. Eines der beiden alleinigen bis jetzt bekannt gewordenen Exemplare des Gebet-buches (Moliva slav.) welches in der walachischen stadt Dolgopol (Câmpu-lungu) nicht weit von der Grenze Siebenbürgens 1625. Von dem aus Kiew dorthin gekommenen Buchdrucker Timotheus Alesandrovics waer hergegeben wurde, zwei Drucke aus dem Kloster Deli (Dél) in der Valachei nämlich ein Missale 1646 und eine übersetzung von Thomas Kempis Buch: *De imitatione Christi* 1648; Ein Blumen-Triod 1649 zu Tergowitz in der Valachei gedruckt.

(135) Tim. Cipariu *Crestomatia* pag. XIX.

(136) Tim. Cip. l. r. p. XXI. Exemplariul din seminariul rom.-cat. din Belgrad a fost de vechi în expozițiunea din 1882, în Budapesta. În prolog se amintesc mitropolitul Mihail

la 1571) fiindu câştigatū pentru confesiunea unitară, la an. 1567, chiamă pe tipograful Rafael Hoffholzer din Debricin, și fondéză în Belgradū o tipografisă. Principele Stefanū Bathori (1571—1579) fiindū rom.-catolicu emite ordinațiune, prin care a restrinsū tipărirea de cărți, și a încetatū tipografia. Gabriel Bethlen, (1613—1629) a ridicatū o tipografisă nouă la anulū 1619 și acēsta a fostū a curții principale, dară tipografia acēsta, la anulū 1658 fu nimicită prin hordele turcesī. (137).

Georgiu Șincaiū în cronică, la an. 1645, dice : sub Georgiu Rakoczy I-iū anulū (1630—1648) s'a tipăritū la Belgradū, catichismutū calvinescū tradusū pe romāniă oră la an. 1651. (Georgiu Rakoczy alū II-lea 1648—1657). Psaltirea și testamentulū noū. La an. 1657 dice, că principele Michaiū Apafi (1661—1690) in 14 Iunie 1674, însărcinéză pe superintendentulū Gasparū Tisabecsi se caute unde este saū arū putea să fiū tipografia romānescă, care a făcut' o principele Rakoczy. La an. 1679 principele Apafi a poruncitū ca să se cēră socotělă de la mitropolitulū Sava alū II-lea despre veniturile tipografiei. Fiindū-că cea mai vechiă carte romānescă tipărită în Belgradū e Cazania din Brașovū, retipărită la an. 1641 în Belgradū, se constatéză, că Georgiu Rakoczy I, a fondatū tipografia romānescă dară care s'a predatū sub îngrijirea mitropolitulū, căci numai în acestū modū se putea cere socotělă despre veniturile ei. Aci s'a continuatū tipărirea cărților romānesci până la 1702.

Cărțile romānesci tipărite în Belgradū suntū : 1. Evagelia cu teleū saū cazania de la Brașovū (din 1580) edițiunea a doua la an. 1641. Catichismulū calvinescū edițiunea primă, 1642. 3. Noulū testamentū 1648. 4. Psaltirea 1651. 5. Catichismulū calvinescū ediția a doua 1656. 6. Cărare pe scurtū spre fapte bune 1685. 7. Ciaslovețū 1686. 8. Rânduēla diaconstvelorū 1687. 9. Molitvelnicū 1689. 10. Povestea la 40 de mucenici 1639. 11. Kiriakodromionū, seū evangeliē invēțătore, 1699. 12. catichismū romānescū 1702. (138).

Acuma întâlhimū o epocă în care a încetatū tipărirea cărților romānesci în Belgradū, de câți-va ani domnesce sceptrulū Austriei în Ardelū, și ce s'a întâmplatū cu tipografia principilorū ardeleni ?

Tipografia sub episcopulū Atanasiu. După mórtea episcopulū (se pune la 1714) împēratulū Carolū alū VI-lea s'a apucatū de zidirea cetății Belgradului, și a rânduitū, ca episcopiei să i dea 13,000 fl. și să i mute reședința, care pica tocmai pe unde era să vină șanțurile cetății. Baniū aceștia, s'aū făcutū mere pere prin

Tordosi; până ce în Frag. der G. der Rom. pag. 18 Eud. Hurmuzaki pune pe Paul Tordosi la an. 1569—1580. In Könyvkiállitási emlek pag. 148. Palia se însemna «Roman-bibliaforditas.»

(137) Könyvkiállitási emlek, Budapest 1882, pag. 142. G. Barițiu Catichismulū calvinescū pagina 100.

(138) Crestomatia p. XXI.

Ștefanu Ișvanovici din țera Românescă, care pe acea vreme era *epitropulă tipografică episcopescă*, (139). Aci e întrebarea, că ore fost-a acésta tipografie nouă și românescă, de s'a numit episcopescă, sau a fostu parte cu litere cõrile, din tipografia principiloru ardeleni?

Tipografiã în Blașu. Scimũ cã la 1747, gãtindu-se mãnãstirea și cele de lipsã în Blașu, reședința episcopescã se stabili aci. Din timpul episcopuluĩ Aronũ, aflãmũ, cã pe la 1769, literele tipografiei s'aũ pusũ în rëndũ de unũ preotũ din Valachia; se cumpãrã din Sibiu, tescũ, și se *incepu* tipografia sub conducerea tipografuluĩ Sandu din Moldova, și se tipãrescũ unele patenturi pentru țera sãrbescã, și mai multe cãrți bisericesci, și apoi Aronũ a datũ tipografia acésta de zestre unorũ institute. (140). Din aceea, cã Aronũ a dat'o de zestre, trebuẽ sã deducemũ cã tipografia a fostũ a lui, sãũ darã numai întregindũ pe acea vechiã de sub Atanasiu și cumpãrandũ tescũ a devenitũ a lui.

Tipografiã din România. Cãnd se tipãresce a doua edițiune din Evangelia din Brașovũ, la an. 1641, în Belgradũ aci aflãmũ pe tipografuluĩ popa Dobre din România (141). Mai susũ, cãtre 1714, aflãmũ pe Ștefanũ Ișvanoviciũ, erã în Belgradũ și pe la 1760, pe tipografuluĩ Sandu din Moldova. Aflãndũ, cã în România, prima carte și anume Pravila micã, s'a tipãritũ în Govora la an 1640, erã în Moldova prima carte fu cazania de la Iași din 1643, ne mirãmũ de tipografuluĩ românũ la an. 1641 în Belgradũ.

De la an. 1700, pãnã a începutũ tipografia lui Aronũ, se vede a fi fostũ lipsã de cãrți bisericesci, și atunci acelea s'aũ adusũ din România, cãci altũ cum rescriptuluĩ din 1745, nu arũ fi opritũ aducerea cãrților bisericesci din România (142). Darã acésta pôte fi în legãturã și cu acea împrejurare, cã M. Terezia în timpul acesta fondã o tipografie slavonã și românescã în Viena, și din regulamentulũ illiricũ vedemũ, cã tôte cãrțile trebuiaũ cumpãrate din Viena.

E. Limba Românescã

Limba slavicã în bisericile romãnesci. E sciutũ, cã pãnã cãtre mijloculuĩ secoluluĩ alũ 16-lea în bisericile romãnesci din Ardãlu (precum și în alte pãrți) domnia limba slavonã și cãrțile bisericesci erã tipãrite în acésta. Nu se ține de tema mea de ađi, cã sa cautũ causele introducerii limbei slavone, ci se cercã împrejurãrile scõterii ei din bisericile romãne. Dupã aflarea artei tipografice, și dupã transportarea ei și în orașele sãsesci din Ardãlu, cãrțile bisericesci tipãrite mai curãndũ erã slavone, precum amũ arãtatũ psãltirea din Brașovũ la an. 1529.

(139) Acta Frag. 89.

(140) Tim. Cip. Act. și Frag. p. 109.

(141) Tim. Cip. Crestomatia p. XXI.

(142) Fragm. zur G. der Rom. Eur. Hurmusachi, pag. 132.

Primele cărți românești. E constatată dar, că Caticismul tipărită în Sibiiu la anulă 1546, fu întâia carte tipărită românește; că caticismulă lui Luter tradusă pe românește, și tipărită în Brașovă la an. 1559 fu a doua carte românească. Acumă urmază Palia din Orăstie la an. 1581 și astă-felă primele cărți românești aș eșită din tipografele sășesci, și abia la an. 1641, s'a tipărită în Belgrad, Cazania saă E-vangelia cu teleă de la Brașovă. Sașii aveai de cugeță să căștige pe români pentru Luteranismă, și Georgiă Baritiă dăce despre încercările loră : «Nu dămă de urmă în istoriă, că sașii ară fi încercată și forța ca să introducă doctrinele luterane la Români, ci ei aș operată mai multă numai prin mijloce spirituale, prin tipariă, discusiuni, și corespondințe cu membri clerului, și cu alți cărturari de ai Româniloră (143).

Introducerea oficiosă a limbii române în biserică. Principele din Belgradă, și calvinii mergeai mai departe, ei voiai adică să sugrume biserică orientală, și pe români să-i trecă la calvinismă; pentru acosta și mijloculă loră primă a fostă, a tipări cărți în limba românească, cărea o pricepe clerulă dar a băga în cărțile românești doctrine calvinesci, că dedându-se lumea română cu de aceste, în casulă trecerii la calvinismă să nu i se pară o săritură mare.

Principele Georgiă Rakoczy I. în 10 Decembre 1643 emite decretă cătră mitropolitulă Simon Simonovitz și în acela demandă : «Tote funcțiunile de serviciă Dumneșeescă și cele afară de biserică, predicele, și instrucțiunea, învățatura credinței, trebuie, și potă fi totă-d'auna numai în limba românească ! (144).

Să așdăimă pe Georgiă Șincăi despre acestă evenimentă forțe mare pentru noi : Georgiă Rakoczy I-iă neputendă pe români de ai abate altmintrelea de la credința loră cea adevărată, li s'aș tipărită cărți pline de eresă calvinescă, și a poruncită, arhierieiloră dimpreună și preoțiloră, ca cărțile acelea să le citescă și să le învețe înaintea poporului. Intre acele cea mai înveninată și plină de otravă a fostă caticismulă celă calvinescă, întorsă pe româniă (145) Apoi mai departe : Veți cumă se serviai calvinii se amăgescă pe români de la credința cea adevărată. Ci prin acosta numai atâtă a făcută, că româniă aș lepădată limba cea slavonască din mijloculă loră și iarăși s'aș întorsă la limba cea părintescă; barem de s'ară fi întors saș s'ară întorce și la literile cele părintesci ! (146).

Nu putemă de a nu repeși aci cuvintele lui Georgiă Baritiă : «Noi aflămă celă mai mare merită a lui Luther în faptă, că elă a învățată pe națiunea sa, și prin aceea, — pe alte popore — ca să-care să roge pe Dumnezeu în limba sa, prin urmare, să învețe carte în limba națională, și așa să o cultive, ăra cultivandă o

(143) G. B. Caticismulă calvinescă pag. 101.

(144) Eud. Horm. Fragm. der G. d. R. p. 11. Damas-Bojinca, Resp. Desgur. p. 79.

(145) Șincăi, Chron. la an. 1645.

(146) Șincăi, Chron. la an. 1652.

să 'și immulțescă sîm-care poporū productele literaturēi sale». (147). Totū rēulū 'și are și partea sa bună: reformațiunea ne rupe o parte din biserică și din poporū, dară prin introducerea limbei, pe cea-l'altă parte o trezi din letargiū.

Limba de cultură și oficiōsă a țerei. În școlēle mai înalte, și în oficiile publice a le Ungariei, domnia limba latină. Iosifū alū II-lea făcu încercare de germanizare, și acēsta a așitātū spiritulū naționalității maghiare, căci viēta popōrelor e în spiritulū lorū, acolo unde 'lū apeși, se trezesce și resuflă. Decī maghiarii, cum se vēdură scāpași de Iosifū alū II-lea, se cugetarū ea să scape nu numai de limba germană, ci și de acea latină, care ea limbă mōrtă și străină, innăduși spiritulū naționalū. Pentru acēsta, sub Leopoldū alū II-lea, dieta Ungariei din 1790, aduce articolulū din lege 15 despre creșterea tinerimeī, și emite o comisiune regnicolară pentru lucrarea unū elaboratū, care se stabileze sistema de principiile generale pentru creșterea națională a tinerimeī, adică maghiare, și a tutulorū popōrelorū, înțelegēndū naționalitatea politică maghiară.

Articulū de lege 16, din acea dietă, și dispune, că pentru administrarea de ori-ce cause, să nu se introducă limbă străină, ci ea limba maghiară se progreseze mai bine, și să se cultiveze în gimnasiī, academiī, și universitatea maghiară, să se aplice profesori speciali pentru limba maghiară, și să se învețe și perfecționeze.

În dieta din 1836, s'a adusū articolulū de lege 3, despre limba maghiară, și aci se ordineză. «Edițiunea legilorū în limba maghiară e textū originalū. Proceșele se potū începe și continua în limba maghiară innaintea tablei regesci. În institutulū preparandialū și teologicū românescū din Aradū, Majestatea Sa se va îngriji pentru fondarea unei catedre de limba maghiară.

Dieta din 1840, prin articolulū alū 6-lea din lege a mersū și mai departe: «Și acolo, unde predica nu se ține unguresce, matriculele se pōrtă în limba maghiară. Eră de preoți predicatori, capelani și ajutori — fără deosebire de religiune — să potū aplica numai aceea, cari sciū unguresce.

Art. 2 din 1844, dispune : Limba dietei, e numai ungurescă. Limba de propunere în școlē, e ungurescă.

Literile latine. Aușirāmū pe Șincaiū bucurāndu-se că Românii s'aū întorsū la limba părintescă, și dorindū că baremū de s'arū întorce și la literile cele părintesci. Și P. M. a avutū dorulū de a se introduce literile în limba românescă : Ba scriindū românescce cu slove latinesci, limpede se vede, că limba românescă e limba cea vechiă a poporului prea străluciților Romani. Acēsă mārire, uni dintre sērbī și dintre greci pismuind'o Romānilorū, sub stemetulū legēi (religiuneī) și astūdi se batū de a spāria pe Romāni, ca să nu se întorcă la strămoșescile lorū litere, ci să se țină ca și Sērbii și Rușii, de cele chiriliane. (148)

(147) G. Barișiu. Caticismū calvinescū. pag. 87.

(148) P. M. Ist. despre inc. Rom. p. 334.

Disertațiunile lui P. Maioru. P. M. la capătul istoriei politice a adaus aceste disertațiuni despre limba românească :

Pentru începutul limbei românești pag. 302.

Pentru literatura cea vechiă a românilor p. 334.

a) Români mai de multă a întrebuiățat literile latinesci.

b) Români cei dincóce de Dunăre în suta a 15-a au lepădat slovele latinesci, și au primit cele chiriliane.

c) Asemenea adevărului este, că români în suta a 4-a, au lepădat slovele latinesci.

d) Români din Ardélú au început întâiu a scóte din biserică limba cea slovească și au băgat iară pe cea românească pag. 332.

RESPUNSULŪ DOMNULUI V. A. URECHIA

LA DISCURSULŪ DE RECEPŢIUNE ALŪ D. Dr. MARIENESCU.

Sunt prea puşine Ńile, de cāndŭ aŃi bine-voitŭ a'mŃ da plācuta sarcinā, sā intāmpinŭ la pragulŭ acestei incinte, pre noulŭ nostru colegŭ, d-lŭ d-rŭ Marienescu. Distrasŭ cu lucrāriile Ńilnice ale secretariatulŭ, mai multŭ de cātŭ modestŭ, d-le d-rŭ Marienescu, este mānunchiulŭ de flori, ce amŭ pututŭ culege, spre a'Ń Ńice, cumŭ voesce inima : *bine eşti venitŭ !*

Şi nu mai puşinŭ voi mārturisi, cā nicŃ-odată mai multŭ decāt astā-Ńi unŭ recipiendariŭ n'a adusŭ o temā indemnātore la lānşuite şi bogate cugetāri, dātātore de calde simşiri. Cu graiulŭ adāncŭ alŭ cārurariulŭ şi cu ne-amuşita vorbire a inimŃi, domnia ta, d-le Marienescu aŃ iniatŭ unŭ momentŭ, Ńn mijloculŭ acestei incinte, o mare umbrā şi aŃ pusŭ sub ochiŃ noştriŃ tabelulŭ unŭ semi-secolŭ alŭ naşionei romāne, luminatŭ de neinserata luminā, a aceluŃ bārbat, care s'a numit Petru Major. Te-amŭ ascultatŭ, d-le Marienescu, şi chiar acolo unde domniata aŃ pusŭ, intenşionatŭ, tēcerea Ńn loculŭ graiurilŃrŭ, inima nŃstrā multe aŃ Ńnşelesŭ, iar eŭ destule—de mē incāpea timpulŭ, — puteamŭ ecsauri pentru rēspunsulŭ meŭ. ApŃ, cāndŭ aşa de avutā şi preşiosā este cuvēntarea domniei tale de astā-Ńi, care va fi rēspunderea condeiulŭ meŭ uscatŭ de gānduri, cāndŭ fiā-cine scie, cā rēspunsulŭ ce-Ńi datorezŭ, nu are sā se ocupe numai de Petru Major, ci şi de simpatica domniei tale personalitate şi se rememoreze mācarŭ o parte din Ńmulşitele şi variele lucrāri, cari Ńi-aŭ asiguratŭ mai de demultŭ nume bunŭ la naşionea romānā şi stima conluptātorilŃrŭ la cultura ei.

Bine aŃ Ńnşelesŭ, d-le Marienescu, acea vorbā a ŃvēşatuluŃ nostru

colegă, d-lă G. Barișiu, că « cine va face biografia unui bărbat ca Petru Major, va face însă-și istoria poporului român din patria acelui bărbat, » care, după altă calificare a regretatului Papiu Ilarian, fost-a unul dintre apostolii cei mai iluștri ai *Românismului*. Fericitul Petru Major, cumă îl numia nemuritorul Heliade, — a fostă într'adevără acelă strălucită reprezentantă ală nu numă a cincă decă de ani din viața națională a româniloră din loculă nașterei sale, ci a unui întregă poporă românescă, oră unde ar fi fostă elă răspândită de mâna sôrtei vitrege.

Petru Major este, pe lângă tôte acestea, și apogeulă unei străvechi, aprôpe biseculare direcțiunii de cultură, căci și pre elă oră-cine pôte să'lă afle în fruntea aceloră șiruri de bărbați, cariă au luată a mână pēna de scriitoră, nu din poftă de laudă, ci ca să nu se înce în noianulă ultărei și ală nesciinței anii cei trecuți ai nēmului românescă.

Ceea-ce caracterisază, o șcită mai bine ca mine, d-loră colegi, mișcarea noastră literară, încă de la origina ei, este idea *românităței*, este o deșteptată consciință a *Românismului*, a *naționalităței*.

Acela-și lucru 'l-a spusă Imperatorulă Ioanișiu, scaunulă papale, cândă îi scria : « redduxit nos ad memoriam patriae et sanguinis. » — Acela-și lucru 'l-au proclamată primii noștri istorici, cariă au luată a mână pēna de scriitoră împinși de *patriotismă*. Și ce manifestațiune mai gloriôsă a acestei direcțiunii, de câtă iubirea și zelulă, cu care toți scriitorii noștri cei întâi susținură romanitatea nēmului nostru? Acéstă teză preferită, ei o susținură, cu mândriă, chiar la curtea polonă, în limbă străină și de sigură cu neplăcerea acelei curți, care n'ară fi fostă nerecunoscătoare scriitoriloră, cari din contră ară fi cercată să probeze înrudirea origineloră slave cu ale Româniloră. Amintiți-vă, d-loră colegi, câtă de departe era împinsă acestă sentimentă ală romanităței, de ôre-ce se scriău vorbele : « *Carte românescă*, » ca titlulă unoră cărți cu totulă speciale, bunăôră, pe codice de legi, numă și numă ca titlulă de cea mai înaltă recomandațiune.

Dar cândă ai arătată, d-le Marienescu, cumă că în adevără, Petru Major a fostă culminanța patriotismulă română și ce mare înriurire

aŭ avutŭ operele lui asupra deșteptărei acelui sentimentŭ în poporulŭ românŭ, n'ai statŭ în cumpănă, la îndoință : Ore spune-ni vei acêsta ? Patriotismulŭ !...

Aveal, d-le Marienescu, sub condeiŭ o temă nu ușure de susținutŭ în secululŭ nostru de *umanitarismŭ*. Se pôte găsi cine să'ți spună, d-le Marienescu, că acestŭ sentimentŭ pe care 'lŭ laudŭ în Major, n'avea în trecutŭ nici nume, de ôre-ce nu e întrodusŭ în dicționarulŭ Academielŭ Francese de câtŭ de la 1672 ; și s'arŭ fi pututŭ aminti că Voltaire a đis, criticândŭ patriotismulŭ, că «il est triste que souvent pour être bon patriote, on soit l'ennemi du reste des hommes» (1) și că Rousseau, care așa de rău se înțelegea cu Voltaire în cele mai multe, era cu elŭ de acordŭ, că «tout patriote est dur aux étrangers ; ils ne sont qu'hommes ; ils ne sont rien à ses yeux.» (Emile). D-ta ai preferitŭ să ne arêți pe Petru Major omŭ alŭ unei alte societăți de câtŭ acea francesă premergătoare revoluțiunei celei mari.

Dar atunci, care e mijloculŭ socialŭ de la care Petru Major a primitŭ acele sante înfruciri, cari apoi, le practică și elŭ asupra națiunei române? Ne-ai spusŭ, d-le Marienescu, cu o abundență de documinte, parte chiar nouă de totŭ, pentru care Academia 'ți este recunoscătoare, ne-ai făcutŭ istoria educațiunei lui Petru Major, dar, ca simplu omagiŭ alŭ meŭ la conclusiunile d-tale, permite'mi să mă întrebŭ : ôre mijloculŭ socialŭ, ôre școla Germană în care a crescutŭ mai întâi, aŭ contribuitŭ a da lui Petru Major direcțiunea patriotismulŭ ?

Să facemŭ puținŭ istoria acestui sentimentŭ în Germania.

Pe cândŭ în Franța fierbea revoluțiunea cea mare, pe cândŭ se luptau pentru drepturile *omului* și consciința de sine, pe atunci în Germania, domnitorŭ și poporŭ, învățați, filosofi, poeți, toți așteptau, plini de temere, dincôce de Rinŭ, mersulŭ lucrurilor. Déca Goethe, își întorcea cu totulŭ fața de la cele ce se petrecu pește Rin, șiși căuta refugiŭ în solitudinea lucrărilorŭ sciinței ori poeticeelŭ, ca și cândŭ arŭ fi voitŭ să arête prin acêsta, că nu le privia cu stăruință, să nege

(1) Dictionnaire philosophique. Vorba : *Patrie*.

chiar esistența lor, pre Schiller, căruia nu 'i scăpa din atențiune importanța mișcării din Franța, îl neliniștia, escesurile revoluțiunii într'atâta, în cât el în cele din urmă nu aștepta mult de la ea. În «*Cântecul clopotului*» Schiller dete tabelul revoluțiunii. Iar poporul german, care ca toate popoarele se razimă de ordinar pe păreriile celor cari i le știu insinua, urma inconșciut opiniunile conducătorilor săi intelectuali. De altmintelea domnitorii și miniștrii lor germani făceau totul ca la urechia poporului german să nu ajungă știrile de cât de escesele, de partea cea rea a revoluțiunii.

Nu în călimarea acestei direcțiuni intelectuale germană a putut să 'și moie Petru Major condeiful său de patriot.

Dar câtă se recunoșcem, că istoria patriotismului german nu se opri la acea perioadă negativă, cu începutul secolului al XIX-lea. Când Napoleon I cucerii totă Germania, când domnitorii germani steteu în jurul lui ca niște servitori, cu vorba lingușindu-l și blăstemându-l în taina tăcută a inimei; atunci acești domnitori înțeleșeră, că ar putea să se sprijine pe popor contra lui Napoleon, și deci începură a se raporta la iubirea de patriă și a chiama pe popor la luptă contra străinului, neamic comun lor. Atunci pentru prima oară germanul căpeta noțiunea, că el aparține unei patrii mari, căci până atunci politica și administrațiunea statului fuseseră exclusiv tréba regiilor și a domnitorilor, peste 30 la număr. Esistau Bavarezii, Sacsonii, Prusienii, Württembergienii, Austriacii, etc. dar nu *Germanii!*

Pe timpul resbelului de liberare de sub Francesii ajunse idea de iubire către patriă la deplină desvoltare. Intusiasmul era mare. Curgea tinerimea din toate părțile spre a se înrola de bună voie în armată, și meseriașii își părășiau atelierile și eșiau la tabără; țeranii își schimbau plugul pe armă și femeile și fetele, remase la căminul lor, adunau și dau cel din urmă ban în sprijinul iubiților lor din tabără. Omenii de talent erau propagatorii intusiasmului patriotic. *Fichte*, cu tot *Eul* său cel omnidevorant, scria epistolele sale către națiunea germană, în care dedea un întreg sistem de educațiune pe baza *patriotismului*. Vorba noastră «un popor are sorta ce o merită» născu din vorbele lui *Fichte*, că «un popor care suferă a-

frontulă de a fi subjugatū unui neamicū, merită acēstă înjosire, chiarū din cauza slăbiciunei sale.»

Atunci E. M. Arndt cânta patria germană, în care coprindea tôte țerile locuite de germani și răspundea, după fiă-care provincia: «O, nu! O, nu! O, nu! Patria sa trebuie să fiă mare!»

Atunci o femeie, Carolina de Wolfmann, în 1813, scrise intusias-tice versuri, apeluri la apărarea patriei.

Același sentimentū caldū fu celebratū de Theodorū Körner, acelu june poetū bine dotatū, și cu péna și cu fapta, murindū pentru liberarea patriei în alū două-deci și doilea anū alū vieței.

Și Friederick scrise sonete contra neamicului.

Se părea deci, că numai o tendință, unū sentimentū și unū cugetū anima tótă Germania. Se dicea chiar, că o-dată răpusū neamiculū, se va face o alianță a tuturorū semințiilor germane și vorū avea unū guvernū cum aū o limbă!

Eū ași fi gata a atribui acestei direcțiunii de spiritū multă înriurire asupra inimei lui Petru Majorū, decă n'ași sci, că acēstă direcțiune de spiritū dură însă prea puținū, ca să fiă străbătutū până departe, în munții Ardélului. Dupe ce neamiculū germanilorū fu răpusū, capetele coronate, cărora le plăcuse agitațiunea patriotică, ba chiar o ațîfaseră pentru că le era de folosū propriū, se grăbiră a lucra la adormirea ei.... Ei! sentimentulū patriotismului putea deveni supă răcdosū și a se întorče în contra principilorū, pe viitorū! Deci cu Alexandru I alū Rusiei, pe care 'lū îngrozia ori-ce mișcare, chiarū și cea mai dréptă, cumū fu a grecilor de la 1821, se gândiră să facă o alianță, care să pună capétū erei *patriolismului bolnăviciosū*. *Sânta alianță* se subsemnă de Rusia, Austria și Prusia, sub pretecsăt de a împedeca resbelele pe lume și de a stabili și definde pacea Europei. Poporulū, care crede totū, cređu și într'o pace eternă sub protectoratulū a trei tiranī! Curéndū însă se arētă adevăratulū scopū alū acestei alianțe: ori-ce idee mai liberală, ori-ce tendință către o *adeverată patriă*, incepu să fiă oprimată. Patriotismulū se califică de *demagogiă*, junimeī prusiane 'i fu interđisă frequentarea universitățilorū Iena și Tübingen și societățile de studinți fură disolvate. Profesorii

fură priveghiași în cursurile lor de către *curatorii*. *Arndt* fu destituit din profesoratul său de la Universitate, hârtiile lui confiscate și elu întemnițat. Profesorul de Welte 'și perdu și elu funcțiunea din cauza unei simple epistole de consolațiune către mama lui Sand. Părintele gimnasticei Fr. L. Iahn, celu care lucra să dea patriei fiu voinicu, și care se luptă însuși în șirurile lui Lützow în contra Francesilor, la 1819, fu arestatu ca trădătoru de patrie și ținutu la închisore 7 ani! Poporulu i se rădică dreptulu de a se ocupa de patrie. Acésta redeveni tréba principiloru și a ministriloru lor!...

Iată a treia perioadă a istoriei patriotismulu germanu, după timpulul lui Petru Major. Acésta direcțiune duse spiritulu germanu la aserțiunea, de mai dăunădi, că «Patriotismulu este invențiunea stulților» ori că «Patriotismulu este celu mai puțin costătoru modu de mândria națională, căci aréti în acelu care 'lu practică, lipsa de calități individuale. Cine posede superiorități personale însemnate va recunósce mai bine erorile propriei sale națiuni, pentru că tot-d'auna le are înaintea ochiloru. Insa ori-ce miserabilu, care nu posede nimica pe lume de care să póti fi mândru, se agață de celu din urmă mijlocu : suntu mândri de națiunea din care din întemplanare facu parte! Aci se oprescu și sunt gata a apéra tóte erorile și nebuniile, cari le posedă ea. (Parerga Vol. I, pag. 381). (1)

Contimporanul alu primeloru període ale patriotismulu germanu, cine, repetu, póte nega influințele primite de Petru Majoru? Și cu tóte aceste, așa cumu bine ne-ai arétatu, d-le Marienescu, manifestarea patriotismulu lui Petru Majoru, nu ne amintește aprópe nimica din așa diusul patriismu germanu, nici din oscilațiunile acestui sentimentu în Franța ori întreaga Europă centrală. Umanitarismulu lui Voltaire, alu lui Fenelonu, care dicea că «j'aime mieux ma famille que moi, ma patrie que ma famille, et l'univers que ma patrie,» ca și umanitarismulu catolicu alu lui Bernardin de St. Pierre, care

(1) Umanitarismulu póte caracteriséză liter. germană și din altă caúsă. In Evulu mediu germanu ai căutat se creeze unu nou imperiu romanu și să perpetueze unu simulacru de *monarchiă universală*. Apoi o *monarchiă universală*, ca și o *republică universală* nu póte să se bazeze de câtu pe *umanitarismu*, pe *cosmopolitismu*.

esclamă: «Qui ne se subordonne à sa patrie, sa patrie au genre humain, et le genre humain à Dieu, n'a pas connu les lois de la politique;» nu, acest umanitarism nu a scăpat Franța amenințată de oștirii străine, ci sentimentul *patriotismului* esaltat în *discuții* cărî meraseră la otare contra neamicului.

Totū ast-felū Germania a fostū salvată de Arndt, arătând departe, departe fruntariile patriei germana și Börne, acelū Voltane germanū scriindū în epistolele sale, că «mie nu 'mi-ajunge nici ună orașū ca patriă, nici o parte ore-care din țeră, nici o provincia, ci numai patria cea mare și întrégă 'mi ajunge, care să înde până unde și limba ei»; (1) orî că «amorul de patriă este pentru cetățenū, ceea ce amorul de familiă este pentru tată». Nu s'a mântuitū Germania de neamicî cu aplicațiunea doctrinei lui Goethe: Über all sind sie zu haus... Wo wir uns der samen freuen, sind wir jeder Sorge los. (Welt Meissers II. III. L. II. C.).

Totū așa Germania s'a făcutū nu cu aplicarea aserțiunei modernei teorii, că «Amorul de patriă este o virtute forte echivocă, pentru că spiritulū strimțū, prejudețulū, vanitatea și egoismulū îlū consti tuescū.» (2)

Chiarū decă sub influința propriei nōstre educațiunii amū fi în clinai spre acelū *umanitarismū*, noi nu putemū de cātū sē te aprobāmū, D-le Marienescu, cândū subliniezi, în biografia lui Petru Majorū, ce putinte rezortū alū vieței fu pentru elū *patriotismulū*. Se pōte că — cum dīce Quinet în *L'Esprit-nouveau*, — astă-qi *on siffle le patriotisme: ce que l'on sait le mieux c'est compler!* (Beranger. Poete de Cour); Da convenimū, dar nu pentru Petru Majorū, că *patriotismulū* în suslelele vulgare, nu și în cele mari, *n'est guère que le sentiment de son bien être et la crainte de le voir troubler* (D'alambert. Apologie de l'Étude); noi ênsă suntemū de aceea școlă, care dīcea, prin cuvēntarea colorată și minunată a colegului nostru, D-lū Maiorescu, că «drumuri de ferū, bănci etc. sunt cestiuni brute, materiale, dar simșulū de onōre națio-nalū, simșulū moralū, este celū mai presusū de orî-ce. Cine nu le are

(1).—Börne.—Epistole din Paris No. 74.

(2).—Șopenhauer.—Parerga V. 2 pag. 371 —Veđi Shakespeare. Heinrich VI. I. Act. III.

pe acestea nu va înainta țera lui.» (Răspunsă la discursulă pentru D-lă Mavrogheni.)

Petru Majoră, ăis-am, a primită de sigură influință din șirulă de desvoltare a ideeă patriei la contimporană sėi (1), dar aci este loculă să afirmămă, că Petru Majoră nu a iubită patria nici după mintea zburdalnică a francesului, nici după aceea supusă la voia domnitorului, a germanului. Elă a fostă și a rămasă sub o influință proprieă romănescă, sub străvechia direcțiune de care vorbirămă la începută, direcțiune nici umanitară, nici bolnavă oră interesată sentimentală, ci curată numai *română*. Vai! nu ideeă de patriă putea să sfințescă inima lui, nu dorulă de patriă, căci Petru Majoră nu avea una, politice vorbindă: a lui nu este și astă-ăi în mână străine? Dară noțiunea de *patria* la Majoră fu înlocuită de una și mai putinte, de aceea de *Neamă Română*, ală căruă membru ilă născuse D-ăeă.

Petru Majoră fu marele luptătoră ală *ideei*, ală *curentului română*. În secolulă ală XVIII-lea erau negreșită doue curențe de cultură. Primulă este prin Greci, saă celă pușină prin limba Grecă; al doilea este curentulă, care avut-a obârșă în letopisețulă ăisă moldovenescă și alte «izvode ale năstre» cumă le numeșce Ureche. Eă nu potă, nu trebuie să negă, la acăstă ocaziune, că ori câtă de fatale aă fostă pentru România domniile fanarioșiloră, curentulă de cultură grecă a avută și elă influințe salutare, către finea secolului XVIII și cu începutulă celui ală XIX-lea. Dăcă Europa occidentală a primită influințe de la invătașii greci, după spargerea Bizanșului de Mahomed, putemă noi nega influințele erudițiunei grece, începândă nu numai cu primulă domnă fanariotă Nicolae Mavrocordată, ci chiară cu secolulă ală XVI-lea? În acăstă secolă aflămă scriindă greceșce pe ună română, bună-ără ca Gherasimă Vlahos, autorulă unui dic-

(1).—Că influențele curenteloră din Europa în patria română aă esistată, a cercată să probeze boerimea moldovenă, încă în 1804, când prin o anafora către Domnitoră, acuza opozițiunea liberală din Moldova, că este sub influința revoluțiunei francesce. (Uricarulă de Codrescu. Parțea III; pag. 57)

Esistă două acte din 1804 cari «facă pomenirea arătătoare de un cugeță a nesupunerei franțuzeșei, cutezândă a ăice și către stăpânire cuvinte de îngrozire.»

ționarū în 4 limbi, publicatū la Veneția în 1659 (1). Dară mai cu sēmă de la Duca, și apoi dela Cantemirū și Brâncoveanu este mare înrîurirea curentului de cultură grecă între români. Insuși Cantemirū, acelu mare, nemuritorū reprezentantū alū curentului de *cultură românească*, s'a adăpatū adâncū la sorgintele grecei. Invățătorii lui, Iacomie grămăticulū, Melege filosofū și episcopū, Ieremia Cacavela, C. Ilie Miniatu, ambasadorele lui Cantemirū la curtea Austriei (Rangabe, pag. 57), fură dintre grecii distinși, destulū de mulți la numărū, de cari ne vorbește însuși Cantemirū în istoria sa. (Veđi Rangabe. Histoire littéraire de la Grèce moderne I pag. 37). De sigurū că e ridicolă aserțiunea lui Rangabe, care, ȓice, că «Démétrius Cantemir lui même était phanariote de caste.» (pag. 14 Historie liter. de la Grèce.); dară adevărulū este, că sub Cantemirū, și mai alesū sub Brâncovenu, se tipărescū la 30 de opere în limba grecă, fiă cu ajutorulū domnilorū români, fiă numai dedicate lorū (veđi N. N. 71—112 din catalogulū lui Vreto.)

Da, este ridicolă afirmațiunea lui Rangabe că fanarioții, ajunsți domni la Români, semēnaū «à pleines mains les bienfaits de l'ordre et de la civilisation dans les pays sur lesquels l'aurore ne s'était pas encore levée.» (pag. 51 Hist. lit. de la Grèce.) Dară, cine pôte să nu pufnescă de risū citindū în acelașū Rangabe, (pag. 51) că, între alte bunătăți minunate cu cari grecii fericiră pe români, «ils relevèrent la condition du peuple, et ils y répandirent l'instruction, ayant été les premiers inventeurs des lettres pour écrire la langue du pays, ... et à la doter d'une grammaire!».. Însă, încă odată, esagerările și minciunile grecești la o parte, cine va nega esistența acelu puternicū curentū grecū curgēndū chiarū și paralelū cu acelu altū scumpū riū alū culturēi române propriē, care, de la Iacob metropolitulū, la metropolitulū Veniaminū Costache în Moldova și la Lazărū, în București, duce șcire lumēi, în vorbe din ce în ce mai mîndru grăitoare, despre renașcerea limbei și culturēi române.

Iacob Mitropolitulū,— de care Toader sin Andrei Diaconulū scrie,

(1) În 1683 la Veneția s'a publicatū și o istoriă a Ungro-Valahiei până la domnia lui Gavrilū V. V. de Matei de Pogoniani, din Epirū, metropolitan de Nigra.

pe marginea manuscriptului, slavă donată Academiei de d-lă Sturdza, că «să se știe de cându s'a *prostitit* mitropolitul Iacob, în zilele prea luminatului domnă Iónu Teodoru V. V. și a dată cărja prea osfințitului mitropolită Gavril, Vletu 7278 februarie 25» ; Iacob Stamatî *prostitulă* adică *mazilitulă* lui Iónu Teodor, a însemnată mult în istoria direcțiunei *de cultură românescă*. *Andreî Wolf* (1) pag. 276 ne-a dată cunoșcință despre mișcarea literară provocată de acelă prelată ilustru, așa de pușini ani după ce principele de Ligne descrie Curtea Moldavă și societetea înaltă iașană atâtă de grece, în epistolele sale de pe țermii Prutului, chiar pe cândă ună Nicolae Lazăr imprima *Περὶ γραφῆ τῆς Βλαχίας*, tipărită în 1789 de Dumitru tipografulă. Acestă mișcare literară românescă, da, se resimte de influința celei greceșci, dară este o dîlnică protestare și luptă a națiunei contra înstreinării sale. Se pôte ca scrierile române, ca *Istoria Troadei*, *Istoria împăratului Vasile Makedonianulă*, a lui Leon Vodă prea-înțeleptulă, a lui Xenofont etc. (Veđi manuscriptulă cu aceste istorii donată de mine Academiei) să amintescă încă influințele grece, dară a devêrulă este, că în curêndă, de la simple traducerii din greceșce în româneșce, vomă începe a avea cărți originale româneșci și așa direcțiunea culturei naționale va rumpe digurile în cari îi strîmtase cursulă domnia fanarioșiloră. Sub mitropolitulă Veniamină și G. Lazără la româniî cis-carpatină, și sub ună Petru Major, ună Samuelă Miculă, ună Cichindelă, la cei transcarpatină, pîrîșulă celă cristalină ală limbei naționale, devine riulă măreță !

Da, Petru Major, Iacob Stamatî, Miculă, Cichindelă, suntă premergătorii lui Tudoră Vladimirescu. Nu se pôte explica revoluțiunea slugerului Tudoră, de la 1821, de câtă prin istoria direcțiunei de cultură națională. Vomă afirma chiar, că aceea mișcare de la 1821 a fostă în specială pregătită de scrierile bărbașiloră de peste munți, de ună Petru Major. Căci nu este contestabilă influința acestulă «*bărbașă ală culturei naționale*», cumă îl numeșci, d-le Marienescu, asupra deșteptării româniloră cis-carpatină. Aă Iacobă Stamatî,

(1) Beschreibung des Fürstenthumes Moldau-Sibiu.

după ce era el însuși Ardelénu, nu au adus de la dascăli școlii din Temișora sămânță bună de învățatură? Au frumoșele cunoștinți pedagogice ale acelui nemuritor mitropolit (vezi Uricarul) nu le-a cules el din relațiunile, corespondințele cu Ardelul, poate chiar cu însuși Petru Major? S'a scris că libertatea, că democrația, au venit în Europa în coletele de bumbac din America; putem proba asemenea că comunicațiunile de idei, prin cărți, între românii de dincoace și cei de dincolo de munți, se făcură și ele prin schimbul comercial. Cu lățile de Brașov și coletele de lipscăniă trecute prin Ardel spre a intra în București și Iași, ne veniră Bucovele și Alexandriile, dară și noile scrieri române și româniștore ale Cichindelilor, Samuel Micilor și mai ales Petru Majorilor.

*

Așa dară, bine și drept ne arătași, d-le Marienescu, pe Petru Major, ca pe conducătorul suprem al ideii naționale. Aci însă o întrebare: Urmărind această direcțiune, Petru Major, căduț-a el în adevăr în acele grave erori, mai ales ca istoric, cari au îndemnat pe Roesler (pag. 68) să dică că istoricii noștri români nu sunt *de cât scriitori de patriotism*?

Diverse sunt erorile ce i se impută, principala este însă ace cândă susține, ca teză, că *Dacii toți până la unul au perit și că noi Românii nu avem în vinele noastre de cât pur sânge latin și nu fiă cumă ci de curăț Casași*, adică cetățenii români!

Da, să recunoștem că aci ar fi o scădere pentru gloria istoricului, decă în conclusiunile lui n'ar fi strălucit curat și atrăgător sigiliul convingerei sincere, ci s'ar vedea, că a fost numai un mijloc de prostescă îngânfare și nu mai ales un mijloc de apărare în lupta sa anevoioasă cu Gazeta literară din Viena de la 1815—1816.

Însă, d-lor membri, chiar decă s'ar proba că patriotismul a întunecat adevărul în mintea lui Petru Major, în această teză, ore s'ar putea numi mulți istorici și din cei mai mari moderni, de la ori ce popor, cari să nu fiă scris tendinșos operele lor, tendință fiă tănuită fiă fățișă? Bine facă cei cari îndemnă pre isto-

rici să scrie «*sine studio et ira*», dară de-ce să ni să cêră nouă mai întâi, Românilor, de a face acêsta? Și, după ultima carte publicată de unu june scriitor plin de talent, dècã vecinii noștri profită de orî ce recunôșcere sinceră de erori naționale ale vre-unuia din scriitoru noștri, spre a face din ea unu izvoru de acuzări nouă contra Românilor! Idealul este ceea ce toți dorim, idealu este istoria, este știința adevărată; iară idealul în practică, vai! — se înscrie mereu la pasivul națiunii române!

Nu acêsta voit-a Petru Major și de aceea, — cumu ȃci, d-le Marienescu, — până a nu se face bine ȃiua, elu 'și a aprisă făclia la focul patriotismului, și cu ea a pornit spre conducerea noastră, scriindă acea istoriă pentru «începutul Românilor» care, după cumu ȃce Eliad, avea să fiă toiagul lui Moise despiciându înainte calea propășirei Românilor.

*

Dară dècã Petru Major, cu făclia vieței naționale ce a primitu de la predecesorii alergători ai culturii, aș luminatū jumătatea ultimă a secolului alu XVIII-lea și mai alesu primii 21 de ani ai secolului alu XIX-lea, nu cum-va ideea națională s'a stinsu cu mórtea lui?

Nu, ci ea a luatū o manifestare mai completă și, pôte, mai neinvincibilă. De unde până la Petru Major arma de defindere a originilor Românilor era istoria și pôte adese adevêrul istoricū turmentatū, de 40 de ani încóce demonstrarea originilor noastre latine a fostu cêrută de la studii etnografice din multiple direcțiuni. Da, cu muri nalți și nerêpuși a împrejuratū ideea romanității, școla lui Lazărū din București și aceea a lui Veniaminū din Iași; dară strălucitā tu victoria latinității noastre, nu prin schingiuirea limbei române de a respinge, ca elementū străinū, o bogată culegere de vorbe străine, ce ne erau încă indispensabile spre a nu muri cugetarea lipsită de vehiculă, ci prin aprofundarea producerilor intime ale geniului poporului. Alexandri a făcut mai mult pentru a proba latinitatea noastră, colectându doânele, horele, baladele țêranului românū,

de câtă toate certele noastre asupra purismului limbei, asupra cuvintelor slave-turco-maghiare !

Apoi, după cum altă dată Ardélulă a condusă direcțiunea culturii române, așa la vocea magistrală a lui Alexandri, bărbatul deștept al Ardélului a prinsă mâna la muncă alături cu el, și iată-ne toți intrați în sênătosa direcțiune a culturii naționale !

D-ta, d-le Marienescu, ai fost și ești peste munți în fruntea aceloră conluptători ai lui Alexandri. D-ta ai înțelesă, că a studia datinele, obiceiurile, deprinderile, înclinările, până și eresurile, prejudețele poporului, este a face cea mai temeinică etnografică, și te-ai pusă pe lucru, de acumă 20 de ani trecuți. Recolta d-tale este cunoscută, ea este frumoasă, ea face titlurile d-tale de prima mână, la onorurile d-lei de aci.

Născută la 1830, pe pragulă de renașcere ală României, d-ta ai complectată pe Alexandri în lucrarea sa, decât nu 'mi permite modestia d-tale să dic, cum o rază se adaogă la alta, apoi, după espreșiunea poetului: «ca două ochi într'o lumină.» Baladele și colindele ce ai publicată între anii 1859 — 1867, 'ți-a arătată, d-le Marienescu, trecutulă poporului român. Înse d-ta ai voită ca acestă popor să nu se glorifice numai cu trecutulă lui, și de aceea te-ai ocupat de cultura lui viitoare și ai servit' o prin frumoasă d-tale publicațiune din 1858, cu titlulă: «Invățătorulă poporului.» D-ta ai învățată poporulă să aștepte salvarea lui din continuarea meseriei plugăriei, din dedarea lui la comerț, la industriă. Și totă-d'o-dată l'ai învățată pre acestă popor să 'și știe și istoria trecutului, prin acelu bună manuală școlastică, care avu onore să fiă dată afară din școlele de peste munți, prin porunca regimului de acolo, în 1876. Nepricepuți! nu cu înlăturarea de cărți voră slinge ideea națională, care va persiste câtă va bate pe lume o inimă română! Nepricepuți! voră să iezescă ocenulă !

Nu voiă să înregistreză aicea alte lucrări ale d-tale, cari așteptă numai publicarea, și din care unele mai eră le-a cunoscută Academia, ca *Novacelle*, cântecele lui Novac și ale fiului său Gruia, *Colecțiunile de farmece* — descântece, Doinele, Horele din nou culese,

Mitologia Daco-Românescă etc. Să trăești, d-le Marienescu, ca să le vezi în mâna publicului, care ca ați și atunci te va saluta cu acea dragoste desinteresată, ce numai în *colectivitățile umane* înțelege individele, care se ridică prin minte pe d'asupra capetelor comunității!

Eū din parte-mi mărturisesc, că așteptu cu via nerăbdare, dintre toate operele d-tale, Mitologia și acea cu titlul: Provinciile române, opă juridic — materie în care ești prea competentu, cum te arată și gradul ce ai de d-rū în drepturi și jude superioru alu Curței apelative din Pesta, și totu o dată opă istoricū despre starea românilorū în Dacia în primit secolū.

Dară încă o dată, Academia n'a avutu lipsă de publicarea tuturor acestorū lucrări; laborea d-tale de 23 de ani în ogorulū culturei naționale a îndemnat'o să 'ți deschidă porțile acestei in-cinte.

Representantū alū doinei și baladei Ardelene, pășese salutatū de noi toți colegii d-tale! Culege și mai departe, onorate colegū, acele scumpe graiuri ale inimei române, și cu numele lui Petre Majorū amintește, celorū ce nu iubescū școlā lui, școlā patriotismulū, acele vorbe ale marelui Stuart Mil, când dice, că «în dioa chiarū cândū religiunea ar fi să înceteze, numai amorulū de patriā arū putea fi pusū în loculū ei, ca să nu se sdruncine societatea din fundamentele ei! (Die Gegenwart No. 48—74. Les esprits religieux posthumes, de John Stuart Mil, ... par Karl Blind). Cu Henri Martin, strigă-ne: «să nu ne lăsămū a fi invadați de învățămintele leșinătoare ale unui cosmopolitismū care disolvă popórele!» Attachons nous invinciblement á cette idée sainte de la patrie qui est au dessus de toutes les conceptions de notre esprit, qui impose á tous un commun devoir, qui fortifie les âmes les plus simples, comme les plus hautes intelligences! — (*Sicle*, 25 Mai 1875. Discursū la inaugurarea statuel lui Manin).

